

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

АДАМОВСЬКИЙ Володимир Іванович

кандидат історичних наук, доцент,

Камя'нець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

Історичні передумови створення архівних осередків української еміграції

Повалення царизму в лютому 1917 р. дало поштовх до розгортання національно-демократичних процесів в Україні, а відтак появі українських національних державних формувань – першої та другої УНР, Української Держави, ЗУНР. Українським урядам доводилося докладати значних зусиль для розбудови і збереження української державності. Революційна стихія весни – літа 1917 р. часто супроводжувалася анархією, безладом. Тому українські національні діячі, опановуючи нову для себе державну роль, поставили на порядок денний питання збереження історико-культурної спадщини українського народу, в т.ч. – архівних документів, що залишилися від старого режиму й мали важливе історичне, політичне та культурне значення. Тому в вересні 1917 р. у складі департаменту мистецтв Генерального секретарства освіти було створено Бібліотечно-архівний відділ на чолі з О. Грушевським, в якому окремою структурою була архівна секція. Її представники окрім збереження історико-культурної спадщини й сприянні залученню до наукового обігу архівної інформації вдалися до розробки моделі організації

архівної справи, проведення архівної реформи. Паралельно з цим процесом у травні 1917 р. було засновано «Музей-архів війни і революції 1914-1917 рр.». За часів гетьмана П. Скоропадського було розроблено два проекти архівних реформ, докладено значних зусиль для налагодження архівної справи. Прихід до влади Директорії (другої УНР) не змінив загальних поглядів на архівну справу та необхідність її реформування і розбудови. Однак воєнно-політична ситуація була явно не на користь українським державотворцям [1, с. 337-349].

Вимушене залишення української території супроводжувалося низкою дій, направлених на збереження національних культурних пам'яток, архівної україніки. Так, ще наприкінці січня 1919 р. у зв'язку із вимушеним залишенням Директорією УНР Києва було дано відповідні накази про збереження архівної спадщини, а віце-директору Державного військово-історичного музею М. Обідному вивезти можливе до Вінниці. Після стабілізації фронту 30 серпня 1919 р. при Міністерстві народної освіти УНР було створено Архівну комісію на чолі з професором Кам'янець-Подільського державного українського університету, деканом історико-філологічного факультету П. Клименком для підготовки інструкцій з охорони пам'яток старовини та мистецтва і здійснення централізованого керівництва охороною архівів і музеїв. 6 жовтня 1919 р. С. Петлюра підписав наказ про заборону знищення військово-історичних документів державного та громадського значення [2, с. 45-47]. Значну роль у справі охорони українських пам'яток, в т.ч. і архівних документів відіграв головноуповноважений Уряду УНР на Поділлі,

ректор Кам'янець-Подільського державного університету професор І. Огієнко. Завдячуючи йому було збережено архіви і документи евакуйованих з Кам'янця-Подільського восени 1919 – 1920 рр. різних урядових інституцій. Так, зокрема, у його наказі за №2 від 16 листопада 1919 р. вказувалося на необхідності зібрання архівів начальниками усіх інституцій, їх опечатування та подальшу доставку на зберігання до Головноуповноваженого уряду УНР [3].

Військово-політичний союз з Польщею дав змогу впродовж 1920 р. продовжити роботу над збереженням найцінніших документів з історії визвольних змагань українського народу. Даним аспектом займався створений у липні цього ж року в структурі Генерального штабу армії УНР Військово-історичний відділ, який очолив М. Обідний. У своїх зверненнях до вищого командування українського війська він намагався привернути увагу до проблеми охорони пам'яток, в т.ч. і архівів. Так в одній із записок М. Обідний вказав на існуючі загрози архівам, в т.ч. і військовим. Він запропонував утворити тимчасову комісію з числа представників Військово-історичного відділу для перегляду справ всіх штабів та установ, поклавши в основу завдань комісії необхідність вилучення у них важливих, цінних для історії документів і передачу їх до вказаної відділу. Щоб не було конфліктів пропонувалося замість оригіналів залишати копії з оригіналів, необхідних для функціонування армії документів [2, с. 49]. Це звернення було схвально зустрінуте начальником Головного управління Генерального штабу генералом В. Сінклером, який 21 липня звернувся до військового міністра з рапортом, у

якому констатуючи факт нищення значної кількості важливих історичних документів внаслідок військових дій, наголосив на передачі матеріалів до Військово-історичного відділу [2, с. 49]. 26 липня генерал-квартирмейстер армії УНР генерал С. Дядюша звернувся до начальника штабу армії УНР з проханням оголосити наказ по армії, що на культурно-освітні відділи дивізій покладається обов'язок фіксування найважливіших військових подій, фотографування, збирання документів, які мають історичне значення. Зібрані пам'ятки мали надсилатися до штабу армії УНР чи безпосередньо до Військово-історичного відділу. Наступного дня ця ідея була втілена у відповідний наказ Головної команди військ УНР. До справи збереження історичних документів долучилося і військове відомство. Так, 5 серпня 1920 р. його керівник В. Сальський підписав наказ, згідно якого мали утворитися комісії для перегляду та здійснення експертизи цінності архівних матеріалів з метою передачі їх на зберігання до Військово-історичного відділу [2, с. 48-50].

Слід зазначити, що військове командування армії УНР цілком усвідомлювало, що застосування вказівок на адміністративному рівні щодо заходів у справі збереження і збирання історичних пам'яток буде не достатньо ефективним. Тому було взято курс на розширення кола тих, хто буде цим займатися. Все це призвело до того, що на початку серпня 1920 р. було засновано Українське військово-історичне товариство, яке розгорнуло свою діяльність за межами України (спочатку в Ряшеві, а згодом – Ченстохові і Тарнові). Все це означало, військо керівництво та владні структури другої УНР, насамперед

С. Петлюра, вже цілком передбачали можливість такої реальності як подальша політична еміграція. А враховуючи існування українсько-польського військово-політичного союзу направленого проти Радянської Росії, цілком логічним видається факт вибору заснування та функціонування необхідного архівного осередку на території Польщі. 5 серпня 1920 р. військовий міністр В. Сальський затвердив статут товариства, головною метою якого визначалося дослідження української історії та окремо такої її галузі як військова історія. Товариство мало збирати й вивчати найрізноманітніші військово-історичні матеріали, а також створювати книгозбірні, музеї та архіви. Діяльність товариства мала поширюватися на Україну та за її межі. На наш погляд останнє може слугувати як одним із перших кроків української влади щодо створення в майбутньому архівних центрів політичної еміграції [2, с. 50].

На перших загальних зборах Українського військово-історичного товариства 25 серпня 1920 р. в Ряшеві було створено три секції: 1) відродження України; 2) старовини; 3) редакційно-видавничої справи [2, с. 51].

Головою управи товариства став полковник М. Капустянський, секретарем – М. Обідний. Але організаційною роботою товариства займався в основному її секретар. Так, за його наполяганням у вересні цього ж року було укладено «Видатковий розпис», згідно якого до кінця поточного року на утримання архівів та музеїв необхідно було 400 тис. грн., 200 тис. грн. – на перевезення документів та 600 тис. грн. – на організацію наукових

експедицій закордоном для розшуку, реєстрації й описування пам'яток української старовини та історії.

4 жовтня 1920 р. на других зборах Українського військово-історичного товариства у Ряшеві було вперше порушено питання про створення військово-історичного архіву. Як зазначалося в протоколі зборів, було «визнано необхідним в найскорший термін утворити при військово-історичному відділі Генерального штабу військово-історичний архів, куди мусять бути передані всі історичні матеріали для упорядкування і схоронення», а також була ухвалена пропозиція полковника В. Сальського організувати збереження історичних матеріалів за кордоном» [2, с. 52].

У листопаді 1920 р. українською владою, зокрема Головним Отаманом УНР С. Петлюрою було видано ряд наказів Головній Команді армії УНР щодо здійснення заходів, направлених на збереження архівних матеріалів з історії українських збройних сил. Так, наприклад, у наказі від 3 листопада зазначалася важливість зібрань документів, котрі відклалися в результаті функціонування Українського фронту (сформованого на базі Південно-Західного і Румунського) в 1917 р., адже вони стосуються участі українців у Світовій війні, українізації війська, формування національних підрозділів. Вони мають неабияку історичну і наукову цінність, а тому й підлягають збереженню. Цим мали займатися військові начальники та повітові коменданти [4]. А наступного дня з'явився наказ, який зобов'язував штабам українського війська в місячний термін передати Військово-історичному відділу (Архіву) при Генеральному штабі всі непотрібні для поточного

моменту листування, книги, щоденники, накази, історії військових частин і т.п. [5].

Ситуація на фронті неухильно погіршувалася. Виникала реальна загроза втрати музейних і архівних матеріалів, які могли потрапити до більшовиків. 17 листопада 1920 р. військовий міністр армії УНР видав розпорядження про підготовку його відомства до евакуації з Кам'янця-Подільського. Стосувалося це і архівів. Однак ефективній евакуації заважала нестача транспортних засобів. Попри зазначену проблему Українському військово-історичному товариству, військовим частинам, уряду все ж вдалося вивезти значну частину документації військових та державних установ та підрозділів армії УНР.

21 листопада 1920 р. армія УНР, урядові структури перейшли р. Збруч і опинилися на підконтрольній поляками території. Загалом за межі України було вивезено численні документи політичного та військового характеру, приватні архіви. Все це поставило на порядок денний питання їх організації та збирання на зберігання. Українські вояки опинилися в таборах для інтернованих. Переважна більшість цивільних знаходилися в Тарнові та Ченстохові. Розпочалася еміграційна сторінка історії в діяльності Державного центру УНР в екзилі.

Таким чином, поразка Української революції 1917-1921 рр. та переміщення значної кількості політичних, громадсько-культурних діячів з значною кількістю історичних пам'яток в вимушену еміграцію стало та необхідність збереження останніх стало передумовою появи архівних центрів закордоном.

1. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. Київ: «КМ Академія», 2002. 612 с.

2. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ: Темпора, 2008. 688 с.

3. Наказ Ч.2. Головноуповноваженого уряду УНР керівникам українських державних інституцій про негайний облік і охорону у Кам'янці-Подільському закріпленого за ними майна (за «Трудовою громадою»), 16 листопада 1919 р. // *Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітлені періодики 1919-1920 рр.: збірник матеріалів / [упоряд. Іавтори вступної статті О. І. Марчук, О. М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. С. 19-20.*

4. Наказ Головної Команди військ УНР про збереження архівних матеріалів з історії українських збройних сил, 3 листопада 1920 р. // *Петлюра Симон. Статі. Листи. Документи. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т.4. С. 515-516.*

5. Наказ Головної Команди військ УНР про передачу до архіву при Генштабі матеріалів про визвольну боротьбу, 4 листопада 1920 р. // *Петлюра Симон. Статі. Листи. Документи. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т.4. С. 518-519.*

АРТЮХ В'ячеслав Олексійович
кандидат філософських наук, доцент,
незалежний дослідник (м. Суми)

Концепт «русского мира» та українофільство другої пол. XIX ст.

1. Розгляд проблеми використання українофілами концепту «русский мир» дозволяє уточнити специфіку українського національного проекту середини XIX ст. на етапі його виникнення. Ситуація з вживанням поняття «русский мир» добре характеризує той початковий синкретичний етап розвитку української національної самосвідомості, коли вона перебувала ще в складі «общерусскости» і коли «паралельність» українського проекту «общерусскому» ще не усвідомлювалася.

2. У XIX столітті «русский мир» як поняття на означення осібного, цілісного й нерозчленованого історично-релігійно-національного феномену у межах ідеологічного дискурсу розпочало в Російській імперії своє самостійне існування. І одним із перших, хто почав його широко використовувати був відомий російський історик Микола Устрялов (1805–1870). Саме цей історик став провідником тріади міністра народної освіти графа Сергія Уварова (1786–1855) «православ'я-самодержавство-народність» на рівні тогочасної історичної науки. Вже у своїй докторській дисертації «О системе прагматической русской истории» (1836) він багато разів повторює словосполучення «древний русский мир» [15, с. 15, 17, 76, 81], розуміючи під ним добу Київської Русі. Крім того,

М. Устрялов був ще й автором підручників з російської історії для гімназій та повітових училищ, в яких також часто вживав цей термін («Начертание русской истории для средних учебных заведений», перше видання 1839) [16, с. 12]). Отже, під «русским миром» розумівся той початковий період общерусской єдності*, що уможливив її й у всі наступні історичні періоди. Сучасний же для середини ХІХ ст. «русский мир» – це історична єдність східнослов'янських народів («триединая русская нация») та земель їхнього розселення, об'єднаних все тією ж спільною точкою початку – Київською Руссю. У ІІ пол. ХІХ ст. серед російської «читающей публики» цей термін наскільки узвичаївся, що коли в 1859 – на поч. 1863 рр. та у 1871–1880 рр. у Санкт-Петербурзі виходили газети під однаковою назвою «Русский мир», то вже не було потреби в першому номері пояснювати значення їх назв.

У тієї групи письменників, істориків, етнографів, що з середини ХІХ ст. об'єднуються під назвою українофілів термін «русский мир» в цілому вживається у звичному «общерусском» контексті, але з точки зору пізнішої перспективи переростання цього руху в політичний самостійницький проект фіксуються й інші його смисли.

* Між іншим, у ХVІІ ст. можна спостерігати малоросійський варіант вживання поняття «русский мир», що виходячи з грецької традиції звучання слова «Русь» писався як «российский мир». Але, коли, наприклад, у «Киево-Печерському патерику» (1661) говориться про «Российский наш мир» або у листах Богдана Хмельницького до московського царя пишеться як «мир Православный Российский» (1654), то тут ще відсутня ідея «общерусской» єдності і мається на увазі лише єдність всіх людей тієї «Росії», що знаходиться навколо Києва.

3. Здається, першим серед українофілів почав вживати термін «русский мир» Михайло Максимович (1804–1873). У 1850 р., в «Сказании о гетмане Петре Сагайдачном», він уже писав о «самопроизвольной усобицей разрозненных частей русского мира» [12, с. 233], маючи на увазі феодальну роздробленість Русі. У цьому ж році в «Книжной старине Южнорусской» наголошував, що першодрукар Іван Федоров попрацював з великою любов'ю до своєї справи «во всех странах русского мира» [13, с. 304-305].

У «Листах про Богдана Хмельницького» (1859), які він адресував російському історичу Михайлу Погодіну зустрічається думка про значення діяльності Богдана Хмельницького для відновлення єдності «русского мира»: «Я думаю, что мой киевский взгляд на Богдана сойдется с твоим (тобто російського історика Михайла Погодіна – *авт.*) московским в одно русское воззрение, – так же, как Московская и Киевская Русь, – две стороны одного Русского мира, надолго разрозненные и даже противостоявшие друг другу, сошлись воедино – усилиями Богдана» [14, с. 191]. А Київсько-Переяславська земля у нього – це «многострадальная, заслуженная в русском мире земля...» [11, с. 44].

4. Пантелеймон Куліш (1819–1897) розпочинає використовувати термін «русский мир» у 1856 р. у своєму листуванні, але особливо часто цей термін починає зустрічатися з 1874 р, коли він у результаті чергового світоглядного «повороту», розчарувавшись у попередній українофільській діяльності, почав розуміти «правду» російського монархізму і вписувати свої погляди в парадигму «общерусской» національної ідеї. У 1857 р. ж в

епілозі до роману «Чорна рада», який називається «Об отношении малороссийской словестности к общерусской» він пише про мову Київської землі, що повинна була служити зразком для всього «первобытного русскго мира» [7, с. 460], тобто періоду Київської Русі (до речі, первинна назва цієї статті: «О духовном соединении Южной Руси с Северною»).

Ідеологема «русского мира» у нього постає такою собі парадигмою-детермінантою, яка задає спільні умови існування українців (малоросів) і росіян (великоросів) у всі пізніші історичні епохи. У приписках до поеми «Грицько Сковорода», написаній у 1890-х рр., П. Куліш і закликає сучасників будувати свої відносини за зразками такого «правильного» давньоруського минулого [5, с. 517].

«Русский мир» для П. Куліша – це і реальність, і концепт цієї реальності, що як постійне історичне східнослов'янське утворення об'єднує зараз всі «русські народності» (включаючи русинів Австро-Угорщини), існування яких було започатковане добою Київської Русі. Тому «русский мир» не тотожний Московщині чи Великоросії: в русинсько-малорусько-українського народу могли бути (і були) в минулому серйозні конфлікти з Московською державою, але це ніяк не могло похитнути існування єдиного «русского мира» як рамкового концепту. Взагалі, П. Куліш досить боляче реагує на ті численні історичні факти, коли Північна Русь (Московія) намагалася показати свою вищість над Україною (Південною Руссю). Для нього такі факти ставали можливими лише за умови замикання в собі партикулярного московського інтересу і сприймалися ледь не як акт зради спільному «русскому

миру». П. Куліш різко не погоджується з тим, що царська бюрократія намагається зупинити розвиток української мови, мови тієї етнографічної України, яка широко розпростерлася, знову ж, – «серед Руського Світу» [9, с. 405]. А в листі до Сергія Аксакова від 28 листопада 1858 р. П. Куліш критикує політику московської централізації і небажання особисто С. Аксакова визнати українську народність окремою від народності «северорусской», але при цьому не забуває підкреслити, що «мы не перестали и не перестанем считать себя русскими» [10, с. 705]. Далі він пише, що «нам больно видеть ваши стремления обобщить обе Руси, пользуясь тем, что на вашей стороне административная сила». Завершує ж абзац він ніби спеціально для нашого випадку: «Воля ваша, а это не по-русски – это по-московски» [10, с. 706]. І навіть мрії П. Куліша про «воскресіння» України чи творення ним літературної української мови як вияву «словесної автономії» не могли бути виходом за межі «русского мира», бо він завжди є обрїй, за який вийти неможливо. Як бачимо, тут змагання з Великоросією за першість і відстоювання своєї самобутності йде всередині «русского мира» (як до речі й М. Максимовича).

У 1858 р. Куліш пише, що поету Тарасу Шевченку немає рівних посеред «рідного миру Руського» [6, с. 31] (1858 р.). Цим він хотів сказати про важливість значення його поезії як для малоруської, так і для великоруської народностей. А українській літературі, на його думку, призначено було «спасати великий руський сьвіт від його політичної темряви» [5, с. 536] (це вже 1890-ті рр.). Як би там не було, але й українська мова, й література, й творчість

Т. Шевченка постають у нього складовими «русского мира».

Ну, а історичним ворогом «русского мира» постає країна з ширшого, «Слов'янського світу», – Польща, яка колись «розлучила Русь з Руссю». Не дивно, що одну зі своїх статей П. Куліш називає «Галицкая часть русского мира в начале казацко-шляхетской усобицы» [4]. Те ж саме і з Берестейською унією 1596 р. Для нього, це просто «папісти» «хотели уподобить всю Малороссию Польше и навсегда оторвать нас от великого Русского Мира» [8, с. 49]. Інколи він ще вживає й термін «польский мир». Так, серед листів до того ж слов'янофіла С. Аксакова є один цікавий для нас лист від 4 грудня 1856 р., в якому П. Куліш пише про вихід у світ польського часопису «Słowo», що повинен, на його думку, встановлювати ситуацію взаєморозуміння між «польским миром» і «русским миром». До речі, термін «русській мир» в цьому листі вживається 4 рази [10, с. 700–703].

Взагалі, словосполучення «русский мир» у нього часто виникає в переписці з західноукраїнським культурними діячами 1870–80-х рр. (бо вони перебували під умовним «польським миром»), ніби як нагадування їм, що Східна Галичина через переполовинення державними кордонами є «відірваним» шматком «русского мира». З тим «русским миром», який знаходиться в межах Російської імперії Галичину єднає не тільки релігія чи навіть мова, а ще й знання історії походження й усвідомлення місцевим населенням своєї «русскости».

Фактично феномен «русского мира» у Куліша, одного разу виникнувши в часі, потім постає утворенням

надетнічним, надполітичним і навіть надісторичним – це те, що виступає родовим поняття по відношенню видових понять, що означають часткові фактори національного життя.

5. У відомого історика Миколи Костомарова (1817–1885) в його статті «Две русские народности» (1861) теж вживається поняття «русский мир» на означення історичного руху, хоча й самобутніх, але внутрішньо зв'язаних його частин – Великоросії й Малоросії [3, с. 12]. Україна – це, звичайно, осібне етнографічне утворення, але осібне рівно наскільки, щоб межі загальноросійської національної єдності («русского мира») не розривати. Ні великороси без малоросів, ні малороси без великоросів існувати окремо не можуть. Обидві «русськіє» народності у нього з необхідністю доповнюють одна одну. Щоб підкреслити окремішність, специфічність та цілісність «русского мира» Костомаров вживає ще й як синонім метафору «русского материка».

6. У таких же звичних значеннях спільного минулого вживають поняття «русский мир» і Володимир Антонович (1834–1908) та Михайло Драгоманов (1841–1895)). В. Антонович, пишучи в 1882 р. про історію Києва 90-х рр. XIV ст., називає центрами «русского мира» Київ та Москву [1, с. 544]. А М. Драгоманов у «Малороссии в ее словестности» (1870) говорить про вплив «культурной истории Южной Руси» XVI–XVIII ст. на весь «русский мир» [2, с. 7].

7. Таким чином, у текстах українофілів якоїсь конфліктності з поняттям «русский мир» не спостерігається, подається воно в них завжди в позитивних конотаціях. Коли

ми говоримо про «двоєдиність» «русского мира» («Двуединая Русь» у Куліша), то про одноріність і гармонійне існування його частин мова також іти не може. «Русский мир» – це, швидше, суперечлива історично-духовна єдність великоросів і малоросів. А Малороссия-Южная Русь-Україна хоч у чомусь, але завжди осібна частина «русского мира».

Використання в межах концепту «русский мир» тих феноменів українськості, що складуть структуру української колективної ідентичності (мова, культура, історичні міфи) дозволяє зафіксувати первинний стан зародження українського проекту, що ще перебуває в синкретичній нерозчленованості з великоросійським. Як би там не було, але в уявленнях українофілів український народ з його історією, культурою, мовою – це поки що одна з двох гілок «общерусскості», «русского мира». Зміст поняття «русский мир» постає ідеологією «парасолькового» типу – він вивищується над всіма мовно-культурними партикулярностями східного слов'янства цього періоду. Часи ж бо формування паралельного ідеї «общерусскості» українського проекту націєбудівництва, в якому зафіксується стан переходу українського етносу на новий рівень його історичного існування – рівень самостійної державності – ще не настали, а значить був відсутній і відповідний рівень іншування.

1. Антонович В. Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие // В. Б. Антонович. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. К.: Либідь, 1995. С. 534–576.

2. Драгоманов М. П. Малороссия в ее словестности // М. П. Драгоманов. Вибране: «... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». К.: Либідь, 1991. С. 5–45.
3. Костомаров Н. Две русские народности. К.; Харьков: Майдан, 1991. 72 с.
4. Кулиш П. Галицкая часть русского мира в начале казацко-шляхетской усобицы. *Газета Гатиука*. 1876. № 5. С. 90–92.
5. Куліш П. Грицько Сковорода // Твори Пантелеймона Куліша: в 6 т. Т. 2. Львів: Просвіта, 1909. С. 285–386, 514–541.
6. Куліш П. Дві мові, книжня і народня. *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*. 1914. Кн. 3. С. 22–34.
7. Кулиш П. Об отношении малороссийской словестности к общерусской (Эпilog к “Черной Раде”) // П. Куліш. Твори: в 2 т. Т. 2. К.: Дніпро, 1989. С. 458–476.
8. Кулиш П. Владимирия, или искра любви. *Київська старовина*. 1998. № 1. С. 41–93.
9. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // П. Куліш. Твори в 2 т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1998. С. 400–412.
10. Письма П. А. Кулиша к С. Т. Аксакову. *Русская старина*. 1904. Т. 120. С. 693–710.
11. Максимович М. А. Нечто о земле Киевской // М. Максимович. «Киевъ явился градом великимъ...»: Вибрані українознавчі твори. К.: Либідь, 1994. С. 44–48.
12. Максимович М. А. Сказание о гетмане Петре Сагайдачном // М. Максимович. «Киевъ явился градом великимъ...»: Вибрані українознавчі твори. К.: Либідь, 1994. С. 221–236.
13. Максимович М. А. Книжная старина Южнорусская // М. Максимович. «Киевъ явился градом великимъ...»: Вибрані українознавчі твори. К.: Либідь, 1994. С. 300–338.
14. Максимович М. А. Письма о Богдане Хмельницком // М. Максимович. У пошуках омріяної України: Вибрані українознавчі твори. К.: Либідь, 2003. С. 190–257.
15. Устрялов Н. О системе прагматической русской истории. Санкт-Петербург, 1836. 84 с.
16. Устрялов Н. Начертание русской истории для средних учебных заведений. Санкт-Петербург, 1857. 218 с.

БОРИСОВ Іван Сергійович
учень 10 класу,
Український гуманітарний ліцей (Київ),

ДМИТРИЄВ Володимир Сергійович
кандидат історичних наук,
Міжнародний ліцей «Гранд» (Київ)

До історії молодшої гілки роду Вишневецьких в Україні

Починаючи з ранньомодерної історії, в українських землях на руїнах середньовіччя розпочався процес вестернізації, формувалася українська ідентичність, яку представляли аристократичні роди, що інтегрувались до панівної верстви суспільства. Генеза і розвиток українських еліт XV-XVII ст. дозволяє краще зрозуміти суспільно-політичні процеси сьогодення, особливо зараз, коли українці зі зброєю в руках виборюють шлях євроатлантичної інтеграції.

Серед русинських родів того часу особлива увага в історіографії приділяється родинам Острозьких та Вишневецьких. Зокрема, постатям Костянтина Острозького, переможця під Оршею, а також Дмитра Вишневецького, який походив із старшої гілки роду, був першим кондотьєром на українських землях, заснував замок на острові Хортиця. Але аналіз значної кількості джерел дозволяє зосередити дослідження представників молодшої гілки роду Вишневецьких, які з XV-XVII ст. пройшли шлях від шляхтичів до монархів. Саме тому

історія роду Вишневецьких нагадує злет родин Медичі, Сфорца, Борджіа у ранньомодерній Європі.

Своє становлення Вишневецькі ніяк не могли розпочати без військової діяльності, адже за теорією сарматизму, шляхтич – це той, у кого є шабля. З XV ст. для родини Вишневецьких, як і для всього населення тогочасної України, найголовнішим обов'язком став захист південно-східних кордонів держави від татар. Особливо відзначився Михайло Олександрович (1529-1584), на якого було покладено обов'язки черкаського старости і він мав захищати всю Наддніпрянську Україну. Михайло умовив короля Стефана Баторія розширити козацький реєстр до п'ятиста осіб [5, с. 558].

Починаючи з XVI ст., Москва посилила свої амбіції та перейшла до відкритої експансії колишніх земель Русі. Війна з царем для Вишневецьких мала рейдерський характер, зокрема на цьому фронті відзначився Михайло Олександрович, який здійснив три походи на Москву, його найбільшою перемогою стала облога Трубчевська [1 с. 73].

Михайло Олександрович був антиподом свого двоюрідного брата Дмитра Вишневецького (Байди) (1516-1563) – представника старшої гілки роду. Незважаючи на те, що вони обидва уособлювали людей Нового часу, були представниками військової еліти, але кожен із них мав різні призначення, цілі та погляди. Дмитро став кондотьєром-анархістом і захисником фронтиру [2, с. 31-35]. А діяльність Михайла – це еволюція руської еліти, яка втілювала державницьку лінію суспільно-політичного розвитку України.

У XVII ст. до зовнішнього татаро-московського додався ще і внутрішній козацький фактор. У цій війні найбільше відзначився Ярема Михайлович Вишневецький (1612-1651), який брав участь у придушенні повстань Наливайка та Острянина, а також під час Хмельниччини. Він став відомим завдяки облозі Збаража та битві під Берестечком [4, с. 243-249].

Війна стала поштовхом для збагачення Вишневецьких, їм пропонують державні посади та дарують маєтки, саме це вплинуло на подальший розвиток родини. Військова діяльність змінила соціально-політичний статус роду. Якщо перші представники були типовими шляхтичами, які мали невелику кількість маєтків на Волині та лише прагнули зростання, то, починаючи з Михайла Олександровича, родина здобуває статус магнатів і постійно схиляється до місцевого сепаратизму. Михайло Михайлович (1575-1616) реалізує незалежну від Речі Посполитої політику, а його син Ярема розвиває власну державу в державі на Лівобережній Україні, яка ввійшла в історію під назвою Вишневещина [2, с. 150].

Вишневецькі підтвердили середньовічний герб Корибут неосяжними земельними володіннями на Лівобережжі з центром у Лубнах. Найбільшого розквіту Вишневещина зазнала за часів Яреми Вишневецького. Саме він, відвідавши у дитинстві Італію, почне втілювати на своїх землях найкращий європейський досвід. Саме на Апеннінах у Яреми з'явиться політичний проєкт власної держави в державі за зразком італійських республік. Для Яреми його проєкт був альтернативним вектором розвитку світу русинів, частиною якого він був [3, с. 21-22].

Не менш суперечливим в історіографії є ставлення роду до католицизму. Світогляд родини Вишневецьких був зумовлений трансформаційними процесами в державі: інтеграцією Литви з Польщею, яка завершилася Люблінською унією, Контрреформацією, апогеєм якої для українців стала Берестейська унія, посилення загроз зі Сходу та Півдня, це і діяннями католицької церкви, зокрема єзуїтів. Тому, будучи ревними православними, Вишневецькі підтримували реформи свого родича Петра Могили, навіть збудували 3 монастирі на Лівобережжі. Щоправда, Ярема Вишневецький змінює свою релігію, але не перестає підтримувати дядька Петра Могилу [3, с. 21-22]. Можливо, саме вибір Яреми допоміг його сину Міхалу, який народився вже у католицькій традиції, стати першим і останнім етнічним українцем на престолі Речі Посполитої.

Міхал I був володарем пустої корони. Він мав обмежити амбіції магнатських угруповань на чолі з Яном Собеським всередині, а також зазіхання Османської імперії на територію Речі Посполитої ззовні. Як не парадоксально, але доля зіграла злий жарт із останніми представниками малої гілки родини Вишневецьких. Син з батьком помінялися ролями. Якщо Ярема уособлював у собі ідеали магнатського свавілля, то Міхал навпаки мав захищати корону від зазіхань таких людей, як його батько [2, с. 197].

Діяльність руської еліти на прикладі малої гілки родини Вишневецьких започаткувала і поширила першу хвилю ідей вестернізації і європейського вибору в українських землях, починаючи з XV ст., але, на жаль, ці ідеали зазнали поразки вже у другій половині XVII ст.

Нова еліта обрала інший шлях розвитку України, що призвів до Руїни, посилення тиску Москви та колоніального гноблення українського народу.

1. Брега В. Михайло Олександрович Вишневецький – провідник українського козацтва» // Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. Випуск 6. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. С.71-76.

2. Князі Вишневецькі / І. Чаманська, А. Литовченко, А. Мацук, В. Ракутіс, В. Собчук, І. Тесленко, В. Ульяновський, Б. Черкас, Л. Шиян, Н. Яковенко, А. Блумбаускас, Г. Кіркене. К.: ТОВ «Балтія-друк», 2016. 320 с.

3. Копинський І. Лист до князя Корибут-Вишневецького 1631 р. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus59.htm>

4. Рудницький Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів: Піраміда, 2006. 304 с.

5. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa: Drukiem J.Filipowicza, 1895. 552-563 с. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/showcontent/publication/edition/139252?id=139252>

ВІВСЯНА Інна Анатоліївна
кандидат історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка (м. Кропивницький)

Хотинська битва 1621 року та формування козацького міфу в українській суспільній думці

В ювілейні роки посилюється увага наукової громади та суспільства в цілому до знакових подій та постатей української історії. Такою подією в 2021 році стало відзначення 400-й річниці перемоги у Хотинській війні, яка приписується виключно героїзму українського козацтва на чолі з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним. Інтерес до козацької тематики, зокрема до переможних битв, в умовах сучасної війни лише зростає. Сьогодні створюється новітній міф про козацький характер та непереможність українського воїнства.

Питання про формування козацького міфу в 20-х роках XVII ст. розглядали вітчизняні дослідники В. Матях, П. Сас, С. Плохій, П. Кралюк та інші. Щодо впливу Хотинської війни, а особливо Хотинської битви 1621 р., на формування козацького міфу, таких спеціальних досліджень не проводилось. Найближчою по проблематиці є наукова розвідка Кирик Л. [1].

Хотинська війна є визначною міжнародною подією. Вона виходила за рамки протистояння лише двох потужних держав (Речі Посполитої та Османської імперії), оскільки включала не тільки битву за Хотин восени 1621 року, а й

цілу низку зіткнень на суходолі й на Чорному морі саме за участі запорозьких козаків.

Хотинська війна 1620-1621 рр. довго вважалася фактом виключно польської історії і тому лише побіжно згадувалася в підручниках з історії України, Литви, Білорусі. Якоюсь мірою в цьому винні й наші вітчизняні історики, які не приділяли достатньо уваги військово-політичній історії козацтва. Нині ж доведено те, що саме козаки стали провідною силою в боротьбі проти Османської імперії у Хотинській війні. Вкотре ці події довели, що запорозькі козаки є потужною силою, здатною відігравати важливу роль на полях битв світової історії. Попередньо козацтво вже здобуло собі славу доблесного воїнства у «героїчних морських походах» кінця XVI - початку XVII ст. Участь 40-тисячного козацького війська у Хотинській битві не могла не залишити сліду в суспільній думці та історичній пам'яті українського народу.

П. Сас у своїй монументальній праці про Хотинську битву зазначав: «В українському суспільстві звістку про відсіч армії Османа II під Хотином та визначну роль у цьому запорозького війська сприйняли з радісним піднесенням та гордістю. Продемонстрована козаками у Хотинській війні усьому світові звитяга, бойова могутність та морі і суші, а також сила духу позитивно вплинула на процеси українського націотворення ранньомодерного часу. Загалом, спільна боротьба під час Хотинської війни 1621 р. представників різних народів, які входили до Речі Посполитої і захищали свою землю від ворога, стала прикладом героїзму, самопожертви та величі подвигу, над якими не підвладний час» [2, с.480].

П. Кралюк стверджує, що «козацький міф загалом сформувався на початку XVII століття в середовищі ієрархів Теофанового свячення. Потім він зазнавав помітних змін у відповідності зі змінами в українському соціумі» [3, с.7]. В. Матях теж зауважувала, що саме в лавах українських книжників зародилася міфологема козацтва, до створення якої був залучений «цвіт тогочасного українського інтелекту, як Іов Борецький, Захарій Копистенський, Мелетій Смотрицький», які у своїх писаннях представляли козаків як «новоявлене хрестоносне воїнство» [4, с.163]. Звичайно, особливу роль у цьому процесі народження «козацького міфу» відіграв П. Конашевич-Сагайдачний, причетний як до відновлення вищої православної ієрархії 1620 р., так і до героїчної епопеї 1621 р.

Напередодні Хотинської битви київські книжники на чолі з І. Борецького підготували «Протестацію» проти оповіщення патріарха Теофана турецьким шпіоном й ворохобником, вияснили історію свого висвячення, цілком згідного з канонами, протестували проти переслідування православних уніатським духовенством. Що особливо цікаво в цій протестації, так це цілий уступ, присвячений характеристиці козащини: «Щодо козаків, то про цих рицарських людей ми знаємо, що вони наш рід, наші браття й правовірні християне... Се ж бо те плем'я славного народу руського, з насіння Яфетового, що воювало грецьке царство на Чорному морі й на суходолі... Це певно, що на цілім світі ніхто по Богу не чинить поневоленому християнству такого великого добродійства, як греки своїми окупами, король еспанський своїм сильним флотом,

а Військо Запорізьке своєю сміливістю й перемогою: що інші народи виборюють словом і дискурсами, то козаки доказують своїм ділом» [5].

Д. Дорошенко зазначав, що слова «Протестації» засвідчують, що на Україні з початку XVII ст. ясно жила в свідомості освічених людей ідея тяглості й неперервності українського історичного процесу, але вони показують також і те, що «союз української інтелігенції з козацтвом був уже доконаним фактом: тільки спираючись на власну національну озброєну силу, могли владики заговорити такою сміливою мовою» [6, с. 210].

Про героїзм козаків у битві під Хотиним українське суспільство дізнавалось насамперед від самих учасників битви, чії розповіді обростали легендами і поширювались кобзарями та лірниками. У стародавніх рукописах збереглась українська пісня: «Ой Хотину город славний На всій землі дуже славний» [7]. Варіант пісні «Ой Хотине, граде давній» під назвою «Гей на горі женці жнуть», записаний у польському рукописному співанику Домініка Рудницького 1713 р., відтворює тяжкий настрій запорозьких козаків після Хотинського миру, умови якого були спрямовані проти них, а в зв'язку з цим і незадоволення Сагайдачним. У популярній, загальновідомій сьогодні українській народній пісні «Ой на горі да женці жнуть» дуже змінений текст, вона являє собою контамінацію частин кількох пісень, внаслідок чого подробиці і факти історичного характеру загубилися; однак історична основа твору й імена історичних осіб, пов'язаних з битвою, залишилися [8].

Більшість іноземних джерел для пересічного українця була недоступною. Причинами цього є невисокий рівень освіченості, зокрема знання іноземних мов, та зародковий стан засобів масової інформації. Із опублікованих мемуарів польських шляхтичів найбільш відомим став вислів сеймового комісара польської армії, магната Якуба Собеського: «Справжніми переможцями під Хотиним і рятувальниками Польщі були козаки» [8].

Значний вплив на вітчизняну суспільну думку (зокрема, на погляди освічених верств українського народу) мали оцінки козацтва у панегірику Касіяна Саковича. Військо Запорізьке змальоване як доблесне воїнство, своєрідний рицарський орден, для якого найвищою цінністю є «вольність». Про Хотин у творі згадано: «У битві тогорічній хтозна-що б чинилось, Коли б то Запорозьке воїнство не билось» [9]. На думку Г. Грабовича, «Вірші на жалісний погреб...» К. Саковича «визначали дуже велику й масштабну модель», яку вчений назвав «державотворчою» [10, с. 284].

По завершенню Хотинської війни завершується формування погляду на козацтво як символу слави українського (у тогочасній термінології «руського») народу, щит християнського світу проти «невірних», який урівнював його з іншими народами, утверджував «чуття власної сили, гідності, унікальності та надійності історичного фундаменту» [11, с. 74-82].

Отже, можемо констатувати, що участь українського козацтва на чолі з гетьманом П.Сагайдачним у Хотинській битві 1621 р. суттєво вплинула на утвердження у вітчизняній суспільній думці міфологеми про «христове

воїнство» та козацького міфу, тобто погляду на Військо Запорізьке як на політичну еліту та репрезентанта народу.

1. Кирик Л. Хотинська війна 1621 року у контексті українського державотворення. *Українознавство*. Київ, 2011. № 15. С. 11-13.

2. Сас П.М. Хотинська війна 1621 року: Монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 520 с.

3. Кралюк П. Козацтво в контексті українсько-польських стосунків: літературні інтерпретації ранньомодерного періоду: монографія. Київ: КНТ, 2019. 282 с.

4. Матях В. Формування системи політичних цінностей козацької громади та їх укорінення в суспільну свідомість. *Історія українського козацтва*. Нариси у двох т. Т.1. Київ: Виддім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 160-175.

5. Протестація 1621 року. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus46.htm>. (дата звернення: 26.05.2022).

6. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Львів: Світ, 1991. 576 с.

7. Хотинська війна 1621 року. URL: <https://khotynska-fortecya.cv.ua/khotynska-viyna> (дата звернення: 26.05.2022).

8. Апанович О. Запорозькі козаки в Хотинській війні 1621 року URL: <http://about-ukraine.com/zaporozki-kozaki-v-hotynskiy-viyni-1621-roku-prodovzhennya-chastina-ii/> (дата звернення: 26.05.2022).

9. Сакович К. Вірші на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus47.htm> (дата звернення: 26.05.2022).

10. Грабович Г. До ідеології Ренесансу в українській літературі: Касіяна Саковича «Вѣршѣ на жалосний погреб зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного». *До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка*. Київ : Основи, 1997. С. 278–292.

11. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). Київ, 1998. 295 с.

ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Публіцистика Василя Андрієвського на шпальтах львівської газети «Діло» напередодні Другої світової війни

Нині в умовах військового протистояння Росії з Україною з'явилася велика кількість емігрантів, біженців, внутрішніх переміщених осіб. Серед них – представники різних верств населення, зокрема письменники та журналісти. Вони беруть участь у цьому протистоянні на своєму (творчому) фронті – публікаціями на сторінках наукової, громадсько-політичної та літературно-мистецької періодики. Більше ста років тому була схожа ситуація, коли під час або одразу після Української революції 1917–1921 рр. чимало творчих людей опинилося поза межами України. І в еміграції вони продовжували боротьбу на ниві красного письменства. З-поміж них і уродженець Борзнянщини, учасник революційних подій 1917–1919 рр. на Чернігівщині і Сумщині, літератор і журналіст Василь Васильович Андрієвський. Донедавна його ім'я як літератора і журналіста залишалося невідомим, оскільки він публікувався під псевдонімами (Юрась, В. Некрашевич, Василь Некрашевич, Анский, Анський, В. Анський) та криптонімами (А., В.А.). Незважаючи на те, що впродовж 2021 р. з'явилися перші публікації про нього [1–3], його біографія і творча спадщина потребують докладного вивчення та

популяризації. Мета автора – ліквідувати окремі прогалини щодо творчої спадщини В. Андрієвського напередодні Другої світової війни, зокрема крізь призму його публікацій на сторінках львівської газети «Діло» у 1939 р.

Василь Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. у с. Рожнівка тогочасного Борзнянського повіту Чернігівської губернії, нині Ічнянського району Чернігівської області. Перші його оповідання були опубліковані напередодні Першої світової війни на сторінках київських журналів «Огни» та «Маяк», у 1917–1918 рр. – часописів «Черниговская земская газета», «Муравейник-Комашня», у період між Першою та Другою світовими війнами – львівських часописів «Діло», «Наша бесіда», «Нові шляхи», «Світ», «Чар-зілля», празьких журналів «Нова Україна» та «Гуртуймося», паризького тижневика «Тризуб». На початку 1930-х рр. у львівському видавництві «Русалка» була надрукована його комедія (на 1 дію) «За кулісами театру», що неодноразово ставилася українською аматорською театральною трупю в Белграді (Югославія).

Найбільш тривалою і плідною була співпраця В. Андрієвського з редакцією львівської газети «Діло». Його публікації на шпальтах газети друкувалися майже щороку. Цікавими, на погляд автора, були статті В. Андрієвського у 1939 р. (з січня і до кінця серпня) про політичну ситуацію в Югославії та громадське і культурне життя тамтешньої української еміграції.

По-перше, окремі статті В. Андрієвського були присвячені перипетіям політичного процесу в Югославії, зокрема вирішення так званої «хорватської проблеми»,

коли хорватські політичні партії вимагали більшої автономії для свого краю, поряд з лівими партіями, крайніми реакціонерами на чолі з генералом П. Живковичем та колишнім головою уряду Б. Єфтичем перебували в опозиції до уряду М. Стоядіновича [4, с. 2].

По-друге, В. Андрієвський приділив чимало уваги життю української еміграції та діаспори в Югославії, зокрема пошквалюванню інтересу до подій навколо Карпатської України. Василь Васильович охарактеризував погляди різноманітних груп (середовищ) української еміграції на ситуацію в Закарпатті. Представники Української громади в Белграді, серед яких був і сам В. Андрієвський, надавали місцевим журналістам необхідну інформацію про Україну, її історію, культуру, територію, економіку тощо. Завдяки й їх зусиллям побачила світ книга «Україна» сербською мовою (вийшла у провінції без зазначення видавця). Так звані «малороси» (ті, хто не виокремлював себе від Росії і російської еміграції та визнавав свою окремішність лише в мові та культурі), які тільки у зв'язку з подіями на Закарпатті «самовизначилися» (сподівалися, що ці події покладуть початок визволенню України та їх поверненню на батьківщину), створили українське товариство, котре негайно налагодило зв'язок із прихильниками П. Скоропадського. Виявив активність й очільник Українського фашистського здвигу Л. Богунець (Баганець), який дав інтерв'ю на цю тему місцевій газеті та почав видавати журнал «Здвиг» (насправді «За Україну» – В. В.). Решта політичних груп й організацій, на думку

автора, не виявила своєї зацікавленості подіями на Закарпатті у лютому 1939 р. [5, с. 2].

По-третє, В. Андрієвський подав на сторінках львівської газети інформацію про перебування Президента Карпатської України Августина Волошина в останній декаді березня 1939 р. в Югославії, зокрема в Белграді. Автор повідомляв, що український високопосадовець прибув до югославської столиці 19 березня у супроводі міністра освіти А. Штефана, 2-го секретаря Українського національного об'єднання І. Рогача, особистого секретаря А. Харака, депутата Сейму П. Німчука, а також Романа та Бороти. У столиці А. Волошин проживав у скромному готелі «*Белград*». В Югославії він мав низку зустрічей з тамтешніми урядовцями, зокрема з прем'єр-міністром Д. Цветковичем, щодо прийняття Югославією біженців із Карпатської України. 22 березня президент виїхав до Загреба. Напередодні від'їзду він зустрівся з представниками місцевої українсько-русинської діаспори, а також членами «*Української громади*» в Белграді на чолі з її керівником В. Андрієвським. Як пише Василь Васильович, місцеве сербське населення жваво цікавилось подіями навколо Карпатської України, тоді як офіційна преса обмежилася коротким повідомленням та фото про перебування А. Волошина в Югославії. Виявом стриманості у ставленні югославської влади до подій на Закарпатті було й те, що саме в березні влада вперше за весь час перебування в країні української еміграції заборонила відзначати Шевченківське свято (зазвичай приурочене до дня народження та роковин смерті Т.

Шевченка), вважаючи українців *«російськими хорватами»*, тобто сепаратистами [6, с. 2].

Зауважимо, що на сторінках газети публікувалися повідомлення без підпису про життя українців в Югославії [7–10]. Припускаємо, що частина з них могла належати перу В. Андрієвського.

Отже, активний діяч української еміграції в Європі, учасник Першої конференції української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі, голова управи *«Української громади»* в Белграді, член правління Союзу українських організацій Югославії Василь Васильович Андрієвський напередодні Другої світової війни виявив себе і на ниві журналістики, співпрацюючи з редакцією часопису *«Діло»*. Його публікації стосувалися як політичної ситуації в країні перебування, так і громадського життя українців в Югославії та ставлення їх до подій березня 1939 р. у Карпатській Україні. Перспективними, на думку автора, є дослідження його творчої спадщини на початку еміграції, зокрема і на сторінках газети *«Діло»*.

1. Власенко В., Курінной О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського). *Сумська старовина*. 2021. № LVIII. С. 18–24.

2. Власенко В. М. Василь Васильович Андрієвський як літератор і журналіст. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*. Матеріали V Міжнар. наук. конф. (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 41–44.

3. Курінной О. О. Василь Андрієвський й Андрій Лівичський: зустрічі в еміграції. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації*. Матеріали V Міжнар. наук. конф. (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 66–68.

4. Анський В. Чи Югославія розв'яже хорватську проблему? Шляхи внутрішньої і закордонної політики Югославії. Чому уступив д-р Стоядінович? Завдання нового уряду. *Діло*. 1939. № 38. С. 2.

5. Анський В. Чи українці в Югославії активні? З емігрантських настроїв. *Діло*. 1939. Ч. 44. С. 3.

6. Анський В. Югославська опінія та події в Карпатській Україні. *Діло*. 1939. Ч. 73. С. 2.

7. Президент Волошин у Загребі. Розмова през. о. А. Волошина з хорватським журналістом. *Діло*. 1939. Ч. 71. С. 2.

8. З життя українців у Югославії. *Діло*. 1939. Ч. 135. С. 4.

9. Українські вистави в державним театрі в Осієку. *Діло*. 1939. Ч. 137. С. 5.

10. З життя українців у Югославії. *Діло*. 1939. Ч. 188. С. 8.

ГРИНИК Лілія Миколаївна
аспірантка,
Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. Івана Франка

Суїцид як вимушене явище в українському підпіллі під час боротьби з радянською владою на Прикарпатті

Військові реалії життя напряду наближали учасників національно-визвольних змагань з фактом можливого передчасного настання смерті. Під час бойових дій загибель вояків вважається закономірним явищем, яке, попри увесь трагізм, оминути неможливо. Керівництво українського підпілля розуміло масштаби цієї проблеми, тому під час вишколення особливий акцент ставили на підтримці задовільного морально-психологічного стану, а відтак здійснювалась профілактика можливих суїцидів чи, навпаки, наголошувалось на їх необхідності. Важливість даного дослідження спровокована тим, що попри чисельні втрати кадрів під час прямих зіткнень з ворогом та отримання поранень несумісних із життям, другою чисельною групою смертей ставали самогубства.

Особливість вкорочення віку вояками УПА та членами ОУН полягала в тому, що вони, у практичній більшості, здійснювались не під впливом психологічних розладів (депресії, важких умов життя), а під впливом вимушених реалій – репресивна політика радянської влади (можливий арешт, заслання, заходи щодо викриття інших учасників тощо). Варто додати, що, навпаки, у

небезпечних умовах збереження власного життя завжди брало верх, проте при можливості бути затриманими радянськими силовиками, смерть розглядалась як порятунок: не лише себе, а й побратимів. Виходячи з цього, відзначимо, що суїциди під час національно-визвольних змагань слід позиціонувати як явище соціальне, а не приватне. Оскільки такі дії переслідували всезагальну мету – збереження Організації та можливість продовження боротьби. Характеризуючи самогубства, класифікуємо їх наступним чином:

за причиною вчинення:

- пряме зіткнення з ворогом;
- потрапляння під слідство;
- особисті мотиви.

за методом вчинення:

- кульове поранення;
- підрив на гранаті;
- повішання;
- передозування медичними препаратами.

Для деталізації вище викладеного наведемо декілька фактів. Так, під час викриття радянськими силовиками криївки на Станіславівщині, виникла стрілянина, внаслідок якої був тяжко поранений «Богун». Однак, сутичка продовжувала тривати, а підпільник чинив геройський опір та навіть вбив одного ворога, але згодом, побачивши своє безвихідне становище (силовиків було близько 15-ти) «застрілився з власного пістоля» [3, арк. 177/24]. Михайло Барабаш («Махмет») пригадує, що його бойовий товариш Степан Чехінда підірвав себе на гранаті, щоб не потрапити у руки ворогу. Він також, не бажаючи здаватися живим,

вистрелив із пістолета собі у підборідок. Почав втрачати свідомість та ослаблений, щоб добити себе, намагався вцілити у скроню, проте не вдалось – поранив ліву руку, тому силовики затримали його [4, арк. 26-27]. Підривання українських вояків на гранаті часто траплялися під час організації ворожих акцій щодо викриття криївок. Оскільки під час вкорочення віку підпільники старались нищити і супровідні речі, які ніяким чином не мали потрапити ворогові: архіви, медикаменти, літературу, що було легко зробити саме таким чином [2, арк. 93, 101]. Тіла таких повстанців радянські силовики забирали до райцентрів на опізнання.

Проблема суїцидів не була локальною, такі ж випадки траплялись по усій території діяльності підпілля. Так, Михайло Чорний («Сірко»), Петро Худзій («Хмара»), «Слух» були поранені під час засідки, після чого дострілили себе з пістолетів на Тернопільщині [3, арк. 18].

Щодо самогубства безпосередньо під час слідства, то його вчинити було досить складно, позаяк радянським силовикам було відомо про такий можливий метод збереження організаційної таємниці. Тому при затриманні «особливо небезпечних осіб» їм одразу блокувались руки та ноги, перекривався рот. Проте, все ж спроби відбувались та, зазвичай, за допомогою передозування різного роду препаратів. До прикладу, Ольга Гасин, щоб не потрапити живою у руки ворогу та не викрити свого чоловіка мала намір вчинити самогубство шляхом отруєння ціаністим калієм [1, арк. 15-16]. Це ж саме планувала зробити Дарія Гусяк.

Водночас прямиий відбиток на психологічний стан

вояків все ж таки накладав страх чи важкі умови боротьби. Такі реалії не кожному вдавалось опанувати, тому у безвихідному становищі підпільники вдавались до крайнощів. У повідомленні, що поширювались серед українських націоналістів, читаємо: «26 вересня 1947 року трагічною смертю загинув районний референт СБ Болехівського району друг «Бистрий» [Володимир Костів]. Застрелився сам без загрози збоку більшовиків. Перед тим був легко поранений, що спонукало др. «Б» до самогубства – невідомо» [5, арк. 2].

Таким чином, поширеним явищем в українському підпіллі було так зване альтруїстичне (героїчне) самогубство. Численні самопожертви українських повстанців і підпільників є яскравим свідченням домінування у лавах ОУН та УПА психологічно сильних особистостей, у яких бажання досягнути загальної мети (створення УССД) перемагало над будь-яким страхом власної смерті. Така суїцидальна поведінка українських націоналістів була напряму спровокована діями радянської адміністрації, яка будь-якими засобами вела боротьбу проти українського визвольного руху.

1. Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області. Спр.П-32901.

2. Архів центру досліджень визвольного руху (далі – АЦДВР). Самбірський надрайонний архів.

3. АЦДВР. Яворівський ліс.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 2. Спр. 67582. Т.1.

5. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т.9.

ДЕГТЯРЬОВ Сергій Іванович
доктор історичних наук, професор,
Сумський державний університет

ПАВЛУЩЕНКО Павло Григорович
студент, гр. ІС-11,
Сумський державний університет

Стан вивчення системи народної освіти періоду Української Держави 1918 року

Протягом існування Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року) процес формування державної системи освіти позначився високою активністю. Початкова, середня і вища освіта отримала юридичне оформлення. Керівництво країни дійсно усвідомлювало вирішальну роль системи народної освіти у становленні та зміцненні української державності. Сам гетьман П. Скоропадський в одній зі своїх промов закликав боротися з вузькою національною нетерпимістю і розповсюджувати в освіті (насамперед університетській) досвід європейських та інших вчених, збагачувати українську культуру [6, с.207].

Українські університети позиціонувалися як центри, де концентрувалася національна культура. Але контингент для вищих навчальних закладів формувався у початковій і середній школі, мережа яких була розгалуженою, а в організації навчального процесу вони користувалися високим рівнем автономії. Виключенням був

безпосередній вплив урядової політики на навчальний процес через введення україномовного викладання в цих школах і низки дисциплін українознавчого характеру [3]. Але такий вплив, на нашу думку, слід оцінювати виключно як позитив, оскільки в умовах формування молоді національної держави це було вкрай необхідно.

Наскільки успішною була політика уряду Української Держави в галузі розвитку початкової і середньої освіти певною мірою може свідчити той факт, що в умовах складної військово-політичної й економічної ситуації держава зуміла належним чином забезпечити навчальні заклади необхідною навчальною літературою. Тісною була взаємодія уряду з органами місцевого управління та громадськістю, що також позитивно впливало на розвиток системи початкової, середньої і дошкільної освіти на місцях. Хоча залишалися проблеми, вирішити які вдавалося не завжди – матеріальне забезпечення навчальних закладів, нестача приміщень для них тощо [13, с.226-228].

Щодо стану вивчення окресленої проблематики, то слід зауважити, що у працях, присвячених періоду боротьби України за власну державність у 1917-1921 рр., зокрема історії Української Держави 1918 р., державній політиці у галузі народної освіти, як правило, уваги приділяється не багато. Щодо політики гетьмана П. Скоропадського у цій сфері, то науковці здебільшого позитивно оцінюють реформи в освітній системі, приділяють увагу створенню нових навчальних закладів та налагодженню їхньої діяльності тощо [2, с.197-200; 9, с.141-142].

Український вчений В. Верстюк у контексті вивчення громадсько-політичної і урядової діяльності М. Василенка побіжно торкнувся і деяких аспектів урядової політики в галузі народної освіти у 1918 р. [1].

Дехто з авторів зосереджував увагу на окремих аспектах розвитку системи народної освіти цього періоду. Так, огляд діяльності уряду Української Держави в освітній галузі, науці і культурі зробила Т. Осташко [8]. Вчена проаналізувала відповідну нормативну базу цього періоду. Зокрема вона торкнулася питань розбудови мережі середніх навчальних закладів, організації системи вищої освіти тощо. О. Завальнюк досліджував систему університетської освіти періоду Української Держави [6]. Особливу увагу вчений приділив процесу формування професорсько-викладацької корпорації, який у різних університетах проходив неоднаково. О. Кудлай, спираючись на офіційний друкований орган уряду Української Держави газету «Державний вісник», проаналізувала законотворчу діяльність у сфері народної освіти і культури [7]. Нами також була зроблена спроба комплексного аналізу освітньої політики урядів гетьмана П. Скоропадського [12; 13].

Значний інформаційний потенціал щодо окресленої проблематики має мемуарна література. Мемуари значною мірою містять оцінки сучасників щодо окремих особистостей, які брали участь в організації системи освіти, їхнього ставлення до перетворень в цій галузі тощо.

Найбільш детально політику Української Держави у сфері освіти описав колишній міністр закордонних справ цього періоду Д. Дорошенко. У своїх працях, у тому числі

спогадах він приділяв чимало уваги цьому питанню [4, с.233-256; 5]. Зокрема у мемуарах окремо зупинився на подіях, пов'язаних з відкриттям Київського державного українського університету [5, с.355-361]. Ще один сучасник подій 1918 р. М. Шкільник у своїх спогадах, у цілому критикуючи П. Скоропадського і його політику, все ж визнає факт розвитку галузі народної освіти в Українській Державі. Але цьому питанню уваги приділяється мало. Поверхово автор звертає увагу на проблеми, пов'язані з заснуванням деяких вищих навчальних закладів в Україні і процесом українізації в системі освіти [10, с.376-379].

Безумовно, питання розбудови системи народної освіти періоду Української Держави 1918 р. торкалися й інші дослідники. Але все ж слід зазначити, що в цілому окреслена проблематика не відноситься до числа вичерпно досліджених. Вказана тематична площина залишається перспективною для подальшого вивчення науковцями.

1. Верстюк В.Ф. Соціально-політична та урядова діяльність М.П. Василенка // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. С. 143-156.

2. Гуржій О.І., Реєнт О.П. Від гетьмана до гетьмана: рід Скоропадських в історії України. Київ-Суми: Сумський державний університет, 2011. 228 с.

3. Дегтярьов С.І. Політика українізації уряду Української Держави (до 100-річчя Української революції 1917-1921 рр.) // Гілея: науковий вісник. Вип.130(№3). К., 2018. С.34-37.

4. Дорошенко Д.І. Історія України, 1917-1923. В 2-х тт.: Документально-наукове видання. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ: Темпора, 2002.

5. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): Науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2007.
6. Завальнюк О.М. Гетьманат Павла Скоропадського: розбудова національної університетської освіти // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. С. 204-214.
7. Кудлай О.В. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти і культури (за матеріалами газети «Державний Вістник») // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2008. С. 239-246.
8. Осташко Т. Діяльність Української Держави в галузі освіти, науки і культури // Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. С. 187-212.
9. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 320 с.
10. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917-1921 рр. Спомини і роздуми. Київ, 2016. 512 с.
11. Degtyarev S.I., Zavhorodnia V.M. (2018). The Bessarabian Question in 1917-1918: the Relations of Romania, Bessarabia and Ukraine // *Bylye Gody*. 2018. Vol. 48, Is. 2. Pp. 872-879.
12. Degtyarev S.I., Zavhorodnia V.M., Polyakova L.G. Transformations in the Field of public education of the Ukrainian State in 1918. Part 1 // *European Journal of Contemporary Education*. 2020, 9(4): 971-983.
13. Degtyarev S.I., Zavhorodnia V.M., Polyakova L.G. Transformations in the Field of public education of the Ukrainian State in 1918. Part 2 // *European Journal of Contemporary Education*. 2021, 10(1): 219-230.

ЖИТКОВ *Олександр Анатолійович*
доктор історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка (м. Кропивницький)

Михайло Грушевський про українське селянство як опору розбудови «Нової України» у 1917–1918 роках

Найбільшим здобутком багатолітньої наукової та політичної діяльності Михайла Грушевського визнається підготовка проекту розбудови національної держави, яка постала у 1917 році на руїнах російської імперії.

Аналіз праць історика, опублікованих у збірниках «Вільна Україна», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Україна і Росія» (усі 1917 р.), «На порозі Нової України» (1918 р.) свідчить про те, що теоретично поняття українства і селянства були синонімами у його історичних конструкціях. Оцінюючи перші кроки української революційної влади у розбудові національної державності доби Визвольних змагань, М. Грушевський прогнозував наступне: «Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки селянстві лежить будущина українського відродження і взагалі будущина України» [1, с. 162].

Проблема трактування місця та ролі українського селянства у концепції вітчизняної історії М. Грушевського вже має певну історіографічну традицію [2, с. 47]. Однак її

політологічний контекст, здається, ніколи не привертав пильної уваги науковців. Отже, зважаючи на початковий рівень дослідження проблеми та допустимі обсяги публікації, спробуємо коротко окреслити головні тези, що визначають роль українського селянства як одного з фундаментальних чинників розбудови національної державності у політичному проекті «Нова Україна», автором якого був Голова Української Центральної Ради, відомий історик М. Грушевський. Він зауважував, що перебіг Української революції, зрештою, визначався рівнем свідомості українського селянства. Вчений не вдавався до детального наукового аналізу ментальності селянських мас та висвітлення поглядів лідерів тих політичних партій, які брали на себе обов'язок представляти їхні інтереси у період революційних зрушень. Для визначення суспільної ролі українського селянства він використав у своїх працях постать біблійного велетня Самсона. Зокрема, у статті «Підстави Великої України» історик писав: «Україна може встати тільки тоді, коли встане наново цей скинений у безодню пітьми й несвідомості титан, цей позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон [3, с. 39].

Водночас М. Грушевський наголошував на неприйнятності оцінок селянства як реакційної й відсталोї верстви суспільства та закликав не захоплюватися зразками соціальних перетворень, які «...дають західні революції й західні народи, де [суспільство] будувала буржуазія, а революційні елементи опирались на пролетаріат». Українська революція спиралася на

селянство, принаймні, як на «головного учасника походу» при тому, що на думку видатного історика, «здорової, роботящої буржуазії» та «національно свідомого пролетаріату в Україні не було й нема» [3, с. 40].

Основою нації, народу селянство робило історично набуте прагнення до «свободаризму» – відданості українській мові, культурі та православної релігії, що не було властиво для української еліти, яка у переважній більшості мала схильність до асиміляції із панівною нацією. Погодимося з думкою відомого дослідника грушевськознавця Л. Винара, котрий неодноразово наголошував: «Ця концепція свободаризму, себто змагання українського народу за свободу і незалежність, є центральною ідеєю творчости Грушевського, яка проходить червоною ниткою в «Історії України-Руси» і в інших творах історика» [4, с. 36].

Оцінюючи перспективу розбудови національної держави, М. Грушевський основою соціальної й економічної структури «нашого краю» (України, авт.) визнавав селянство, яке ще довго буде зоставатися фундаментом «...на котрім треба будувати все» [1, с. 163]. Необхідне зростання суспільного потенціалу селянства у період розбудови національної державності, розглядалося вченим у розрізі трансформації економіки, політичної системи, освіти й, зокрема, аграрної науки України. У зазначеному контексті М. Грушевський прогнозував, що розвиток промисловості й пов'язаний з цим відтік робочих рук із села у місто не зменшить економічної, політичної та національної ваги селянства, яке «...зостанеться, очевидно, підставою політичного, державного й економічного життя

України» [3, с. 40]. З часом, як зростатиме вага селянського господарства на основі нових технологій, появиться можливість задовольнити вимоги в достатку й комфорті селянської родини, задоволення культурних потреб кожного громадянина. Саме на це «мусить попрацювати» вся «державна машина», органи самоврядування, установи й українська наука, зокрема, агрономічна школа на рівні здобуття ґрунтової освіти й оволодіння знаннями й навичками практичного характеру – вважав М. Грушевський [3, с. 41].

На окреме дослідження заслуговує проблема комунікації українського села і міста (селянства й пролетаріату) у потрактуванні М. Грушевського. У працях сучасних науковців зазначалося, що голова Центральної Ради дуже стримано ставився до робітничого класу. Причина була у тому, що він вбачав у місті форпост зосередження антиукраїнських настроїв, а основну масу жителів міст вважав за «робітників-великоросів з прихожих» та «місцевих денаціоналізованих людей...з фабричних і промислових центрів». Щодо українського робітничого класу, а малася на увазі, напевне, його національно свідомої частини, М. Грушевський писав, що він надзвичайно слабкий, програє великоруському пролетаріату, адаптованому до місцевих умов. Проте, одразу зазначав, що останній відступає перед «...чисельною економічною силою селянства на другий план». Завдання української влади, на думку М. Грушевського політика, полягало у тому, щоб «не повернутися спиною до міста», думати над тим як «...увести в колії нашого життя сі гетерогенні, чужородні

тіла [денаціоналізований робітничий клас] а зв'язати їх з нашим життям, як вигладити й нейтралізувати їх відчуженість й гетерогенність, чужородність в нашій житті» [5, с. 165].

Добро й поступ та суверенітет українського народу були основним імперативом політичної й державницької діяльності М. Грушевського, який мислив майбутнє відродження України у колі європейських держав. Він був переконаний у тому, що без усвідомлення творчого потенціалу усіх верств і народів, які творили українську політичну націю, усієї народної маси (селян, робітників, інтелігенції), відродження державності України – немислиме.

Цілком справедливі є висновки тих істориків, які зазначали, що на цьому многотрудному й подвижницькому шляху Грушевський історик, Грушевський організатор наукового життя та Грушевський політичний лідер і будівничий держави, взаємодоповнювали один одного [6, с. 52–53]. Досвід наукових соціологічних досліджень видатного історика уможливив створення єдиного у своєму роді гармонійного проекту розбудови Нової України, який за гуманістичним потенціалом випередив усі можливі плани створення потужної соціальної держави початку ХХ століття, у якій цінності кожного і перспективи розвитку громадянського суспільства визнавалися пріоритетними.

1. Грушевський М. На порозі Нової України. Підстави Великої України. Село. / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання України», 1991. 240 с.

2. Масненко В.В. Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського / *Український селянин. Збірник наукових праць*. 2004. Вип. 8. С. 47–50.

3. Грушевський М. Підстави Великої України // На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен: [Б. в.], 1992. 278 с.

4. Винар Л. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії // Михайло Грушевський : історик і будівничий нації (статті і матеріали). Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен. Київ: Видавництво Олени Теліги, 1995. 304 с.

5. Грушевський М. На порозі Нової України. Підстави Великої України. Місто. / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Т-во «Знання України», 1991. 240 с.

6. Винар Л. Будівничий державного життя в Новій Україні // Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали Київ: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 303 с.

ІВАНИЦЬКА Світлана Григорівна

доктор історичних наук, доцент,

Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, педагогічний фаховий коледж (м. Запоріжжя)

«Зброя часу»: Сергій Єфремов і шлях української державності

Сергій Олександрович Єфремов (6 жовтня 1876, с. Пальчик Звенигородського повіту Київської губ. – 31 березня 1939, Ярославль) – літературознавець, критик, громадсько-політичний діяч, журналіст, інтелектуальна спадщина якого в останні роки все більше привертає увагу мислячих і небайдужих громадян нашої держави [1; 2]. В 1917–1920 рр. він – один із лідерів і ідеологів Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), співредактор і «золоте перо» впливової газети «Нова Рада», один із провідних діячів Української Центральної Ради (УЦР). Ставлення С. Єфремова до російської демократії, монархістів-чорносотенців, більшовиків й білогвардійців та численних «співчуваючих» тим або іншим, його рефлексії щодо національного питання взагалі, оцінки стану російсько-українських відносин та міркування щодо перспектив їх розвитку мають зацікавити сучасного читача.

С. Єфремов був патріотом, людиною пристрасною й водночас справедливою, спостережливою й обачною, налаштованою переважно скептично до влади. Проблема українсько-російських відносин проходить червоною ниткою через майже всі праці журналіста. Російський

більшовизм і один з його найхарактерніших проявів – імперський експансіонізм – справедливо оцінювався С. Єфремовим як найбільша небезпека для України, і в цьому наставленні він, на жаль, виявився цілком правим.

У перші дні Лютневої революції 1917 р. Єфремов як авторитетний український діяч був обраний до Київської Ради об'єднаних громадських організацій. У квітні 1917 очолив «Союз українських автономістів-федералістів», у червні став головою Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) — спадкоємиці УДРП. Як лідер УПСФ, яка увійшла до складу Центральної Ради, уважав, що в своїй діяльності партія повинна орієнтуватися на селянство, як основу української нації; ставити перед собою національно-демократичні цілі — задоволення потреб особистості, народу й нації; партія мала змінити назву, оскільки старий зміст поняття «радикал-демократизм» втрачений і не відображає «соціалістичного характеру партії, сполученого з федеративними устремліннями»; нова ж назва («соціал-федералістична», «трудова» або «народницька») зробить партію популярнішою серед широких народних мас. За свідченням соратників, Єфремов був «дійсним центром партії». На Всеукраїнському національному конгресі (5-7 квітня 1917 р.) обраний заступником голови Центральної Ради, згодом увійшов до її виконавчого комітету — Малої ради. У червні 1917 р. Єфремов отримав посаду секретаря з міжнаціональних справ у Генеральному секретаріаті; брав участь у делегації Центральної ради до Петрограду на переговорах з Тимчасовим урядом із питання надання Україні національно-територіальної автономії. При всьому

своєму скептицизмі й неохильності переоцінювати демократизм Тимчасового уряду Єфремов психологічно не був готовий до радикальних кроків. Доволі показовою була його поведінка під час обговорення й прийняття Першого Універсалу Центральної Ради. Людина слова й діла, він вкрай відповідально й обережно підходив до різних виступів, кроків, обіцянок, декларацій, які дедалі енергійніше почала робити УЦР, намагаючись з громадської інституції перетворитися на публічну владу. Така його настанова виявилася передусім у реакції на цей епохальний документ. М. Грушевський у споминах свідчив, що написаний соціал-демократом В. Винниченком перший варіант тексту здавався Єфремову надто різким, авантюристичним. Він рішуче запротестував, і В. Винниченко погодився на згладжування гострих кутів (Грушевський М. Спомини. *Київ. 1989. № 9. С. 144–145*). Схвалений 10 червня на засіданні Комітету Центральної Ради остаточний текст Універсалу був зачитаний на II Всеукраїнському військовому з'їзді. Надзвичайно позитивно Єфремов оцінив Другий Універсал Центральної Ради. Цей акт, на його думку, відкривав «нову сторінку в новітній історії України», бо від сього часу Центральна Рада, поповнена заступниками од національних меншостей, робиться вже «краєвим органом влади державної, а не тільки, як було досі, національним органом морального впливу» (Єфремов С. Друга революція. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). Т. 1. С. 187–188*). Через декілька днів після Жовтневих подій 1917 року у Петрограді, які призвели до падіння Тимчасового уряду, Центральна Рада проголосила Третім

Універсалом про створення Української Народної Республіки (УНР). Єфремов назвав його «документом, напевне, ваги історичної», який юридично визначив шлях утворення УНР, «новий акт Центральної Ради справді має історичний характер, як поворотний пункт в найновішій історії України» (Єфремов С. III Універсал. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). Т. 1. С. 341*). Сприйняття Єфремовим Четвертого Універсалу було неприхильним — він вважав, що все потрібне вже було сказано в Третньому Універсалі, який недвозначно визначав «незалежність і волю Української Народної Республіки», а новий Універсал поривав, хоча й не зовсім, «нитку федеративного розвитку», був поступкою самостійницьким течіям, містив «уклони в большевицький бік», які можуть збільшувати анархію. Позитиви Єфремов вбачав лише у тому, що майбутній Українській Установчій Раді надавалося остаточне право «рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої російської держави» (Єфремов С. IV-й Універсал. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). Т. 1. С. 434–435*).

Єфремов майже щоденно виступав зі статтями на політичні теми в газеті «Нова Рада», яка набула великої популярності у перші місяці революції. Представник молодшої генерації в УПСФ, у подальшому — багаторічний репрезентант УНР в екзилі, Олександр Шульгин через сорок років написав у серії нарисів «Головні постаті нашого державного будівництва у 1917 р.»: «Не можу не згадати зовсім виключної постаті Сергія Олександровича Єфремова, що був моїм політичним

патроном і великим другом, до якого я мав і маю незмірний пієтет. Не дивлячись на свою скромність, не дивлячись на те, що він не був добрим промовцем (а в ті часи уміння говорити відогравало колосальну роль), він був часто дорадником в найважливіших справах і з ним не могли не рахуватися ні Винниченко, ні навіть Грушевський. Його зовнішня сила, це було перо, яким він так блискуче володів, та газета “Нова Рада”, що у 1917 р. відогравала величезну роль. А його внутрішня сила – це моральна бездоганність і глибокий, але критичний патріотизм». Микола Ковалевський, один із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), у мемуарах називає Єфремова одним із найвидатніших українських діячів того часу, ставлячи поряд із М. Грушевським та В. Винниченком.

Щодо еволюції політичних поглядів, то Єфремов був діячем народницького світосприйняття й федералістського спрямування, та вже з кінця XIX ст. став «самостійником», хоча вважав це справою нездійсненою в часах тоді ще кволого новітнього українського суспільства. У процесі революції 1917—1921 рр. остаточно прийшов до розуміння необхідності державної незалежності України. Наголошував на значенні праці у царині культурного життя, на потребі української книги в добу державотворчої роботи. В 1918 р. модернізував програму УПСР, зазначивши, що федералізм нині розуміється як всеєвропейська спілка, в якій Україна є самостійною державою.

У 1918 р., після першого перебування більшовицької влади в Києві, Єфремов випустив збірку статей «Під

обухом». В статті «Підрахунки» писав: що «тепер по большевицькому експерименті збудувати “соціалістичну державу в серці України” наше становище знов повернуло на краще. Ніякою агітацією ми не змогли б того вдіяти, що вдіяли самі оті Муравйови та Боші, Коцюбинські та Мартинови, Крейцберги та Чудновські. Кияне і вся Україна дістали “предметній урок” по большевізму і та різниця між українською властю й бандою диких розбишак і грабіжників, якої ми не могли втолкувати, тепер кожному видна, бо вбито її буквально таки “палочними доказами”. І нам тільки лишається використати се становище і всім гріхам буде гріх, коли ми його не використаємо». Робив висновок, що відновлення нормального життя треба «починати треба з організації міцної та авторитетної власті, з установа твёрдого ладу й послуху перед законом...» Єфремовська формула кардинальних змін на краще була такою: «Револуція тільки тоді буває осяяна ореолом благодетства і визвольництва, коли вона справді визвольну мету має і йде до неї правдивими шляхами, без насильства, гнету та анархії» (Єфремов С. Підрахунки. *Єфремов С. Публіцистика революційної доби. Т. 1. С. 490–496*).

1. Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець ХІХ ст. – 1920 рік): монографія. Херсон: Гельветика, 2018. 596 с.

2. Іваницька С. Г., Демченко Т. П. Сергій Єфремов: «Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» / НАН України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парламентське вид-во, 2020. (Політичні портрети). 568 с.

КОБЗАР Дмитро Вікторович
студент-магістрант,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка (м. Кропивницький)
(наук. керівник – д.і.н., доц. Житков О. А.)

Липнева криза 1917 року в Росії: український політичний дискурс

Липневі події 1917 року в російській імперії та Україні, а саме збройні виступи військових в Петрограді та Києві є яскравим прикладом того, що вирішення значної кількості питань, які розкривають характер Лютневої революції попереду. Нашим завданням буде встановити причини криз та виділити між ними спільне та відмінне.

Ця тема до певної міри вже висвітлювалась іншими дослідниками, але зберігає інтерес у наукової спільноти і понині.

Лютнева революція 1917 року виникла як наслідок збігу низки факторів, що отримали в подальшому новий виток розвитку: кризи системи самодержавства, діяльності опозиційних партій в боротьбі за владу проти старої реакційної правлячої верхівки, участі росії в імперіалістській війні, зубожінням населення, загостренням протиріч між титульною нацією та національними меншинами. Після проходження точки неповернення (лютий 1917 року), російська імперія де-факто розкололась на декілька утворень, які при юридичній співпраці (спроби Тимчасового уряду зберегти контроль над новими національними державами та

помірковані спроби Центральної Ради розробляти власний курс) не налагодили достатньо ефективної роботи. Окрім того, війна не завершилась з початком революції, а, відповідно, її тягар не зник з плечей населення. Одним з яскравих прикладів протесту населення та окремих груп є саме липневі події 1917 року [2, с. 28-39].

У липні 1917 року стались збройні виступи солдат майже одночасно у Петрограді та Києві, але без зв'язку між ними (без єдиного політичного центру та координації дій між бунтівниками). В Петрограді після початку наступу на фронті та спроб відправки маршевих частин, солдати почали готувати мирну демонстрацію з висловленням своїх вимог (вигнання з уряду міністрів-капіталістів, зупинка воєнних дій, перегляд питань влади на користь Радам, тощо). Дана ситуація грала на користь саме більшовикам, як найактивнішим радикалам у постімперському політикумі, але разом з тим їх підтримували і анархісти з лівими есерами та міжрайонці, оскільки мали ще менше спільного з конкурентами більшовиків: меншовиками, есерами та правими (кадетами, монархістами, чорносотенцями та іншими угруповуваннями). В результаті, даний виступ було придушено, оскільки демонстранти не планували захоплення влади, в той час як Тимчасовий уряд використав наявні ресурси для введення військ Корнілова у Петроград щоб розігнати та придушити своїх опонентів [3, с. 150-157].

В Києві ситуація розвивалась схожим чином: тяжкість ведення бойових дій та політичні мотиви (бажання проголосити незалежність України) спонукали

військових Другого українського козацького полку імені Полуботка та військового клубу імені Полуботка до активних дій. Вбачаючи слабкість Центральної Ради у її курсі на задоволення інтересів саме Тимчасового уряду, у військових з активною політичною позицією виникла недовіра до власного уряду та окремих його членів, що призвело до збройного виступу [4, с. 139].

Як відомо з історії, виступ полуботківців у Києві стався на початку липня: повсталі солдати розтікалися містом, займаючи установи, влаштовуючи погроми, наводячи жах на громадян. Як писав у своїх мемуарах генерал Костянтин Обручев, у його квартирі, командуючого військами Київської військової округи, натовп полуботківців вчинив погром, але сюди встигли прибути юнкери і солдати, вірні командуванню штабу округи. Погромників заарештували і доставили до Маріїнського палацу. [1, с. 95].

Центральна Рада не могла повністю схвально оцінити дані події, оскільки ставився під сумнів її авторитет та курс, який було оприлюднено у Другому Універсалі. Тому постало питання про те, як вирішити дану кризу. Спочатку відбулась «зміна караулів», в ході якої було знято всі караули полуботківців, а потім закріплено успіх за рахунок агітації членів Центральної Ради та УГВК серед повсталих солдатів. У даній ситуації для полуботківців формулювання типу «встановити порушений порядок», «в разі потреби», «з нарядом війська» обіцяли, як мінімум, роззброєння їх будь-якою ціною і насильну відправку на фронт [4, с. 144-147].

Було також видано наказ про негайну здачу повсталими зброї. Все завершилось 7 липня, коли роззброєння частин повстанців підходило до кінця, а дані підрозділи почали готувати до відправлення на фронт [4, с. 150].

Спільною для обох подій передумовою були тяжкі умови ведення війни, які в поєднанні з відсутністю успіхів на фронті та наростанням невирішених питань суспільства, викликали різку реакцію у мас. Особливу роль у подіях відігравали саме військові: полуботківці в Києві та матроси з першим кулеметним полком в Петрограді. Разом з тим, обидві події відбувались у столицях країн, що пояснюється розташуванням даних політично активних військових підрозділів повстанців, наявністю у цих підрозділах представників політичної опозиції, близькість до адміністративних центрів, що створювало вірогідність можливого вирішення проблем шляхом взяття влади або ж створення тиску на її представників. При цьому відрізнялись способи вирішення кризової ситуації. У Петрограді через наслідування імперського досвіду державної нації, місцеве населення, при всій своїй опозиційності до Тимчасового уряду, не прагнуло виборювати незалежність, їх цікавила інша ціль – забезпечення своїх соціальних і економічних інтересів. У Києві з полуботківцями було інакше – вони висували вимоги в основному пов'язані з проголошенням незалежності, як основи світобачення і посилення мілітаризму нації, як фундаменту суспільної безпеки. Соціальні ж питання не майже піднімались. Таким чином, аналізовані події двох політичних криз, що вирішувалися

силою зброї, є і досить схожими, але разом з тим і різними у своєму спрямуванні.

1. Оберучев К. М. В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года. Нью-Йорк: First Russian Publishing Corporation, 1919. С. 95 (143 с.).

2. Пайпс Р.Э. Русская революция. Книга 1. Агония старого режима. 1905-1917./ Пер.: Михаил Тименчик, Сергей Струков (предисловие). М.: Захаров, 2005 г. СПб.; Новейшая история России. Вып.№1. 2014. С. 28 - 39.

3. Рабинович А. Е. Большевики приходят к власти: Революция 1917 года в Петрограде: Пер. с англ. /Общ. ред. и послесл. Г.З. Иоффе. М.: Прогресс, 1989. С. 150 - 248.

4. Хмеленко Ю. О. До питання про роль особистості в революційно-неленійних моментах історичного розвитку (на прикладі життєвого шляху Юрія Капкана) / Ю. О. Хмеленко // Сторінки історії. Збірник наукових праць. Вип. 29. К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2009. С. 133 - 152.

КОМАРНИЦЬКИЙ *Олександр Борисович*
доктор історичних наук, професор,
Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

КОМАРНИЦЬКА *Людмила Миколаївна*
кандидат філологічних наук,
ІРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»

**Студентство закладів освіти радянської
України: реакція на міжнародні події
(20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.)
(на матеріалах журналу «Студент революції»)**

Радянські періодичні видання міжвоєнної доби проходили цензуру. Водночас, відкинувши ідеологічні штампи, на їхніх шпальтах можна знайти масу цікавих фактів. Наше дослідження присвячене аналізу одного з таких видань – журналу «Студент революції», де вміщено низку свідчень про навчальну роботу, громадсько-політичне життя, матеріальне становище студентства радянської України. У нашій статті ми покажемо як студенти закладів освіти радянської України відгукувалися на міжнародні події у 1920-х – на початку 1930-х рр.

Молодь реагувала на міжнародні події, приймаючи відповідні резолюції ідеологічного змісту. У них студенти вихваляли радянський лад, і, водночас, за підказкою представників комуністичного режиму протестували проти політики капіталістичних країн, керівництво яких продовжувало розглядати радянський тоталітаризм як найбільшу загрозу основам цивілізації. Так, на початку

грудня 1922 р. студентство закладів вищої освіти Полтави на загальних зборах заслухали доповідь члена редколегії журналу «Студент революції» Божка про становище української еміграції за кордоном. Зокрема, було розглянуто звернення Центрального союзу українського студентства у Празі «Всім вищим школам на Радянській Україні», у якому містилася пропозиція про співпрацю із радянським студентством. Присутні, заслухавши доповідь про становище української студентської еміграції за кордоном, констатували «відірваність студентської еміграції від працюючих верств українського суспільства і матеріального виробництва України і все більшу диференціацію студентської еміграції, яка яскраво виявляється в листах на Україну, де вона висловлює бажання повернутися на Радянську Україну. Це ще раз підтверджує міць Радянської влади і правдивість розв'язання національного питання на Україні Комуністичною партією. Радянська влада не раз прощала колишніх великих злочинців проти трудового люду, коли вони одверто каюлися в своїх злочинах і виявляли щире бажання заслужити прощання працюючих України. Тому студентство м. Полтави гадає, що Радянська влада простить і цих ворогів, що зараз каються перед Радянською владою...» [1]. У 1924 р. учасники I губерньської конференції студентства Київщини прийняли текст телеграми на адресу студентства Пекіна: «Газети принесли нам вістку о вашім виступі проти імперіалістичного знуцання грабіжників Японії... [Вітаємо] ваші передові виступи проти акул всесвітнього капіталізму, воно побачило, що революційне студентство

Китая... піде поруч з робітниками і селянами Китаю за звільнення його, за скинення ярма імперіалізму та Дюсюкської системи...» [2, с. 71-72].

Студентська молодь реагували на різні події, що відбувалися за кордоном. 13 листопада 1922 р. а студентському зібранні Харківського медінституту заслухали доповідь Доміна про міжнародний з'їзд студентів-емігрантів у Празі, Єліна – про становище у Польщі у зв'язку з вбивством Нарутовича. Було організовано збір допомоги політув'язненим у польських в'язницях, який дав 1 млрд крб [3, с. 91]. Студенти Харківського інституту народного господарства брали участь у демонстації з приводу вбивства польського революціонера В. Воровського [2, с. 77]. Проскурівські студенти внесли по 1 крб у фонд допомоги безробітним у капіталістичних країнах і закликали підтримати їхнє починання молодь індустриального, медичного і політехнічного технікумів [4].

Активізувала міжнародну діяльність вишів прийнята у 1932 р. ухвала ЦК ЛКСМУ про участь комсомольських організацій вишів і технікумів в інтернаціональному конкурсі «Студента революції», який передбачав розгортання інтернаціонально-виховної роботи в усіх сферах, зокрема активізації роботи гуртків вивчення «боротьби братніх закордонних комсомольських загонів і комуністичних партій та революційного робітничого руху взагалі», вивчення рішень Комуністичного Інтернаціоналу та КІМу, вивчення основних міжнародних подій, робота МОПРу, видання бюлетенів та газет з питань інтернаціональної роботи, оволодіння іноземними мовами

тощо [5]. Студенти Харківського інституту радянського будівництва та права співпрацювали зі студентами Франції, Німеччини та Англії. До цих країн було надіслано 7 листів, отримали дві відповіді. Інтернаціональний сектор при кабінеті партроботи видав два бюлетені, присвячені інтернаціональній роботі. Налагоджено контакти з польським національним клубом Харкова. 17 березня 1932 р. організували інтернаціональну виставку та вечір [6]. У Харківському медтехнікумі організували колектив інтернаціонального зв'язку у кількості 15 студентів, організували стінгазету «Червоний інтернаціоналіст» [7]. У Кам'янець-Подільському технікумі іноземних мов ім. Червоних фронтовиків проводилося навчання у семінарі, видавався бюлетень інтернаціональної роботи, налагодили зв'язок з політв'язнями Заходу, з якими спілкувалися англійською та німецькою мовами, проводили інтернаціональну роботу в с. Гаврилівці [8]. Подібна робота проводилася у Кременчуцькому ІСВ. Тут було організовано бригаду, яка з 1 січня по 13 лютого 1932 р. розіслала 5625 листів у 284 міста 24 країн світу [9]. Гірше було поставлено роботу у Київському геолого-розвідувальному технікумі [10] та Мелітопольському технікумі шляхового будівництва [11].

Таким чином, студенти радянської України, реагуючи на міжнародні події, за підказкою влади, як правило, засуджували «насильства буржуазії» над робітниками інших країн, інтервенції капіталістичних держав у країни, дружні до СРСР.

1. Вишня І., Щур І. Про вовка помовка. *Студент революції*. Харків, 1932. №34-35. С. 27.
2. Перша губерніяльна конференція пролетарського студентства Київщини. *Студент революції*. 1924. №6. С. 69-72.
3. Рохлин Л. По вузам України. Полгода работы студенческих организаций Харьковского Мединститута. *Студент революції*. 1923. №4-5. С. 89-92.
4. Кріпити єдиний фронт! *Студент революції*. 1931. №19-20. С. 31.
5. Б. Д. Конкурсу більшовицький розмах. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 27.
6. Предко О. Не застигати на досягненнях. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 29.
7. Мелещенко Д. Просуваємося вперед. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 29.
8. Шишковський В. Зразкова робота. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 29.
9. Листи через кордони. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 30.
10. Андрух М. Обминають конкурс. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 29.
11. Прасолов П. Занедбана справа. *Студент революції*. 1932. №11-12. С. 29.

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Назар Анатолійович
кандидат історичних наук,
Центр українських досліджень Інституту Європи

**Доповідь В. М. Хижнякова Чернігівському
губернському земському зібранню щодо
покращення організації початкової народної
освіти як джерело з історії земського
ліберального руху на півночі Лівобережної
України (80-ті рр. XIX ст.)**

Історія земського лібералізму північної України належить до актуальних, але вкрай маловідомих та малодосліджених проблем української історіографії. З огляду на це, виявлення та запровадження до міжнародного наукового обігу історичних першоджерел має першочергове значення, оскільки дозволяє дослідникам сформувавши необхідний джерельний корпус для дослідження цієї течії визвольного руху у Російській імперії другої половини XIX ст. Яскравим прикладом у цьому відношенні можна вважати творчий спадок члена земської ліберальної партії Північного Лівобережжя - Василя Михайловича Хижнякова (1842-1917) [1]. У ході тривалих наукових пошуків нам вдалося віднайти низку його праць та рукописів, які хоч і були опубліковані, але так і залишились без належної уваги та вивчення як сучасниками, так і нащадками. Метою цієї публікації є запровадження до міжнародного наукового обігу та контент - аналіз авторського рукопису В.Хижнякова -

«Доклад Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии».

Аналізуючи стан розвитку освіти на півночі Лівобережної України, В.Хижняков констатував факт того, що багато повітових земств регіону, зокрема Чернігівське повітове земство, визнали, що вони нездатні розвивати галузь просвіти без фінансової та матеріальної допомоги приватних осіб чи благодійних організацій. Автор доповіді посилався, зокрема, на свідчення свого політичного соратника, члена земської ліберальної фронди - Н. Волк - Карачевського, який відверто вказував, що як більшість повітових земських управ регіону, так і повітових училищних рад абсолютно байдуже ставились до проблем розвитку сфери просвіти. У згаданих органах процвітала філософія «ремісництва», аури формалізму, що жодним чином не сприяло поступу галузі. Ситуація значно погіршувалась тим, що у 80-х рр. XIX ст. у Російській імперії принципово змінилась суспільна атмосфера: в умовах доби Контрреформ навіть прогресивні кола громадськості перестали активно цікавитись гуманітарними питаннями, оскільки держава Романових повернулася до імперативів жорсткого консерватизму у внутрішній політиці. Враховуючи ці обставини, В.Хижняков наполягав на необхідності повернення земським установам краю повноважень моніторингу та господарського контролю у сфері освіти, обрання спеціального уповноваженого інспектора від земств у державні установи управління просвітою регіону. Вказані

посадові особи повинні підпорядковуватись повітових земським інститутам і зобов'язані кожного року звітувати перед земськими зборами та управами про свою діяльність. Себто, земські інституції повинні запровадити процедури профільного інспекційного контролю за процесами освіти населення.

З метою популяризації ідей просвітництва серед найбільшої верстви населення – селянства, В. Хижняков закликав створити широкомасштабну мережу бібліотечних закладів та народних читалень, періодично скликати учительські з'їзди для педагогічних працівників краю і педагогічні курси для підвищення кваліфікації, систематично видавати різноманітну друковану продукцію (газети, листівки, збірники, тощо), відкрити розгалужену систему вечірніх шкіл та подібних професійно-технічних закладів. Окрему увагу Василь Михайлович звертав на потребу розробки єдиних учбових програм та навчальних посібників. Відносно освітньої інфраструктури, то В. Хижняков наголошував на тому, що необхідно не тільки ремонтувати наявні освітні заклади, але й будувати нові, у тому числі - сільськогосподарські та ремісничі [2, с. 8, 12-18, 29, 41].

Завершуючи доповідь, В. Хижняков оприлюднив офіційні пропозиції Чернігівської губерньської земської управи:

1) губерньське земське зібрання готове субсидіювати з бюджету 50% усіх витрат на потреби освіти для повітових земських інституцій регіону;

2) губерньська земська управа гарантує для земських інспекторів просвіти службові гонорари у сумі 1000 рублів

на рік, подання офіційного клопотання до Уряду про організацію педагогічного з'їзду у регіоні та асигнування 500 рублів на скликання щорічного учительського форуму краю;

3) губернська земська управа пропонувала кожному повітовому земському інституту свою участь в організації просвітницьких заходів у сумі не менше, ніж 50% від усього бюджету проекту;

4) губернська земська управа гарантувала кожному повітовому земству Північного Лівобережжя асигнування бюджетної субвенції у сумі 100 рублів на рік для формування мережі бібліотечних закладів у регіоні, 2500 рублів щорічно - для систематичного функціонування інституту підписок на бібліографічні послуги, 2000 рублів на рік - прямої допомоги повітовим земствам для галузі просвіти, 500 рублів щорічно - на розвиток системи поширення та розповсюдження видавничої продукції;

5) губернська земська управа ініціювала щорічне закладення до бюджету не менше 500 рублів для створення спеціального шкільного фонду, який повинні сформувати усі повітові земства краю у загальній сумі не менше 25 тисяч рублів;

6) з створеного шкільного фонду необхідно буде фінансувати побудову нових та облаштування існуючих шкіл у волостях та селах північної України, у розрахунок кредитної трансакції кожному повіту не менше 1600 рублів терміном на 10 років;

7) у разі, якщо повітові земства не повернуть кредитні кошти, призначати пеню у розмірі 0,5% від суми

щомісячно, виплати ж по кредитним зобов'язанням розподілити рівномірно на протязі року;

8) кожній волосній та сільській громаді, які забажають побудувати нові школи надати відповідні інструкції, отримати від них розроблені проекти забудов і лише після цього надавати згоду на відведення відповідних земельних ділянок як для побудови самих учбових закладів, так і допоміжних потреб - господарських споруд, науково-дослідних та виробничих садиб, парків і латифундій;

9) губерньська земська управа бере на себе зобов'язання по розробці та підготовці комплексу різноманітних інструктивних матеріалів, необхідних для повітових земських установ північної України у сфері просвіти, а останні, у свою чергу, повинні підтримувати зворотній контакт з губерньською управою та надсилати пропозиції і необхідні запити;

10) губерньська земська управа гарантує асигнування 500 рублів щороку для створення і розвитку поліграфічної галузі краю;

11) у разі, якщо повітові земства проведуть належні реформи системи освіти, Чернігівська губерньська управа збільшить фінансову допомогу, яка буде перевищувати задекларовані 10 тисяч рублів [2, с. 47-51].

Резюмуючи викладене, зауважимо, що контент-аналіз «Доклада Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии» промовисто засвідчує – опублікований рукопис В. Хижнякова є важливим

джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України 80-х рр. XIX ст.

Доповідь яскравого представника опозиційної аристократичної фронди переконливо доводить, що реформування сфери освіти було пріоритетним напрямком гуманітарної політики вказаної течії у визвольному русі Російської імперії другої половини XIX ст. В умовах початку доби Контрреформ та неефективності управління у галузі просвіти, Василь Михайлович наполягав на поверненні земським інституціям регіону контролюючих функцій, шляхом обрання профільного земського інспектора, який буде підпорядковуватись і звітувати виключно Чернігівському губернському земству та управі.

У практичній площині В. Хижняков ініціював широкомасштабний проект перетворень, який передбачав прогресивну трансформацію системи освіти краю, починаючи від розвитку видавничої та бібліотечної справи, підготовки учбового інструментарію до створення профільного шкільного фонду, з ресурсів якого мали фінансуватись побудова нових та впорядкування існуючих шкіл Північного Лівобережжя. Економічним фундаментом реформування мав стати консолідований бюджет Чернігівського губернського земства, яке вже на початку процесів гарантувало асигнацію 10 тисяч рублів щорічно.

У цілому, доповідь та проект В. М. Хижнякова красномовно ілюструють прогресивні імперативи гуманітарної програми земського ліберального руху північної України, головною метою якої була всеохоплююча та широкомасштабна капіталістична модернізація галузі.

1. Див., наприклад: Рахно О. Я. Василь Хижняков. Чернігівські земці. Історико-біографічні нариси. Чернігів: Управління у справах преси та інформації, 2009. С. 186-222.

2. Хижняков В. М. Доклад Черниговскому губернскому земскому собранию губернской земской управы об участии губернского земства в мерах о лучшей организации начального народного образования в губернии. Чернигов: Губернская типография, 1892. 52 с.

КОТЛЯР Юрій Вадимович
*доктор історичних наук, професор,
Чорноморський національний університет ім. П. Могили
(м. Миколаїв)*

Два березня в Миколаєві: 1918 і 2022 рр.

В історії Миколаєва простежуються важливі аналогії історичних подій, які відбувалися в березні 1918 р. за доби Української революції 1917–1921 рр. та в березні 2022 р. під час російсько-української війни.

Після укладання Брестського миру між УНР і країнами Четверного союзу, німецько-австрійські війська почали рухатися вглиб України. 17 березня Миколаїв ними було захоплено. Німці заявили миколаївським парламентарям, що «вони прийшли не як завойовники, а як друзі на офіційне запрошення Київської Центральної Ради для відновлення порядку і налагодження правильного товарообміну між Україною, Німеччиною та Австрією» [2, с. 21].

Більшість населення Миколаєва сприймало дії німецької влади в місті як іноземну окупацію. Після мітингу на заводі «Наваль», який відбувся 20 березня 1918 р., на закритому засіданні, влаштованому більшовиками, було вирішено виступити проти німців 22 березня 1918 р. Рішення підтримали завкоми заводів «Наваль», «Руссуд», «Темвод» і учасники мітингу на заводі «Руссуд». Незважаючи на рішення про повстання, плану його не було розроблено й спалахнуло воно несподівано через конфлікт між робітниками та

німецькими військовими з приводу реквізиції німцями бензину [4, с. 63].

Найбільш драматичні події відбулися увечері та вночі 22 березня в районі Адміралтейської площі та Старофлотських казарм. Першим успіхом повстанців стало захоплення радіостанції. Зранку 23 березня німці почали інтенсивний кулеметний обстріл базару, де ховалася частина повстанців, перестрілка тривала весь день, лише увечері повстанці мусили покинути базарну площу, відступивши в бік Слобідки. Увечері 23 березня на вокзал прибув перший ешелон із Одеси з солдатами-угорцями, на ранок наступного дня до Миколаєва дістався ще один потяг з німецькими та угорськими солдатами. Отримавши поповнення, німецька сторона 24 березня перейшла в наступ по всіх напрямках. Надвечір повстанців витіснили зі Слобідки й міського цвинтаря. Більшість із них змогли сховатися на вулицях і в провулках Слобідки, а останні, відстрілюючись, відступали в бік хутору Водопою та Інгулу.

Вже наступного дня (25 березня) німці видали наказ, яким приписувалося всім терміново виносити зброю й складати на перехрестях вулиць, одночасно почалися обшуки в робітничих кварталах. Якщо в будинку виявляли зброю, боеприпаси чи навіть гільзи, чоловіків могли застрелити без будь-якого слідства. Підозрілі будинки підпалювали.

Лише 29 березня перестрілки в місті врешті припинилися. Місто поверталось до нормального життя, але ще кілька днів знаходилося в стані облоги. Австро-німецьке командування виявило жорстокість у ході

боротьби проти повстанців. Головним трагічним наслідком цього стала значна кількість жертв, зокрема 430 чоловік убитими, померлими від ран, розстріляними та такими, що загинули від пожеж. Вірогідно, кількість поранених не менш як удвічі перевищувала число загиблих. Німецькі втрати склали 200 чоловік убитими. Загальна кількість жертв повстання з обох сторін складає 630 осіб (без урахування поранених) [4, с. 81-82, 94-95].

Російсько-українська війна на території Миколаєва розпочалася 24 лютого 2022 р., коли о 4:58 російська авіація почала обстрілювати Кульбакінський аеропорт. Завдяки перехопленій інформації Головного управління розвідки Міністерства оборони України щодо бомбардування аеродрому, 299-та бригада встигла підняти авіацію в повітря до початку авіанальоту, завдяки чому не зазнала втрат.

З першого дня весни колони окупантів почали оточувати міста Миколаїв та Херсон. Миколаївський глиноземний завод тимчасово припинив свою роботу через неможливість відвантаження готової продукції. Російські окупаційні сили, що спробували увійти в Миколаїв, отримавши потужний опір, почали тікати з міста в напрямку Баштанки, де були знищені ЗСУ.

Вранці 2 березня окупанти з різних боків намагалися увійти до Миколаєва. Біля села Калинівка українська артилерія розбила міст, і частина колони росіян відступила до Херсону. В районі села Баловне, де знаходиться Миколаївський міжнародний аеропорт, висадився російський десант з чотирьох гелікоптерів. Зустрічним вогнем ЗСУ він був знищений.

4 березня стало дуже напруженим в боях за Миколаїв. О 10.30 ворожі війська почали контрнаступ на місто з боку Миколаївського глиноземного заводу. Почався бій на території Корабельного району міста, оборону якого тримала 123-я бригада тероборони. Для захисту Миколаєва було розведено мости. Згодом окупанти припинили обстріли околиці міста та покинули Кульбакінський аеропорт, проте вирушили в бік Миколаївського авіаремонтного підприємства «НАРП» для передислокації. 7 березня російські війська вторгнення здійснили спробу захопити міжнародний аеропорт Миколаєва. Однак вже до 15:00 захисники міста вибили нападників з аеропорту, а протягом дня відбили ще дві атаки окупантів. Внаслідок ранкового ракетного удару зазнала втрат 79-та окрема десантно-штурмова бригада миколаївців – ракета «Калібр» влучила в казарму, де спали солдати. Восьмеро загинув, восьмеро зникли безвісти, 19 поранених. Прямі загрози від Миколаєва були відбиті, але продовжувалися його обстріли. 11 березня окупанти обстрілювали місто зі «Смерчів» та «Градів» [3].

18–20 березня російські війська продовжили спроби захопити Миколаїв. Вранці 18 березня окупанти завдали ракетного удару по військовій частині 79-ї окремої десантно-штурмової бригади у Миколаєві. Від вибуху була повністю знищена казарма, у якій перебували українські військові. Унаслідок удару загинули щонайменше 40 осіб. В цей же день у мікрорайоні Кульбакіне у Корабельному районі Миколаєва українськими воїнами-десантниками було розбито та знищено один із підрозділів 247-го гвардійського десантно-штурмового Кавказького козачого

полку повітряно-десантних військ Російської Федерації. Ввечері 19 березня були обстріляні житлові квартали, особливо постраждав мікрорайон Казарського. Незважаючи на відступ російських військ від Миколаєва у напрямку Херсона, вони продовжували обстрілювати місто з дистанції 50–70 км.

29 березня близько 8:45 під час обстрілу Миколаєва російськими окупантами один із снарядів влучив в споруду облдержадміністрації. Відбулася руйнація центральної секції будівлі з дев'ятого до першого поверху без подальшого горіння. Всього в приміщенні Миколаївської облдержадміністрації загинуло 37 осіб: 17 спеціалістів облдержадміністрації, 10 представників тероборони, 6 військовослужбовців, 2 співробітники Господарського суду, директор комунального підприємства та один працівник КП «Госптехобслуговування» [1].

Історичні аналогії на прикладі березневих подій в Миколаєві дають змогу говорити про коловий поступ історії та достатньо велику схожість подій військової історії міста в 1918 та 2022 рр. Не випадково, саме 24 березня 2022 р. Указом Президента України № 164/2022 Миколаєву було присвоєно почесну відзнаку «Місто-герой України» з метою відзначення подвигу, масового героїзму та стійкості громадян, виявлених під час відсічі збройній агресії Російської Федерації проти України.

1. Бої за Миколаїв. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бої_за_Миколаїв (дата звернення 16.04.22)

2. Котляр Ю. Селянське повстанство на Миколаївщині (1918–1921 рр.). Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 124 с.

3. Котляр Ю.В. Нескорена Миколаївщина. Історичні аналогії. Миколаїв. URL: [https:// https://www.facebook.com/History.chmnu](https://www.facebook.com/History.chmnu) (дата звернення 13.03.22)

4. Миколаївщина у вирі революційних подій: березень 1917 р. – квітень 1918 р.: Документи та матеріали / упорядник Л. Л. Левченко. Миколаїв: Іліон, 2019. 744 с.

Спогади як джерело вивчення історії Житомирського державного університету імені Івана Франка

Джерельний ресурс з вивчення історії Житомирського державного університету імені Івана Франка включає у себе не лише офіційні та архівні відомості. До нього також відносимо спогади випускників і викладачів навчального закладу. У 2019 р. у рамках відзначення 100-річчя від заснування університету викладачами кафедри історії України було підготовлено збірник спогадів «Житомирський державний університет імені Івана Франка у спогадах викладачів (1940–1990-ті рр.). Ювілейна збірка усно-історичних свідчень (до 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка)» [1]. Збірник спогадів вийшов за результатами проходження студентами-істориками археографічно-етнографічної практики.

Збірник спогадів «Житомирський державний університет імені Івана Франка у спогадах викладачів (1940–1990-ті рр.). Ювілейна збірка усно-історичних свідчень (до 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка)» включає інтерв'ю випускників та викладачів університету. У збірці вміщено близько сорока інтерв'ю, кожне з яких розкриває певні сторони університетського життя у різні часові проміжки. Завдяки такому формату маємо значний масив інформації про різні сфери діяльності навчального закладу, його вихованців.

У книзі згадується про віковий, соціальний та національний склади студентства в різні роки. Здебільшого, це були українці з села та міста, місцеві та з сусідніх регіонів, проте вчилися й студенти інших національностей – росіяни, поляки, євреї, казахи тощо. Але на це ніхто ніколи не звертав увагу, адже у колективі панували взаєморозуміння та дружні відносини.

До організації навчально-наукового процесу керівництво підходило дуже відповідально, усіляко стимулюючи пізнавальну діяльність студентів. Навантаження було достатнім, тому в пріоритеті були самоосвіта та саморозвиток, студенти у своїй більшості надавали перевагу навчанню, а не підробітку. Деякі факультети вчилися у дві зміни. Існувала велика кількість різноманітних факультативів з різних напрямків, також функціонували спеціальні факультативи по здобуттю т. зв. «громадських професій», що мали практичне призначення [1, с. 125]. Студенти регулярно проходили педагогічну практику у школах, деякі терміни її сягали до півроку. Це дозволяло здобувачам освіти набувати цінного практичного досвіду викладацької діяльності. Ще однією особливістю навчального процесу в попередні роки було систематичне відвідування бібліотек, підготовка до занять у читальних залах, що в результаті сприяло самостійності та спонукало до постійного саморозвитку. На думку професора кафедри міжкультурної комунікації Л. Калініної, студентам у минулому був притаманний «дух авантюризму» [1, с. 193].

Настрої у трудовому колективі завжди були добрі, стосунки між викладачами вибудовувались на засадах

щирості, приязні та взаємній підтримці. Окремої уваги заслуговують відомості, що стосуються умов викладацької роботи в радянські роки, зокрема щодо впливу партії та державної ідеології на загальну освітню атмосферу, на викладання окремих дисциплін та наукову діяльність. Зокрема, в радянський час була яскраво виражена політизація та уніфікація, адже всі навчальні плани були побудовані за єдиною програмою. Серед впливу відмічали опосередковані форми тиску на викладацький та студентський склад. Існували і проблеми з пошуком літератури; значну кількість літератури заборонялось читати, був великий дефіцит книг з української літератури [1, с. 450]

Проте після проголошення незалежності у 1991 р., за словами професора кафедри філософії М. Козловця, прийшла потреба у зміні методики викладання, переосмислення того матеріалу, що раніше викладався, а тому єдиною запорукою успішності викладача стала постійна самоосвіта. Разом з тим виникла гостра проблема, особливо для викладачів поважного віку, в усвідомленні закономірності, об'єктивності та незалежності самостійницького буття України [1, с. 237].

Особливо цікавою видається інформація про будні студентства університету в різні часи. Респонденти охоче відповідали на питання, що стосувались як навчального процесу, так і дозвілля. Постійно проводились різні тематичні вечори, футбольні турніри, спортивні змагання, регулярно випускались стінгазети. Також у збірнику спогадів наявні вичерпні відомості, що стосуються матеріально-технічного забезпечення студентів, зокрема

щодо умов проживання в гуртожитках та отримання стипендії. Умови були звичайні та побутові, досить комфортні. Харчувались у їдальні, але й часто готували самі на кухнях секцій. Спочатку за університетом було закріплено два гуртожитки, решта студентів були змушені винаймали квартири. Потім, з часом, побудували новий гуртожиток на вул. Польова площа; він був місткий та зручний для проживання. Одна з викладачів згадує студентські роки в гуртожитку з особливою теплотою: «Це була казка, пісня, любов з першої до останньої літери. Були студенти, які взагалі не їздили додому з гуртожитку... Гуртожиток – це прекрасно, чудові враження».

Стипендії, традиційно, отримували ті студенти, які вчилися на оцінки «добре» та «відмінно». У різні часи ця сума варіювалась, починаючи з 30 рублів (далі і 60, і 70 рублів). Існували також Ленінські стипендії – їх отримували ті, хто не лише вчився на відмінно, а й брав активну участь у громадській діяльності університету. Це була найбільша відзнака в розмірі 100 рублів. Для порівняння: заробітна плата вчителя в школі чи асистента в університеті була 100–110 рублів.

Таким чином, спогади є цінним джерелом інформації з історії Житомирського державного університету, завдяки яким ми можемо черпати важливі дані про навчально-науковий процес, побутові та буденні умови студентства, організацію їх дозвілля. Крім того, вони розповідають нам про матеріально-технічне забезпечення університету у різні часи, атмосферу серед викладацького складу тощо. Виходячи з цього, можна стверджувати, що спогади є

важливим джерелом вивчення історії навчального закладу – Житомирського державного університету імені Івана Франка.

1. Житомирський державний університет імені Івана Франка у спогадах викладачів (1940–1990-ті рр.). Ювілейна збірка усно-історичних свідчень (до 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка) / Укладачі: І.В. Ковальчук, О.В. Максимов, А.О. Сичевський, С.В. Стельникович; відп. редактор В.О. Венгерська. Житомир: Полісся, 2019. 452 с.

КУДІНОВ Дмитро Валерійович
доктор історичних наук, професор,
КЗ Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Організація управління Сумською жіночою прогімназією / Сумською II жіночою гімназією

Місто Суми на початку ХХ ст. було населеним пунктом, що доволі стрімко розвивався у різних сферах – комунальній, господарській, соціальній і культурно-освітній. Остання перетворювала його на потужний регіональний інтелектуальний центр, в якому здобували освіту не лише мешканці Сумського повіту, але й суміжних із ним районів Курської та Харківської губерній. У цілому, розвій місцевих закладів освіти доволі добре описаний в історико-краєзнавчій літературі. Утім, для дослідника ще залишається простір для уточнення, систематизації й розкриття окремих сторін функціонування названих установ. У тому числі, в галузі управління. Зокрема, достатній матеріал для цього існує відносно Сумської жіночої прогімназії, перетвореної згодом на Сумську II жіночу гімназію. Використовуючи його, автор даної публікації ставить перед собою за мету розкрити особливості організації управління указаним закладом освіти.

Прогімназія була створена в той момент, коли в місті відчувалася нагальна потреба в жіночій середній освіті. Оскільки діюча Сумська жіноча гімназія вже не була спроможна її задовольнити, громадськість міста разом із

представниками повітового земства та міської думи («Комитет для изыскания средств на открытие второго женского учебного заведения, для выработки проекта новой школы и для сношений с правительственными и другими учреждениями») зініціювала створення нового навчального закладу. Його відкриття відбулося 24 жовтня 1903 р., коли в присутності членів піклувальної та педагогічної рад, батьків, вихованок відбувся молебень та здійснена промова законовчителя прогімназії І. З. Дмитрієва [10; 13, с. 3–6, 8, 20, 26; 15]. У травні 1907 р., коли відбувся випуск IV класу, прогімназія була перетворена на гімназію. Нарешті, формування структури навчального закладу було завершено трьома роками пізніше з відкриттям додаткового «педагогічного» VIII класу [8, с. 207; 13, с. 10, 15].

Відповідно «Положенню про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти» (1870), управління жіночим середнім закладом освіти здійснювалося двома органами – піклувальною радою, відповідальною за матеріально-технічне забезпечення й загальний порядок у школі, що передбачало також обрання піклувальниці і начальниці прогімназії-гімназії («для найближчого сприяння успішному, з боку громадськості, розвитку гімназій чи прогімназій»), і педагогічною радою, що мала «вирішувати питання, які відносяться до навчальної та виховної частин» [14, с. 34–38].

Піклувальна рада комплектувалася представниками органів місцевої влади, котрі здійснювали її субсидіювання, – земської та міської, – адміністрації навчального закладу (начальниця й голова педради),

почесною піклувальницею і дамами, причетними до його діяльності (обралися земськими гласними закритим балотуванням). У 1903–1906 рр. до ради входили предводитель дворянства Сумського повіту І. Д. Траскін (голова), Є. М. Конорова, М. Є. Архангельський (обидва – неперемінні члени ради), М. А. фон Лоретц-Еблін, М. Ф. Асмолова, І. О. Асмолов, В. М. Золотарьов, О. Ф. Линтварьова, П. М. Линтварьов, В. А. Розенквіст, І. Ф. Сердюкова, О. Д. Траскіна, Н. М. Харитоненко (у 1904 р. її змінила В. А. Харитоненко). Загалом, із 13 указаних осіб семеро – жіночої статі. У 1907 р. передбачалося ввести від земства й думи в піклувальну раду 12 членів (7 і 5, відповідно). Натомість попечитель Харківського навчального округу затвердив лише шість членів складу Ради – представників місцевого самоврядування. Решта делегувалася від самої гімназії та від сумського товариства [5, арк. 14, 56–57; 7, с. 37; 13, с. 20–21; 14, с. 34–39; 17, с. 35].

Почесною піклувальницею жіночої школи стала дружина сумського підприємця Марія Адольфівна фон Лоретц-Еблін. На думку ініціаторів створення прогімназії, вона «ставилася з великим співчуттям до навчального закладу, що народжується, і висловила готовність зробити значні пожертви на потреби прогімназії», що формально й обумовило її призначення [13, с. 6; 18, с. 42]. Виходячи із повідомлень сумського краєзнавця П. І. Нікітенка, обрання Марії Адольфівни визначалося, певно, становищем в сумському товаристві її чоловіка-бізнесмена та громадського діяча. Та й розміщення навчального закладу в приміщенні лютеранської церкви також не було

продиктоване виключно раціональними доводами, оскільки «пастором у кірхі був якийсь родич Лоретц-Ебліна» [14, с. 7]. Так чи інакше, але статус почесної піклувальниці М. А. фон Лоретц-Еблін зберегла за собою й після перетворення прогімназії у гімназію та аж до самої своєї смерті в 1916 р. [1, арк. 74; 20, с. 6]. Прикметно, що у Сумську II жіночу гімназію в 1908 р. поступила навчатися й донька фон Лоретц-Еблін – Марія [3, арк. 23].

Першим головою педради прогімназії став інспектор Сумської Олександрівської гімназії М. Є. Архангельський. Однак уже в 1906 р. його змінив на цій посаді викладач, а потім і інспектор названого чоловічого закладу середньої освіти М. О. Лашенков [6; 15].

Єдиною начальницею Сумської жіночої прогімназії – Сумської II жіночої гімназії за всю історію її існування була вдова статського радника, колишнього директора Сумської Олександрівської гімназії, а також голови педради Сумської жіночої гімназії Володимира Андрійовича Конорова Єлизавета Михайлівна, яка мала звання домашньої вчительки. На посаду вона була призначена попечителем Харківського навчального округу 1 листопада 1903 р. [4, арк. 1]. Деякий час вона також викладала в підпорядкованому їй закладові спів і французьку мову [4, арк. 2; 19, с. 69; 21, с. 61]. Вірогідно, вибір Єлизавети Михайлівни, яка тривалий період часу перебувала на утриманні чоловіка і не займалася педагогічною діяльністю, був пов'язаний із колективним рішенням ініціаторів створення нового навчального закладу, які перейнялися матеріальним становищем багатодітної родини Конорових, що залишилася без

годувальника. Також, можна припустити, що її призначення відбивало корпоративні уявлення, які панували в педагогічному середовищі, про міру участі в долі жінки покійного очільника гімназії.

Керівництво гімназією Є. М. Конорова залишила восени 1915 р. «через сімейні обставини», що змусили її переїхати в Москву [6, с. 222; 22, с. 22]. У подальшому посада начальниці гімназії залишалася вакантною й усі звернення до навчального закладу здійснювалися виключно на ім'я голови педради [2, арк. 26; 17, с. 126]. Таке становище можна пов'язати з відкладанням обрання нової очільниці навчального закладу до настання мирного часу, продиктоване бажанням піклувальної ради зекономити на витратах гімназії.

Із перетворенням прогімназії на гімназію був створений батьківський комітет у складі 12 членів на чолі з М. С. Крамаренко (у подальшому – сумський міський голова). Але до 1917 р. цей орган не проявляв якої-небудь дієвості (станом на 1913 рік, відбулося лише одне зібрання комітету, а загальні збори батьків загалом не проводилися) [13, с. 11]. Після Лютневої революції відбулася часткова демократизація системи освіти, що дозволило деякі функції піклувальної й педагогічної рад розділити з батьківським комітетом гімназії. Відтепер питання фінансування діяльності закладу, постановки його виховної роботи, санітарного стану, забезпечення харчування учениць і т. п. багато в чому залежали від активності самих батьків. Основним органом їхньої самоорганізації було загальне зібрання, котре, у свою чергу, утворювало батьківський комітет. Останній зі свого

складу обирав голову і двох товаришів, які перебували в постійному контакті з адміністрацією Сумської П жіночої гімназії. Відомо, що в 1917 р. формувалося, як мінімум, два комітети. Наприклад, у вересні того ж року був створений т. зв. «новий комітет» у складі 24 осіб. Його головою став М. І. Іванов, товаришами – В. А. Гласкова й П. А. Варфоломєєв, скарбником – Ф. І. Осипов [9, с. 179–180; 11]. Вочевидь, комітет змінював свій склад протягом і наступних двох років до моменту остаточного перетворення гімназії на 2-гу радянську трудову школу.

В організації управління Сумської жіночої прогімназії – Сумської П жіночої гімназії можемо виокремити як загальні (відповідно букви закону) так і специфічні риси. Серед останніх першою з них можемо визнати розширену участь саме жіноцтва в управлінні закладом освіти, що слід пояснити як активністю представниць середнього класу та вищого світу в громадському житті міста, так і певною ліберальністю тодішніх органів самоврядування, котрі співчутливо ставилися до «жіночого питання», що й проявилось під час революційних подій 1905 року в Сумах. Іншою відмітною рисою стала клановість у виборі ключових керівників навчального закладу, що відбилося на відсутності в подальшому критичних зауважень (позитивних чи негативних) до їхньої діяльності. Тож єдино можливими критеріями ефектності їхньої роботи слугують кількісні показники функціонування гімназії (зростання бюджету, кількості учениць і педагогів закладу тощо). Нарешті, в останні три роки існування закладу значною мірою відповідальність за його управління перерозподілилася на

користь батьківського комітету, що почав дублювати деякі функції як педагогічної, так і піклувальної рад. Цьому сприяв відхід від управління закладом його начальниці і піклувальниці, місця яких так і залишилися вакантними до моменту припинення існування гімназії.

1. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 27. 124 арк.

2. ДАСО. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 4. 65 арк.

3. ДАСО. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 5. 49 арк.

4. ДАСО. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 9. 5 арк.

5. ДАСО. Ф. 354. Оп. 1. Спр. 24. 76 арк.

6. Доклады Сумской уездной земской управы уездному земскому собранию очередной сессии 1915 года по отделу народного образования с приложением свода постановлений земского собрания. Сумы: Типо-лит. П. К. Пашкова, 1916. 256 с.

7. Журналы очередного Сумского уездного земского собрания 9, 10, 11 и 12 сентября 1903 года, с приложениями. Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, 1904. 323 с.

8. Журналы очередного Сумского уездного земского собрания с 10 по 14 октября 1907 года, с приложениями. Сумы: Типо-лит. К. М. Пашкова, 1908. 377 с.

9. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы: гимназии и реальные училища с конца XIX в. до Февральской революции 1917 года. М.: Гос. уч.-пед. изд-во Мин. просвещ. РСФСР, 1956. 247 с.

10. Кудинов Д. «Корни его горьки, да плоды сладки»: как учились в Сумах столетие назад. *Ваш шанс*. 2009. № 5. С. 18А.

11. Местная жизнь. *Сумской вестник*. 1917, 28 сентября. С. 3.

12. Никитенко П. И. В уездном городе «С» или по улицам старого города: рукопись. Сумы, 1984. 79 с.

13. Первое десятилетие существования Сумской 2-й женской гимназии. 24-ое октября 1903 г. – 24-го октября 1913 г. Сумы: Электро-печатня А. Е. Чернобрывченко, 1913. 32 с.

14. Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870–1912 годы: (В 3 ч.) / Сост. Д. Кузьменко. М.: Юрид. кн. маг. «Правоведение» И. К. Голубева, 1912. 752 с.

15. Сумы. *Харьковский листок*. 1903, 26 сентября. С. 3.

16. Харьковский календарь на 1917 г. Харьков: Изд. Харьк. губ. стат. ком-та, б. г. разд. паг.: IV; 120; 148 с.

17. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1903. № 11. 67 с.

18. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1904. № 2. 90 с.

19. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1908. № 4. 88 с.

20. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1908. № 5. 52 с.

21. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1913. № 12. 93 с.

22. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1915. № 12. 43 с.

КУРІННОЙ Олександр Станіславович
студент, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Власенко В. М.)

До біографії Василя Андрієвського (трудоий шлях і громадсько-політична діяльність)

Бурхливі революційні події 1917–1921 рр., внесли чимало змін у повсякденне життя кожного українця. Політична нестабільність, постійні військові дії, післявоєнна економічна розруха – ці фактори не давали спокою новоствореним державам після падіння Російської імперії. Якщо проаналізувати тогочасне українське населення з огляду поширеної проблеми працевлаштування, то можна відчутти потужну динамічність змін у суспільстві. У багатьох випадках такі перипетії ставали сигналом до еміграції.

Саме в такому становищі опинився Василь Васильович Андрієвський. Родом з Чернігівщини, він брав участь в Українській революції 1917–1921 рр., змушений був емігрувати до Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія), де став провідним діячем української еміграції. Проте донедавна його ім'я було невідоме не тільки широкому загалу, але і науковцям. Лише за останні два роки були опубліковані 3 роботи про нього [1; 2; 4]. Пропонована робота базується на архівно-слідчій справі Василя Андрієвського, яка зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Її обсяг – 185 аркушів загального тексту, але аркуші 183 і 185 – це

конверти, що містять різноманітні документи і матеріали. При цьому у другому конверті вони мають внутрішню нумерацію, у першому – її немає. Автор ставить собі за мету висвітлити основні віхи трудового шляху та громадсько-політичної діяльності Василя Андрієвського в Україні та в еміграції.

Після закінчення середнього навчального закладу В. Андрієвський ще здобув освіту агронома. Працевлаштувався за фахом на Трубчевські підприємства Київського обласного військово-промислового комітету, а на початку 1917 р. працював в лісовому господарстві в Білорусі [3, арк. 15].

Наприкінці 1917 р. він переїхав до батьків у Кролевець, де розпочав політичну кар'єру. Був обраний членом повітового українського комітету, організовував різні маніфестації та мітинги під гаслами скликання Всеросійських Установчих зборів. Дотримувався ідеї автономії України у складі оновленої Росії. На I Губернському українському з'їзді в Чернігові був обраним членом українського губернської ради. У 1917–1918 рр. брав участь в українських повітових з'їздах у Новгород-Сіверському, Сосниці та Борзні. Втративши роботу за спеціальністю, В. Андрієвський виїздить до Києва, де звернувся до бюро праці при Українській Центральній Раді. Йому запропонували посаду інструктора-організатора у Сосницькому повіті Чернігівської губернії або повітового агронома там же. Він обрав першу. Обіймав цю посаду близько трьох місяців [3, арк. 58].

Навесні 1918 р., коли в Україні перебували австро-угорські та німецькі війська, В. Андрієвський виконував

обов'язки Борзнянського повітового комісара. Після гетьманського перевороту звільнився за власним бажанням, оскільки вважав владу гетьмана маріонетковою. Після звільнення з посади організував пересувний театр, з яким гастролював українськими містами. Згодом за прояви нелояльності до німецької влади був заарештований та запроторений до Борзнянської в'язниці. Під час повстання проти гетьмана у листопаді 1918 р., коли повстанські загони отамана Ангела захопили Борзну, його звільнили й одразу призначили комісаром Борзнянського повіту. Основним його завданням тоді було «очищення» управлінського апарату від прибічників гетьмана П. Скоропадського. На посаді комісара перебував до кінця грудня 1918 р [3, арк. 61].

Наступ більшовицьких військ на Борзну з боку Конотопа схилили В. Андрієвського до виїзду до Києва. У столиці він звернувся до міністра внутрішніх справ УНР О. Мицюка щодо працевлаштування. Невдовзі його призначили начальником інформаційного бюро при Трудовому конгресі, яке займалося підготовкою та поширенням серед делегатів конгресу різноманітних інформаційних матеріалів (довідки, статистика тощо) [3, арк. 62].

У січні 1919 р., відчуваючи поразку українських військ, В. Андрієвський разом зі своїм братом Петром і другом Григорієм, вирішили емігрувати до Австралії, де Василь Васильович сподівався продовжити навчання на агронома та знайти роботу за фахом. Тернистим був їх шлях країнами Європи. Проблеми з документами, арешт, ув'язнення та депортація змусили їх оселитись у КСХС.

Спочатку В. Андрієвський проживав у курортному містечку Блед, потім – у м. Птуй. Потім переїхав до м. Вальєво, де півроку працював спочатку діловодом на будівництві державної залізниці Вальєво-Лозніца, згодом працевлаштувався комірником у фірму інженерів Цайса та Майлза, що будувала залізничну дільницю Вальєво-Осечина [3, арк. 185 (конверт: арк. 59, 63)]. Пропрацював 2 роки. Одночасно займався журналістською діяльністю. Писав статті, що публікувалися у часописах Західної України [3, арк. 65–66].

У 1923 р. В. Андрієвський переїхав до Белграда, де зайнявся громадсько-політичною та культурною діяльністю. У столиці налагодив зв'язки з відомими тамтешніми українськими діячами І. Будзем, М. Тумиром, В. Вільковським. У січні 1926 р. в Белграді разом з ними започаткував філію Українського товариства «*Просвіта*» (УТП). Згодом філія перетвориться на центральну УТП. Упродовж двох років він належав до управи УТП в Белграді, був її секретарем. Через непорозуміння з членами управи, які орієнтувалися на гетьмана П. Скоропадського, він з групою однодумців вийшов зі складу «*Просвіти*» [3, арк. 66–67].

З 1926 р. В. Андрієвський заробляв на прожиття у туристичній фірмі «*Путник*», 1932 р. був самостійним референтом магазинного відділення цієї фірми, згодом – діловодом в її економічному відділі. У 1939 р. був звільнений через загальне скорочення чисельності працівників фірми [3, арк. 185 (конверт: арк. 65)].

У 1927–1928 рр. В. Андрієвський познайомився листовно з представниками Уряду УНР в еміграції, зокрема

з адміністратором його друкованого органу – паризького тижневика «Тризуб» – Іларіоном Косенком. Від нього отримав статут та програму Союзу українських організацій Франції й Української громади, які згодом були пристосовані під місцеве югославське законодавство. 23 вересня 1928 р. в Белграді була створена Українська громада. Пізніше однойменні організації поширилися й іншими югославськими містами. Згодом ці громади були об'єднані в Союз українських організацій Югославії (СУОЮ) [3, арк. 67]. В. Андрієвський був постійним членом управи «Української громади» та СУОЮ. У 1932 р. його було обрано очільником белградської Громади. На цій посаді він пропрацював до 1939 р. Причиною звільнення було звинувачення В. Андрієвського у недопущенні до Громади людей іншої (неуенерівської) політичної орієнтації.

Невдовзі після німецької окупації Югославії всі українські організації були заборонені. Завдяки зусиллям колишнього голови УТП в Белграді І. Будза «Просвіта» відновила свою діяльність. Він же очолив її управу. До управи увійшов і В. Андрієвський. Він відповідав за бібліотечну справу в УТП, читав лекції на курсах українознавства [3, арк. 74]. Засоби для прожиття він здобував у власному гастрономічному магазині [3, арк. 185 (конверт: арк. 43)].

Наприкінці 1941 р. з Берліна до Белграда за дорученням німецької влади з метою організації україномовного радіо приїхав письменник Юрій Косач. Завдяки йому була створена редакція «Телерадіо», куди з белградської «Просвіти» перейшли майже всі члени

управи. Спочатку В. Андрієвський не пристав до пропозиції Ю. Косача, але згодом через матеріальну скруту, перспективи повернутися на Батьківщину та небажання бути мобілізованим до «Русского охрального корпуса» він погодився на роботу в редакції, де був коректором текстів [3, арк. 75].

3 лютого 1942 р. В. Андрієвський разом із редакцією був переведений до Берліна. Редакція змінила назву на «*Инттеррадіо*» та була підпорядкована Міністерству закордонних справ. Працював там коректором, іноді диктором. Згодом редакція була підпорядкована іншій установі – «Вінеті», що була у складі Міністерства пропаганди. Його місячна зарплата складала 450–500 німецьких марок [3, арк. 40]. Працював там квітня 1945 р, а потім повернувся до Югославії.

Переїхав до родичів дружини, які проживали у м. Баня-Луки. Там долучився до українського руху. У 1946 р. був серед фундаторів громадської організації «*Українська народна рада*». Його обрали секретарем управи [3, арк. 91]. Брав участь в організації літературно-музичних вечорів та різних святкувань. Але югославська влада не затвердила статут організації, що стало причиною до її розпуску. Водночас була створена аналогічна спілка «*Згода*». В. Андрієвський займався розробкою статусу цієї організації, однак не встиг реалізувати цю справу.

19 грудня 1946 р. В. Андрієвський був заарештований радянською спецслужбою СМЕРШ («Смерть шпIONам»). На початку наступного року його перевезли до Києва, де судили за радянським законодавством як звичайного громадянина СРСР. Військовий трибунал виніс вирок – 10

років позбавлення волі у Виправно-трудоному таборі з конфіскацією належного йому майна. Подальші відомості про життя Василя Васильовича Андрієвського і донині залишаються невідомими [3, арк. 176].

Отже, завдяки його архівно-слідчій справі було досліджено ще один аспект біографії Василя Васильовича Андрієвського – трудовий шлях та громадсько-політична діяльність як в Україні, так і в еміграції. При зміні місця роботи йому зазвичай давали гарні рекомендації, про що свідчать видані йому свідоцтва чи рекомендаційні листи. Одночасно з трудовою діяльністю В. Андрієвський виявив себе на ниві громадсько-політичної роботи. Обирався до керівних органів низки українських громадських організацій в Югославії. Перспективними, на думку автора, є дослідження діяльності В. Андрієвського у сфері драматургії, літератури та публіцистики.

1. Власенко В. Василь Васильович Андрієвський як літератор і журналіст. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнародної наукової конференції* (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 41–44.

2. Власенко В., Курінной О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського). *Сумська старовина*. 2021. № LVIII. С. 18–24.

3. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 1, спр. 73081фп. 185 арк.

4. Курінной О. Василь Андрієвський й Андрій Лівичський: зустрічі в еміграції. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнародної наукової конференції* (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 66-68.

ЛАСТОВСЬКИЙ Валерій Васильович

доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет культури і мистецтв

700-річчя міста Черкаси – помилковий маркер сучасності

Походження міста Черкаси – питання, як не дивно, й до сьогодні залишається дискусійним. Це питання можна було б залишити в спокої і не піддавати його постійному розгляду, якби воно не мало, крім суто наукового ще й ідеологічний зміст. Останній, власне і лежить в основі традиційного погляду на появу міста.

Здавалось би, це питання дуже просте, і, здавалось би, вже давно вирішене, адже у майже далекому 1986 році офіційно святкувалося 700 років як начебто з'явилося місто. І питання начебто тоді було вичерпане, в усякому разі на офіційному рівні. Проте, багатьох фахівців уже тоді воно не задовольнило, оскільки було цілком очевидно його замовний характер [2]. Так, для міста тоді це святкування відіграло позитивну роль, позаяк із тодішнього радянського бюджету було виділено величезні суми на благоустрій міста та на покращення його інфраструктури. Але на цьому ж уся користь і завершилася...

На сьогодні цілком зрозумілою є прихильність до 700-річчя значної частини населення Черкас. Але, по правді, це ті, кому подобається сама цифра 700 років та ті, хто боїться змін, кому важко уявити якусь іншу реальність і не хоче нічого міняти у своїй свідомості... Однак, чи

потрібне таке свято, якщо воно засноване на антиукраїнській брехні?

Ще у 2016 році вийшла наукова монографія «Археологія та рання історія Черкас», в якій чітко і ясно було показано, що Черкаси не могли існувати раніше 1360-х років, а перша справжня історична згадка про них відноситься тільки до 1392 року і не раніше [1]! Щось змінилося з тих пір саме у науковому світі? Не дивлячись на значний спротив і несприйняття висновків цієї монографії, нічого нового на противагу так виставлено і не було. Серед окремих черкаських науковців прозвучали лише неофіційні заяви на кшталт: «Переглядати 700-річчя Черкас не має підстав» або ж «...дуже непереконливо». Дивно, що факти можуть бути непереконливими...

700-річчя Черкас – маркер помилковий як хронологічно, так і ідеологічно. Чому хронологічно помилковий – було сказано вище. А от чому ідеологічно – необхідно розібратися...

700-річчя Черкас – це суто російсько-радянська конструкція, і не більше. Початок їй було покладено абсолютно видуманими фактами, представленими російськими істориками Василем Татіщевим та Іваном Болтіним ще у XVIII столітті, а завершено благословінням і науковою запискою радянського академіка Бориса Рибаківа у 1985 році. Суть цієї концепції в цілому зводилася до простого – заснування міста Черкаси переселенцями із Кавказу – черкесами.

Василь Татішев, започатковуючи свою концепцію, писав про переселенців із Кавказу, які заснували Черкаси не інакше як «множество сброда», котре «воровством

промышляли» [4, с. 455]. Так само писав про засновників Черкас і Іван Болтін: «В сем новом жилище жили, как разбойникам прилично, без жен и без собственности, а все имея общее и похищенное» [3, с. 344-345].

Як бачимо, насправді вся ця російсько-радянська концепція від самого початку переслідувала тільки одну мету – принизити українське населення і показати його варварсько-розбійницький характер (всі ж знають, що у Московії українців називали «черкасами»). Та й сьогодні саме на цій інформації спекулюють як сучасні російські, так і сучасні черкеські історики (наприклад, Самір Хотко підводить 700-річчя Черкас під концепцію «Великої Черкесії»). Фактично, цю концепцію підтримує й український історик О. Бубенок, в роботах якого проводиться подібний же контекст.

В історичній же реальності Черкаси з'явилися не як поселення переселенців зі Сходу, а як прикордонний форпост тодішньої новоутвореної європейської держави – Великого князівства Литовського!

У зв'язку з цим виникає питання, наскільки місту Черкаси, а разом з ним і всій Україні, потрібне міфічне 700-річчя, надумана дата, нав'язана російсько-радянськими ідеологами, яка дає прямі підстави для ідеологеми про непривабливу характеристику українського народу? Чи може, все ж таки, варто визнати, що місто в центрі українських земель має цілком європейський характер від самого початку його заснування? На жаль, влада міста Черкаси і частина місцевої наукової еліти уникають можливості поставити крапку у давній проблемі.

Таким чином, існує чітка необхідність остаточно вирішити питання із 700-річчям Черкас і походженням міста як на науковому, так і на офіційному рівні.

1. Куштан Д., Ластовський В. Археологія та рання історія Черкас. Київ, Черкаси: Ін-т археології НАН України, 2016. 290 с., іл.

2. Ластовський В. Черкаське краєзнавство у змаганнях з фантомом 700-річчя міста Черкаси: історичний детектив з кількома невідомими // Historians. – 20.02.2016 [Режим доступу] <http://historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1803-valerii-lastovskiyi-cherkaske-kraieznavstvo-u-zmahanniakh-z-fantomom-700-richchia-mista-cherkasy-istorychnyi-detektyv-z-kilkoma-nevidomyu>

3. Примечания на историю древняя и нынешняя России г. Леклерка, сочиненные генерал-майором Иваном Болтиным. Т. 1. Санкт-Петербург, 1788.

4. Татищев В. История Российская с самых древнейших времен. Кн. 1. Ч. 2. Москва, 1769.

ЛИТВИНЕНКО В. О.,
студент, гр. П-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.ю.н., доц. Завгородня В. М.)

Гадяцька Угода: проєкт трьох народів, який не відбувся

Ідеї та цінності Гадяцького трактату є яскравою пам'яткою політико-правової думки та свідомості свого часу, одним з кульмінаційних піків відносин тодішньої України та Речі Посполитої. За умов реалізації ці ідеї дійсно мали шанс утвердити спільне майбутнє польського, литовського, українського народів і реформувати Річ Посполиту через нові форми їхнього співжиття.

Існує мінімум дві версії Гадяцької угоди – ратифікована угода і не ратифікований варіант угоди 1658 році у Гадячі [1]. Саме цей нератифікований Гадяцький трактат 1658 року пропонував зовсім іншу альтернативу, ніж Переяславсько-Московська «система» 1654 року, сформована ще за життя гетьмана Богдана Хмельницького.

Перш ніж аналізувати сам трактат, потрібно відзначити своєрідну «доріжку», яку до нього проклали. Політика Богдана Хмельницького, безумовно, передбачала збереження Української держави – Гетьманщини в тогочасних умовах і в тогочасному ворожому оточенні. за допомогою системи певної політичної підлеглості іншим володарям, державність.

Варто зазначити, що для тих часів не існувало такого поняття як «незалежність» у сучасному розумінні цього

слова. Так само і суверенітет держави фактично ототожнювався з суверенною владою правителя. Тобто, якщо є правитель, король, князь чи гетьман з відповідним титулом і повноваженнями – відповідно є держава, немає правителя – немає держави. Саме тому карта тогочасної Європи демонструє сотні державних утворень, правитель кожного з яких турбувався, у першу чергу, про самозбереження в якості володаря. Слід розуміти, що таке самозбереження часто дорівнювало збереженню держави. Існування Гетьманщини залежало від того наскільки довго владна ієрархія, яку вибудовував Хмельницький, буде існувати як цілісно збережена структура [2].

Історія свідчить, що Хмельницький цілком розумно та тверезо розсудив, що жоден із його тогочасних сусідів не хотів існування Гетьманщини: ні Московія, ні Річ Посполита, ні Кримське Ханство, ні Туреччина. Гетьман у цих дійсно складних умовах, заради збереження своєї держави, планував політику, яку до цього вже використовували правителі Молдови, Валахії, Трансильванії, низки країн на Балканах. Ця політика ґрунтувалася на одночасному підпорядкуванню кільком потужним сусіднім володарям. Постійна маневреність у вигляді зміни протекції одного сусіда на іншого, своєрідне балансування між сусідніми потугами водночас зберігаючи свою державність і волю, були досить розумною політичною стратегією, зважаючи на реалії тогочасної Європи. За часів Хмельницького ця політика означала, що одночасно протекторами України могли бути: Московія, Швеція, Туреччина і Річ Посполита [2; 3].

Згодом, ця концепція політ-підлеглості, була більш широко розвинена і удосконалена в Гадяцькому трактаті 1658 року гетьманом Іваном Виговським, його правою рукою Юрієм Немиричем та політичною елітою козацтва.

В умовах цієї політичної маневреності жоден із сусідів ні в якому разі не дав би іншому поглинути Гетьманщину заради підсилення власного державного утворення. Під час Переяславської ради у відповідь на протекторат Московії Хмельницький започатковує переговори з Варшавою, які своєю перспективою і вивели відносини козацтва і поляків на дорогу саме Гадяцького трактату – своєрідної унії з Річчю Посполитою.

Гадяцька унія у своєму первісному варіанті мала являти собою цю суміш політики політ-підлеглості та унійної форми Речі Посполитої. Москва своїми діями по насадженню в Україні власної адміністрації («воєвод») сама спровокувала гетьмана на угоду з Польщею. Як зазначають дослідники, навіть в тексті угоди було записано, що козаки не будуть розпочинати з Москвою війну, якщо вона перша не нападе на них [2].

І. Виговський з Ю. Немиричем хотіли спробувати цією угодою приєднати Гетьманщину як окрему державу саме до реформованої Речі Посполитої. Саме в такий спосіб можливим виглядало створення держави трьох народів – польського, литовського та українського (руського). Варто зауважити, що серед цих трьох народів сучасний дослідник може простежити і перспективу білоруського народу, який постав на землях колишніх «руських» і литовських князівств.

Один із найважливіших моментів, який є особливо значущим для українського народу, було трактування найменування Гетьманщини, використане при складанні угоди у первісному тексті Гадяцької унії. На жаль, цей текст не зберігся в оригіналі, проте існує в наш час у вигляді копій в Польщі, Україні та Росії. Гетьманщина була названа Великим князівством Руським, що рішуче й красномовно свідчило як про державну наступність у претензіях на спадок Київської Русі, так і про претензії на відповідний статус – Великого князівства.

Той факт, що еліта Гетьманщини намагалася саме в такому вигляді представити свою державу, а Варшава погодилася на це, свідчить про надзвичайно великі зрушення у свідомості політиків обох держав.

Козацька старшина бачила в Гетьманщині спадкоємницю Київської Русі як держави. Відповідно, звідси і регламентоване в договорі Велике князівство Руське. По-друге, старшина вбачала Гетьманщину як дещо репрезентативне для всього українського світу, традицій, політики, свідомості, і врешті-решт державності. По-третє, варто відзначити своєрідну формулу, якою старшина на чолі з І. Виговським показувала свою позицію і відповідала на питання природньо-історичних кордонів Гетьманщини – вони повинні дорівнювати природнім кордонам тієї держави якою володарювали благочестиві та славетні київські князі. По-четверте, сам по собі трактат був надзвичайно важливим для всіх договірних сторін. Згода Варшави на реформування Речі Посполитої і на те, що українська складова в угоді трьох буде називатися Великим князівством Руським, означає абсолютне

визнання польсько-литовською стороною України як рівноправного учасника геополітичних відносин [2].

Гадяцька угода засвідчила, що навіть після десяти років надзвичайно жорстокої і виснажливої кровопролитної війни проти поляків, козацька еліта мала осередки потужні сили, готові до примирення із завзятим ворогом-суперником, навіть повернення до його складу (з відповідними реформами і трансформаціями) під владу спільного монарха.

Основні положення первісної угоди можна звести до таких пунктів:

1. Гетьманщина перетворюється на Велике Князівство Руське і на правах рівноправності стає членом триєдиної польсько-литовсько-української держави – Речі Посполитої.

2. До складу Великого Князівства Руського мають належати три воєводства – Київське, Чернігівське і Брацлавське. Українські делегати вимагали приєднання також західноукраїнських і південнобілоруських земель – тобто всіх теренів, які контролювали козаки в період найвищого піднесення Хмельниччини. Однак поляки рішуче заперечували проти цього.

3. Іван Виговський до кінця життя має залишатися Гетьманом Великого Князівства Руського і першим сенатором у трьох воєводствах, має пожиттєво уособлювати верховну владу – військову та цивільну. Після його смерті козаки оберуть чотирьох кандидатів, одного з яких король Речі Посполитої призначить новим Гетьманом Великого Князівства Руського. Верховна влада

в Князівстві, як військова, так і цивільна, мала належати гетьману, якого обиратимуть пожиттєво.

4. Законодавчу владу в Україні мали виконувати національні збори депутатів від усіх земель Князівства, судову – судовий трибунал з українським діловодством; фінанси, включаючи карбування монет, також передбачались самостійними.

5. Військо Великого Князівства Руського має складатися з 30 тисяч козаків (14 полків) і 10 тисяч найманців; за поданням Гетьмана по 100 козаків із кожного полку могли пройти нобілітацію – процес уведення до суспільного стану шляхти.

6. У Речі Посполитій забезпечувалася свобода православного віросповідання. У той же час, на теренах Великого Князівства Руського дозволялося вільно сповідувати католицтво. Греко-католицька церква зберігалася, але не могла поширюватися на нові території (українські представники вимагали взагалі скасувати Берестейську церковну унію). Православний київський митрополит отримував місце в Сенаті Речі Посполитої.

7. Києво-Могилянська колегія отримувала статус академії та зрівнювалася у правах із Ягеллонським університетом у Кракові. На території Великого Князівства Руського мали заснувати ще один вищий навчальний заклад аналогічним статусом [3; 4].

На жаль, «Проект Трьох Народів» був приречений на провал з самого початку. Ратифікуючи договір у Варшаві, поляки разом із недалекоюглядною козацькою делегацією, яка поступилася державним прагненням, ідеям та перспективами задля власної користі, дозволили

понівечити та урізати документ до такої міри, що він взагалі навіть на третину не відповідав первісному Гадяцькому тексту. Відповідно цей ратифікований договір нікого не влаштовував. Коли про договір дізналася Москва, вона відразу пішла війною на Гетьманщину, тим самим розколовши козацьку спільноту остаточно. Почалася доба Руїни, трагічна і темна доба в українській історії.

Якщо поглянути на ситуацію трохи ширше, легко зрозуміти, що проєкти об'єднання в Європі держав, засновані на спільних, в першу чергу, християнських цінностях та безпекових інтересах, існували з часів ранньомодерної доби. Своє ж реальне втілення вони здобули лише в сучасному форматі європейської інтеграції. Навряд, чи можна було б сподіватися на сталий союз на основі Гадяцької угоди. Однак вважаємо, що той прототип союзу, який міг би історично скластися за умовами початкового договору в Гадячі, містив у собі суттєвий об'єднувчий потенціал. Крім того, Гадяцька угода є яскравим прикладом самовизначення українського народу та пошуку шляхів для збереження реальної спроможності України стати повноцінною державою Європи. Саме такі факти констатують європейську самоідентифікацію нашого народу, демонструють міцні історичні підвалини української державності та її самоствердження в європейському контексті.

1. Гадяцький трактат (Текст). Переклад з польської В. Шевчука. За виданням: Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка: Т. 89. Львів, 1909. С. 82-90. URL: <http://movahistory.org.ua/index.php/%D0%93%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D1%86%D1%8C%D0>

%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82_(%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82)

2. Память Нації. Гадяцька угода 1658 р. як альтернатива Переяславу. Віктор Брехуненко. 2019. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YYYosMV8tYQ>

3. Річ Посполита трьох народів: утопія чи реальність?. Український інтерес. URL: <https://uain.press/articles/rich-pospolyta-troh-narodiv-utopiya-chy-realnist-954350>

4. Укладено Гадяцький договір між Україною та Річчю Посполитою. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/4283>

ЛОБКО Наталія Вікторівна
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Інформаційний потенціал матеріалів описів Лівобережної України

На території Російської імперії з 1718 по 1856 рр. було проведено 10 загальноросійських переписів податного населення – ревізій. Із них тільки шість останніх ревізій охопили майже все населення України. В результаті проведення перших чотирьох ревізій тільки частина населення Київської губернії, Лівобережної та Слобідської України були переписані.

Так, 10 травня 1722 року вийшов сенатський указ «О переписи на Великоросійских землях малороссиян, также и в Слободских полках помещичьих деревень и о неросписании с их деревень на полки» [1, с. 675-676]. В 1727 році ревізія «малоросіян» закінчилася. Але уряд не був задоволений результатами цього перепису, підозрюючи значне «утаювання» населення.

Тому в 1731 році був проведений новий перепис селянського населення на території Малоросії, але і його результати не сподобалися імператриці Анні Іоанівна. 20 червня 1732 року вона видає указ «О переписи малороссиян и Слободских полков в Белгородской губернии» [2, с. 858-859].

Відповідальним за загальні наслідки перепису був призначений майор лейб – гвардії Семенівського полку Хрущов. Під час цього перепису записували імена та

прізвища, вік тільки чоловіка - господаря кожного двору та інших родичів чоловіків, що мешкали в цьому дворі, а також їхніх робітників. Інформацію про жінок не фіксували. Нині матеріали перепису майора Хруцова зберігаються в ЦДІАКу [3].

Під час ревізії в 1763–1764 рр., відбувся перепис «черкас», які живуть на «великоросійських та козацьких землях». Відповідальним за його проведення був призначений лейб – гвардії секунд – майор Щербінін. На відміну від попередніх ревізій перепису підлягали і жінки, а також однодворці та посадські люди.

Але царський уряд залишився невдоволеним результатами цієї ревізії. Тому 4 листопада 1763 року Катерина II видає указ про проведення нового перепису населення Гетьманщини. Виконання цього указу поклали на президента створеної після остаточної ліквідації гетьманства у 1764 році Малоросійської колегії графа П.О. Румянцева. Останній після особистого знайомства весною – літом 1765 року з становищем на Лівобережній Україні склав план, форми і інструкції нової ревізії, яка була розпочата у вересні цього ж року. У зв'язку з початком російсько-турецької війни 10 лютого було прийнято рішення припинити перепис, хоча в більшості полків ця робота не була закінчена (Полтавському, Миргородському, Лубенському, Переяславському та ін.) Повністю був переписаний тільки Київський полк. Ця ревізія, на відміну від попередніх була названа Генеральним описом Малоросії чи Румянцевським описом. Метою проведення Генерального опису, як зазначив сам Г.

Максимович, було «все измерить, исчислить, оценить и закрепить» [4, с 193].

Про те, як виконувалася поставлена мета, досить яскраво описує Г. Кониській: «Граф Румянцев року 1767-го звелів учинити всьому народові і його майнові Генеральний опис що, як у своєму роді, так і в способі його проведення, був новиною незвичайною. За комісіонерів до того призначено в кожному повіті штаб-, обер- і унтер-офіцерів з численними писарями та рядовими із Великоросійських консистуючих полків і залог, які, знавши тільки муштрувати солдатів, чинили за тими правилами і з селянами. В кожному селі виганяли народ з хат його на вулиці, не минаючи нікого і навіть грудних немовлят, шикували їх шеренгами і тримали так на всякій погоді, чекаючи, аж доки перейдуть вулицями головні Комісіонери, які, роблячи їм перекличку, значили кожного на грудях крейдою та вуглем, щоб з іншими не змішався. Худобу обивательську тримали разом з її господарями і також оглядали й переписували, як маєток господарів. Ревіще худоби і плач дітей здалеку сповіщали, що зближаються до них Комісіонери з численними асистентами. Після людей і скотини бралися до поміщиків і власників. Від них вимагали документів і доказів на володіння маєтностями та землями і так-то потрясали всі скарби кожного» [5, с 317].

Перепис проводився згідно загальної інструкції «для сочинения генеральной ревизии в малороссийских полках», яку отримала кожна полкова комісія. До цієї інструкції були приложені 4 детальні форми опису: 1) для

міст і містечок; 2) коронних, урядових та монастирських мастків; 3) приватних і 4) козацьких господарств.

Згідно інструкції потрібно було переписувати «число гражданских дворов и бездворных хат и в тех обоего пола мужска и женска душ с летами отроду, означивая неизлечимыя болезни и увечья». Перепису не підлягали шляхетство, полкова и сотенна старшина, яка була відома по «служивим» спискам та священники [6, с. 88].

Основною одиницею опису був двір, тому перепис вважається подвірним, хоч на облік були взяті не тільки двори в цілому, а й окремі господарства по хатах. Двори кожного населеного пункту переписувалися в певному порядку, згідно відповідної форми опису.

В результаті текстологічного аналізу зразків усіх чотирьох форм описів та безпосередніх записів, зроблених ревізорами було з'ясовано, що умовно опис кожного двору можна поділити на три частини. Як правило, спочатку вказували кількість і стан житлових та господарських будівель на території двору. Далі йшла інформація про усіх мешканців двору чи окремої хати.

В кінці опису двору наводилися відомості про майновий стан та господарську діяльність самих господарів. Ця інформація теж є досить цікавою, бо вона дає можливість уявити повсякденне життя родини.

Кожен з чотирьох описів містив документальні додатки: оригінали або копії царських грамот, універсалів гетьманів та полковників, купчих записів на землю, ліси, луки, дарчих, духовних записів, скарг посполитих, козаків тощо. Ці документи охоплюють період з 1648 по 1769 рік і при їх вивченні, слід мати на увазі, що серед них є чимало

фальшивих. Адже, старшина, іноді не маючи відповідних документів на право володіння маєтностями, вдавалася до підробки потрібних їй документів.

Таким чином, матеріали Генерального опису Лівобережної України є надзвичайно багатим джерелом, в якому знайшли відбиток різноманітні сторони життя українського народу другої половини XVIII ст.

-
1. Полное собрание законов Российской империи. Т. V. № 4000.
 2. Полное собрание законов Российской империи. Т. VIII. № 6099.
 3. ЦДАК, ф. 1721, оп. 1, спр. 224.
 4. Максимович Г.А. Деятельность Румянцево – Задунайского по управлению Малороссией. Нежин, 1913.
 5. Історія Русів / Пер. І. Драча. Київ, 1991.
 6. Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне (1648-1783 гг.) Историко-юридический очерк по архивным источникам. Київ, 1908.

МАГАЛЕЦЬКА Катерина Павлівна

аспірантка,

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Антисемітизм на українських землях (XVI ст.– 1939 р.): витоки, зміст і наслідки

Перші євреї з'явилися на території України ще у період існування Київської Русі. Більш значна кількість євреїв оселилась на українських землях XVI ст. Переважна більшість українців, представлених в основному, селянством, сприймали євреїв (які були невід'ємною частиною польської економічної культури окресленого періоду), як чужинців. Подібна ситуація пояснювалась потрійним фактом «іншості»: сповідування іншої релігії; належність до іншої соціальної групи – міщан; інша мова. Проте, говорити про якісь конфлікти чи прямі сутички у цей період ми не можемо [1, с. 18, 24-28].

Суперечності між українським та польським населенням вилилися у ряд збройних конфліктів, що впливало на життя євреїв. Найжахливішою сторінкою у середньовічній історії східноєвропейського єврейства вважається війна під проводом Богдана Хмельницького. Хміль-злодій став одним із найстрашніших образів у єврейській історіографії, літературі та фольклорі [2].

У своїй книзі П.-Р. Магочій та Й. Петровський-Штерн говорять про те, що євреї були випадковими жертвами українсько-польського конфлікту, а козаки всю свою агресію спрямовували на польську шляхту. Варто

зазначити, що метою згаданої монографії було зосередження на позитивних моментах у спільній історії, пошук взаєморозуміння між українцями та євреями. Тому не дивно, що автори намагаються уникати незручних моментів в різних періодах історії.

Під час підготовки до повстання Б. Хмельницький наголошував на соціальних та національно-релігійних утисках з боку панів, поляків та євреїв. М. Кривоніс також вважав єврейське гноблення однією з причин Хмельниччини. Повстанці (в першу чергу українські селяни) своїми ворогами вважали шляху, в тому числі й ту, що мала українське походження, та євреїв-орендарів [3]. Отже, ми не можемо виправдовувати українське козацтво і селянство й говорити про те, що їх агресія була спрямована виключно проти польської шляхти. Сьомий пункт Зборівського трактату стосувався євреїв: «жиди державцями, відкупниками й закупниками християн і жителями не повинні бути в українських містах, де козаки мають свої полки» [4]. Проте варто зазначити, що поляки, які жили у коронних містах, також намагалися витіснити євреїв, щоб позбутися конкурентів у економічній сфері. Тому у випадку з козаками, які на той момент сформувалися як суспільна верства, теж можна говорити про переслідування подібної мети. Більше того, козацька старшина крім економічних інтересів, могла мати політичні – зайняття державних посад [5].

Загалом явище так званого козацького антисемітизму є дещо перебільшеним. Значною мірою його виникнення можна пов'язати з соціально-економічним укладом Речі Посполитої. Євреї ж стали одними з тих, на кого повстанці

спрямували свою агресію. Підтверджує нашу думку й те, що у наступні століття козацький антисемітизм не набув розвитку, а навпаки згасав.

Наступна хвиля антисемітизму на українських теренах пов'язується із включенням Правобережжя, де проживала значна більшість українського єврейства, до складу Російської імперії. У «довгому» ХІХ ст. починають формуватися модерні нації, із чим пов'язується розвиток національних рухів, що призводить до зміни характеру антисемітизму, з релігійного на етнічний. На території Російської імперії євреї перетворились на офірного цапа, на якого можна було перекласти відповідальність за соціальні чи політичні проблеми в країні. Найяскравішими наслідками імперської антисемітської політики стали формування межі осілості євреїв, погроми, звинувачення єврейського населення у ритуальних вбивствах християн.

Оскільки межа осілості проходила через українські території, це не могло не позначитись на українсько-єврейських відносинах. Варто звернути увагу на роль українського селянства у погромах. Адже важко знайти приклад агресії українського селянства у період, коли погромів не спостерігались. Тому дуже важливо виділити причини антисемітизму українського селянства. Як правило, дослідники говорили або про економічні мотиви (такі як бажання наживи), або про політичні (реакція на суспільно-політичну активність євреїв). Проте вони є дуже поверхові. Адже влада реагувала на погроми лише після трьох днів і швидко зупиняла погромників. Як правило, після розграбування/зруйнування майна євреїв, селяни приступали до руйнування поміщицьких маєтків. З появою

Селянського союзу – уже впорядкованого селянського руху, його представники поступово позбулися антисемітських переконань, засудили їх й підтримали окремі погляди єврейських лівих партій [6].

Розпад Російської імперії вніс зміни до традиційного укладу життя всіх народів, що входили до її складу. Кількість євреїв на території українських земель, що входили до складу Російської імперії, була досить значною. Тому нова українська влада в особі Української Центральної Ради повинна була враховувати інтереси досить чисельної етнічної групи. На чолі УЦР перебували представники української інтелігенції, яка прагнула будувати свою державу на принципах демократизму. Тому й ставлення до євреїв, так само як і до решти національних меншин, було лояльним. Якщо говорити про конкретні дії у цьому напрямку, то варто згадати про утворення у листопаді 1917 р. Секретаріату єврейських справ (подібні органи були утворені й для інших національних меншин). 9 січня 1918 р. було прийнято закон про національно-персональну автономію (проект був розроблений євреєм М. Зільберфарбом). Крім того, до складу Малої Ради ввійшло 16 євреїв, а до Великої Ради – 50 євреїв (Велика Рада включала всього 212 місць) [9]. Отже, з розпадом Російської імперії були не лише ліквідовані обмеження, які стосувались свободи пересування, проживання та навчання євреїв. Євреї отримали можливість брати активну участь у громадському та політичному житті країни. З приходом до влади П. Скоропадського було ліквідовано закон про національно-персональну автономію, коли ж до влади прийшла Директорія закон було відновлено.

Але на основі того, що інтелігенція не проявляла антисемітських настроїв, ми не можемо однозначно зазначити, що їх не було взагалі. Проте українська інтелігенція того періоду була досить малочисельною, тому варто звернути увагу як до євреїв ставилася малоосвічена більшість населення.

Щодо практики єврейських погромів, то вони мали місце у роки існування Української держави. Проте, через відсутність на її території військових дій та періодичне перебування іноземних військ, єврейські погроми широкого розповсюдження на той час не набули.

З перенесенням на територію України військових дій змінюється становище євреїв. Більшовики, які в 20-х рр. ще не мали абсолютної влади, змушені були обережно підходити до питання національної політики, це стосувалося і євреїв. Ще у 1918 р. В. Ленін зазначив, що антисемітизм є наслідком царської політики, яка мала на меті натравити народи один проти одного. Тому в СРСР на державному рівні було проголошено боротьбу з антисемітизмом. Ця політика була продовжена і в період коренізації. Багато у чому на таку позицію радянського керівництва вплинула можливість посилення сіоністського руху. Але ні в СРСР загалом, ні в Україні зокрема антисемітизм не зник. Навпаки він посилюється на побутовому рівні. Перш за все це було спричинено залученням євреїв до комуністичної партії та органів радянської влади. Представники інших національностей не дуже прихильно ставилися до колег-євреїв. Подібною була і ситуація на селі [7, с. 3-6, 9].

Державна політика боротьби з антисемітизмом не була довготривалою. Як стверджує Л. Димерська, він стає складовою частиною ідеології російсько-імперського комуністичного месіанства, яка починає реалізовуватися Й. Сталіним з 1936 р. [8]. Зокрема, у 30-х рр. почалася політика терору і антисемітизм стає частиною державної політики. Більшовики розпочали чистку в партійних рядах, закривали школи, релігійні заклади, багатьох євреїв було розстріляно як «ворогів народу». Починаючи з 1939 р. від засудження Німеччини за переслідування євреїв, Радянський Союз починає схвалювати подібну політику. Укорінення радянського державного антисемітизму було перервано Другою світовою війною, після завершення якої він набув нової сили та форм.

1. Магочій П.-Р., Й. Петровський-Штерн Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 2016. 316 с.

2. Хмельницький Богдан. *Електронная еврейская энциклопедия*. 1999. URL: <http://www.eleven.co.il/article/14533> (дата звернення: 26.05.2022).

3. Яковенко Н. Між правдою і славою (не зовсім ювілейні роздуми до ювілею Богдана Хмельницького). *Сучасність*. 1995. Вип.12. С.68-76.

4. Зборовський трактат. *Ізборник*. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm> (дата звернення: 26.05.2022).

5. Мицик Ю. Євреї-козаки. *Інтелектус*. URL: <http://www.patent.net.ua/intellectus/cossacks/337/ua.html> (дата звернення: 26.05.2022).

6. Кудінов Д. Історичний дискурс причин єврейських погромів в Україні у жовтні 1905 року: селянський вимір. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. вип. 42. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2014_42_14 (дата звернення: 26.05.2022).

7. Орлянський В. Причини антисемітизму в Україні в 1920-1930-і роки і форми його прояву URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/9/12.pdf (дата звернення: 17.08.2021).

8. Димерська Л. Радянський доктринальний антисемітизм: витоки, становлення. *Єврейська енциклопедія*. URL: http://holocaust-ukraine.net/ru/razdel_iv.htm (дата звернення: 14.07.2021).

9. Щупак И. Евреи в Украине: Вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста. Днепропетровск: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума», 2015. 152 с.

*МЕЛЬНИК Михайло Володимирович,
студент, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.і.н., проф. Дегтярьов С.І.)*

Творчість як історичне джерело у контексті військових дій

Людське єство постійно переживає купу емоцій різного характеру і масштабу, як реакція організму на будь-який стрес, жагу до розмноження, задоволення індивідуальних потреб тощо, які викликані біоактивними речовини нашого організму. Одним шляхом виплеску цього, а це обов'язковий фактор для збереження здорової психіки, є творчість. Під час війни, явища котре несе у собі купу страждань, змушує дивитися на звичні речі під іншим кутом, потреба у творчості особлива: це і особисте бажання передати власні роздуми, ставлення і позицію, щодо окремих ситуацій та осіб; вона несе місію висвітлення суспільної думки, підтримки бойового духу війська та привернення уваги соціуму до гострих питань. Проте, нас цікавить роль творчості, як історичного джерела і проблематика її аналізу.

Будь-яка творча діяльність є продуктом суб'єктивного ставлення особи, чи групи осіб до чітко визначеного умовного явища, ситуації, події. Вона несе у собі посил та емоцію, що бажає передати автор, хоч і під час створення відбувається спотворення початкового матеріалу. Одна і та сама інформація у різних митців буде кардинально відрізнятись через особисту призму поглядів за допомогою

сенсових маніпуляцій, бо основна мета- передання певного ставлення суб'єкта читцю чи слухачу.

Звичайно, що навіть при написанні наукових праць різними авторами вони відрізняються, але не так явно, бо за допомогою критичного мислення, спільних вимог до викладу тексту, обов'язкової бібліографії та професійності різниця між поглядами та акцентами у написанні тексту нівелюється. У випадку творчого продукту предмет достовірності не є передовим, таким чином використання його як історичного джерела не є можливим без підтвердження відповідності написаного іншими джерелами, чи вивченні великого обсягу матеріалу задля визначення спільного та використання цього як ймовірно достовірної інформації.

При дослідженні військової агресії, так само як під час її проведення, важливо розуміти ставлення населення до воюючих сторін. Окремі ситуації несуть у собі потребу розуміння того, наскільки при підтримці певної сторони конфлікту яка частка громадян підтримує політичних та військових лідерів цієї сторони та яку оцінку дають їхнім діям, бо нерідко бували ситуації, коли навіть після перемоги у війні лідерів швидко усували від влади, чи то через прийняття непопулярних, але вірних дій, чи то через маніпулювання настроями населення опозиційними силами, чи то навпаки через популістські мотиви владарювання, які призвели до купи невинних жертв і ледь не поразки. І саме для цього, при відсутності соціологічних опитувань або невпевненості у їх правдивості і можливо за допомогою творчих продуктів того часу виокремити передові тенденції суспільної думки, які призвели до певних наслідків. Все

доволі логічне, але ж історія це наука і такі речі, як двояке розуміння одних і тих самих слів або образів творчого продукту не сумісне з достовірним дослідженням, на перший погляд.

Проте сучасні історичні дослідження направлені не тільки на сухий збір інформації. Історія – наука, що вивчає минуле людства. Процес формування суспільства не складається лише з фактажу, на всіх етапах людина мала почуття та емоції, які впливали на її вибір, що неопосередковано несло свої наслідки. Наприклад, бажання отримати відчуття свободи польоту змушувало науковців досліджувати птахів і це призвело до того, що зараз літаки це звична справа. Та, для істориків посили, які подають автори творів певних періодів дають інформацію які настрої суспільства призводили до яких дій, тим самим даючи розуміння взаємопроцесів у минулому, які за потреби можливо використати для аналізу сьогодення. Також при дослідженні такої суб'єктивної бази у великому обсязі можливо відтворити ставлення більшості соціуму, з урахуванням контингенту авторства звичайно, до окремих постатей чи подій тощо. Це дає змогу більш точного відтворення дійсності минулого чи то для історичних реконструкцій, чи то для звичного аналізу, чи то для побудови логічних ланцюгів тощо, бо для першочергова задача науковця зрозуміти «що?», а потім ще й «чому?»). Таким чином, наука про минуле людства, як і будь-яка гуманітарна наука, не може дати повного бачення без розуміння почуттів суспільства, чи то окремих індивідів.

Історичним джерелом виступає конкретний творчий продукт, він несе своєрідність діяльності, у творчості він

характеризується новизною. Але щодо поняття нового, нічого абсолютно нового людина придумати не здатна, тому оперує у своєму мисленні тільки наявними у нього знаннями та образами. Таким чином, митець обробляє певний об'єм інформації будь-якого характеру і через власні бачення та досвід ретранслює його за допомогою притаманного виду творчої діяльності. У контексті війни автор використовує для виконання поставленої на нього задачі фактаж перебігу бойових дій, власні думки, задля прив'язки до історичного минуло використовуються твори минулого, що несли схожий посил чи то наповнюють твір більшим сенсом, за рахунок посилаць на минуле. У кінці сучасний твір може нести інформацію (навіть лише по фактажу) з сучасного і минулого створюючи власну хронологію за окремими ознаками. Наприклад, для створення сучасних артів на підтримку бойового духу і висловлення поваги ЗСУ використовують образи воїнів всіх часів, що боронили спокій нашого народу і відстоювали його свободи: київська дружина, козаки-гайдамаки, солдати УГА, січові стрільці, бійці УПА, оборонці Донецького аеропорту тощо.

Це може бути скульптура чи окремі елементи архітектури, музичний твір чи щоденник, карикатура чи купа всього іншого. Все це несе інформацію про події, переживання, ставлення до суб'єкту дослідження. При вивченні вище зазначеного можливо допустити невірне трактування авторського посилу, але за рахунок великого об'єму опрацювання можливо виокремити спільні особливості і уже за допомогою цього зробити критичний аналіз з урахуванням, бо це доволі важливий фактор, суб'єктивізму митця.

У сучасних реаліях, за можливості створення творчого контенту усіма бажаними віднайти першоджерело доволі складно і іноді навіть не потрібно. Одні митці доповнюють інших, тим самим даючи продукту закінчений вигляд, наповнюючи його новими методами подачі, що дають розуміння про буденність та фактуру, рівень розвитку технологій та навіть про ментальність, по тому продукти якого характеру набули поширення, а для історика це купа нової інформації.

Отже, використання творчих продуктів загалом, а періоду війни особливо, у наукових працях є доцільним, а на мою особисту думку навіть потрібним, бо за допомогою цих даних історичне дослідження має більше наповнення у кінцеву результаті і допомагає глянути на предмет дослідження з іншого ракурсу, тим самим даючи змогу не зациклитись на якомусь сталому твердженні, а побачити ситуацію в цілому більш точно. Проте, їх використання повинно бути доволі обережним. Особливо критичне ставлення при аналізі є достовірно невід'ємним фактором роботи через значну суб'єктивність цього історичного джерела. Вважаю, що тема використання творчих продуктів є ще недостатньо дослідженою у історичному джерелознавстві, тому планую подальший розвиток проблематики цього питання.

1. Рейко М. Російська художня література XIX ст. як джерело з історії Кавказької війни // Сіверянський літопис. 2009. № 4. С. 114-118.

2. Що таке творчий продукт? Творча діяльність – що це у психології. Її види. Чому важливо займатися творчою діяльністю URL: <https://lesmag.ru/chto-takoe-tvorcheskii-produkt-tvorcheskaya-deyatelnost-chto-eto-v.html>

МИХАЙЛИК Артур Олександрович

кандидат історичних наук, доцент,

Камя'нець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

До питання опору сталінізму в Радянській Україні 1920-х років

Після смерті в 1924 р. Володимира Леніна серед верхівки комуністичної партії розпочалася гостра боротьба за владу. Вона закінчилась перемогою Йосипа Сталіна, який наприкінці 1920-х років зосередив владу в своїх руках і активно розпочав розбудову тоталітарної держави. Для цього він не гребував будь-якими засобами, в тому числі й політичними репресіями. З того часу вони набули масовості і широко застосовувалися до тих, чия лояльність до комуністичного режиму була сумнівною. При цьому перебування в лавах партії зовсім не гарантувало можливості уникнення репресій для комуністів усіх без винятку рангів і посад.

Окрім звичайних для початку 1920-х років звинувачень у службі в царській поліції, жандармерії, непролетарському походженні, службі в петлюрівських військах, наприкінці 1920-х років додаються обвинувачення самих членів партії в участі у «неправильних» партійних ухилах і фракціях, занадто лівих, або правих поглядах та інших «гріхах», на які раніше радянська влада закривала очі. Певна частина партійців тоді продовжувала свято вірити в світле майбутнє комунізму, вважала єдиновірним шлях, накреслений Марксом і Леніним, а всі негаразди та

проблеми навколо себе приписувала труднощам перехідного часу.

Так, під час обшуку Ізраїля Лазаровича Марковича, київського кравця, якого 1927 р. звинувачували в розповсюдженні листівок, підписаних Троцьким і Зинов'євим, у нього було знайдено вірш Кольцова «Семен Більшовик» та групове фото разом з ним. (Ймовірно, мова йде про Михайла Єфимовича Кольцова (Мойсея Хаїмовича Фрідлянда) (1898 – 1940), стовпа радянської журналістики, засновника і редактора журналів «Огонек», «За рулем», «Советское фото», спеціального кореспондента газети «Правда», оголошеного ворогом народу і розстріляного в 1940 р.). У вилученому вірші йдеться про більшовика робітника Семена, який проснувся після багаторічного сну й побачив, що політика ЦК партії призвела до того, що лідери опозиції не мають можливості легально захищати свої погляди і що все навколо не відповідає духу більшовизму і тому вирішив знову заснути [1, арк. 12]. Група партійних червоноармійців 297 стрілецького полку, який дислокувався в Умані, 28 жовтня 1927 р. звернулися з листом до Йосипа Сталіна, де висловили своє обурення виключенням товаришів Троцького і Зинов'єва зі складу ЦК партії та їх «неетичним товариським цькуванням»: «Ті великі заслуги, які за плечима ватажків опозиції, сповна доводять доброзичливість їх відношення до всесвітньої революції. Необхідно не в злобному цькуванні повертати на ленінську колію ватажків опозиції, а створити їм товариську можливість плідної праці... Співчуття як до людини, що прагне добра революції тов. Троцького таке

велике в Червоній Армії, що Ви вже на грані «вогню». Створіть умови для роботи тов. Троцькому» (переклад з російської – А. М.). І підпис – Єхил'єв. [1, арк. 14].

На харківській квартирі комуніста А. С. Любича під час обшуку в 1927 року було знайдено опозиційні та фракційні матеріали («фунтів 20!»). У тому числі прокламація під гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», яку Любич встиг розірвати на 18 частин. Після його реставрації органами ДПУ повстав цікавий документ, в якому якраз йде мова про розгром ленінської гвардії і встановлення «сталінізму». «Сталін, спираючись на кучку безгласних статистів, які спираються частково на тероризований, в частково фашистський натовп, почувается господарем партії», – йшлося в документі. «Не менше 50 відсотків старих партійців зі старої гвардії шатаються без діла, а ще 45 відсотків позбавлені можливості брати участь в керівництві партії, працюючи на задвірках... Чому на засланні перебувають тисячі, сотні партійців?». Далі лунають заклики йти у підпілля і діяти проти сталінізму старими, перевірними методами 1907 – 1911 рр. [1, арк. 20].

У Білій Церкві група молодих ленінців закликала всю робітничу молодь міста і селянських околиць енергійно взятися за вивчення платформи комуністів-більшовиків ленінців, оскільки «.. під приводом сталінської єдності ми йдемо скоріше до капіталізму, ніж до соціалізму» [2, арк. 49].

Секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев 14 листопада 1927 р. надіслав Сталіну листа, в якому докладно розповідав про опозиційну діяльність Християна

Раковського на підприємствах Харкова і Дніпропетровська, де останній спробував виступити перед робітниками. На урочистому (до річниці Жовтневої революції) засіданні міськради йому не надали слова, на що Раковський, звертаючись до іноземних делегатів, зауважив: «Хай бачать товариші як можна тут вільно висказуватися. Це фашисти, зрадники, соціалісти-фашисти». За інформацією Постишева, Раковський брав участь в нелегальних опозиційних зібраннях. Вважаючи таку його поведінку несумісною зі званням члена партії, Політбюро і Президія ЦК КП(б)У ставлять перед ЦК ВКП(б) питання про виключення Раковського з партії. Далі в документі шариковою ручкою, від руки, вказані прізвища 10 членів Політбюро і 6 – Президії. Навпроти кожного – «За» [1, арк. 117].

Під час партійного зібрання першої ділянки залізничної тяги станції Київ, яке відбулося 20 квітня 1928 р., робітниками-залізничниками висловлювалися такі тези: «Раніше нас експлуатував один господар, а зараз ціла держава», «Інші країни критикуємо, а в нас диктатура пролетаріату і ставки ріжуть». Їх партійні колеги не знали, що відповідати на такі зауваження: «Нас беруть в облогу безпартійні, а ми не знаємо, що казати». Телеграфіст станції Житомир тов. Римарь висловився таким чином: «Зважаючи на те, що прибавки до платні не торкаються адміністративно-технічного персоналу, необхідно влаштувати страйк. Робітникам дали – чому нам не дають?».

У листівці, знайденій в Харкові на вокзалі, датованій 27 квітня 1928 р. і підписаній «Групою спеціалістів»,

йшлося: «Хіба дійсно в нас, робітників влада, а не диктатура компартії, яка турбується лише про те, аби утримати владу і разом з нею свої привілеї?», «Селяни стогнуть під тиском податків, що йдуть на ДПУ, тюрми та інші атрибути влади і компартії», «Хіба профспілки в нас є робітничою організацією? Ні, це державна організація. Всі профспілки СРСР підтримуються адміністрацією проти робітників», «Вимагайте свободи критики і друку», «Вимагайте звільнення політичних ув'язнених, спеціалістів і анархістів», «За царя робітники не боялися голосно заявляти про свої вимоги, не залякав нас і уряд Сталіна» (переклад з російської – А. М.) [3, арк. 11].

Серед службовців залізничної станції Києва у зв'язку з відзначенням 1-го Травня зафіксовано такі розмови: «Для чого влаштовувати ці торжества, це безцільне витрачання коштів. Водять робітників по вулицям і показують їх жидам, як старого ведмедя, а жиди сміються, як вони робітників і службовців у мішок посадили» [3, арк. 12].

Більшість робітників України в міжвоєнний період були пов'язані з селом, тому їм добре була відома та ситуація, яка там склалася наприкінці 20-х років ХХ ст. Невідомий слюсар м. Гайвороні так висловився з цього приводу: «Доведеться тих чотирьох дітей, яких я маю, втопити, так як по-іншому жити неможливо. Хліба нема і купити його нема де». Інші робітники були не менш категоричними: «За таке «добро» слід тільки кинути бомби щоб порвало усіх проклятих комуністів» (вантажник станції Шпотановська), «Треба зробити другу революцію. В 1919 р. у нас було більше хліба, ніж тепер»

(помічник кермового пароплаву «Лев»), «Хліб відправляють за межі України щоб більшовики, коли їх прогонять, не залишилися без хліба» (рахівник фінвідділу Південної залізниці). Машиніст станції Попасна на загальних зборах колективу 20 червня 1928 р. заявив: «Моя дружина з четвертої години ранку стояла в черзі, принесла пів житнього хліба і каже: «Навіщо ти, чорт, білих стріляв? Я тобі не дам хліба. Я поїхав у потязі голодний»». Машиніст залізничної станції Умань зауважив про своє рідне місто: «В Умані вже три людини померли від хліба. Хліб це такий, що не зрозуміло, чи він з муки, чи з полови» [3, арк. 27, 28].

Наступним рішучим кроком радянського тоталітаризму була організація і проведення справи т. зв. «Спілки визволення України» (СВУ). Наступ, власне, вівся проти України як такої, однак, почато його було саме з інтелігенції як носія і, головне, виразника національної ідентичності. Наприкінці 1920-х років сталінська партія з московського центру почувала себе вже достатньо впевнено, аби почати в республіці широкомасштабний наступ на всіх фронтах.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2454.

2. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 4.

3. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2801.

МІРЗАТУЛАЄВА Катерина Рольфівна
студентка,
Сумський державний університет

СТЕБЛЯНКО Аліна Володимирівна
доктор філософії (Право),
Сумський державний університет

Історія становлення та розвитку державних інституцій в Україні

Державні установи України мають свою специфіку формування упродовж останнього тисячоліття, спричинену її міжнародним становищем та історичною долею. Саме тому проблематика розвитку і становлення не втрачає актуальності і потребує постійного вивчення задля ефективного реформування державної служби на шляху до інтеграції України в європейський простір.

Зародження державних установ на території України бере свій початок з середини IX ст. Справжніх державних установ на той час взагалі не існувало і навіть не могло бути створено, що обумовлено тим, що вся повнота влади була у руках князя, а певні управлінські функції виконували окремі посадові особи. Відповідно, можна коротко охарактеризувати структуру державного управління наступним чином. Главою держави був князь – воєначальник, суддя, і навіть церковний керівник. Боярська дума була неодмінним учасником державного управління. Вона мала значний вплив на князя, але не була закріплена як державний орган, що мав свою компетенцію

та функції. Скликання віче було скоріше винятком, аніж постійною практикою. Існували також урядовці, яких призначав князь, від нього вони залежали, та мали військові, адміністративні, а також фінансові функції. Тіуни, посадники, вирники, мечники, отроки виконували адміністративні та судові функції: керували певною територією, збирали мито, судили і виконували вироки [1].

Загалом така організація державного апарату була характерна для більшості держав, що утворилися на теренах Західної, Центральної та Східної Європи. Упродовж XIV–XVIII ст. на українських землях діяли адміністративні установи й інституції Великого князівства Литовського, Польського королівства, пізніше – Речі Посполитої. Органи управління першої держави значною мірою увібрали давньоруську державну спадщину, зокрема, виникнення та роль Панів-Ради та основні повноваження великого князя та удільних князів Великого князівства Литовського. Водночас подальший розвиток цих держав був спрямований на формування представницьких органів влади та управління, які й набули основного значення на останньому етапі існування Речі Посполитої. Причому, королю належала лише виконавча влада, а законодавча перебувала у Сеймі, який формально представляв увесь народ – шляхту Речі Посполитої. Інші стани суспільства були обмежені в правах, не мали представництва на загальнодержавному рівні, хоча отримали достатньо широкі права місцевого самоуправління.

У другій половині XVII – кінець XVIII ст. Україна мала власну систему органів управління, засновану на

традиційному козацькому управлінні, водночас вбираючи певні риси попереднього польсько-литовського періоду функціонування державних установ на українських теренах. Вся структура урядових інституцій, і сама назва держави (Військо Запорозьке) носила мілітарний характер, а адміністраторами були виключно носії військових звань. Натомість некозацьким населенням управляють органи місцевого самоврядування або козацькі адміністратори [1].

Період другої половини XVIII ст. характеризують як добу системних реформ центрального та місцевого управління. Перерозподіл влади призвів до збільшення ролі дорадчого органу при імператорі за рахунок зменшення повноважень Сенату; скорочення числа колегій і зростання кількості канцелярій і приказів, що діяли за принципом єдності.

Значним кроком у розвитку державного управління стала губернська реформа 1775 р., що наділила головних посадових осіб надзвичайно широкими повноваженнями, утворила розгалужену систему місцевих управління, залучила до управління представників вищого стану суспільства. Згодом у 1768 р посаду гетьмана було ліквідовано та протягом 1775–1781 було остаточно знищено залишки козацької адміністрації [1].

По всій території України, окрім Галичини Закарпаття та Буковини, розповсюдилися звичайні губернські установи Російської імперії. Генерал-губернатор, який поєднував у собі цивільне та військове управління, контролював виконання рекрутської повинності, що відіграло велику роль для цієї посади-установи.

Щодо державного управління під час становлення радянського режиму у 20-30-ті рр XX ст., то вона неодноразово змінювалася. Хоча за Конституцією УСРР вищим органом державної влади, яка була нерозподілена на гілки, був Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих селянських і червоноармійських депутатів, але вся влада фактично перебувала в руках Комуністичної партії (більшовиків) України, яка була також підлегла Центральному Комітету Російської комуністичної партії. У період між з'їздами, найвищим законодавчим розпорядчим виконавчим та контролюючим органом державної влади був всеукраїнський Центральний виконавчий комітет. Йому підпорядковувалися губернські ради та Рада Народних Комісарів, що був найвищим органом виконавчої влади, який мав право видавати закони. Щодо міського самоврядування, то воно взагалі не існувало, але були місцеві ради, що також залежали від партійних комітетів [3].

20 квітня 1978 р. прийнято останню Конституцію УРСР, відповідно до якої найвищим органом державної влади було проголошено Верховну Раду, а в період між її сесіями існувала Президія Верховної Ради. Остання підпорядковувалася Раді Міністрів, що був найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади. Однак фактично вся повнота влади належала Комуністичній партії та її керівним комітетам [2]. Саме цими органами розроблялися перспективні та оперативні плани, кадрова політика, вирішувалися всі питання життєдіяльності населення.

Становлення незалежності української держави призвело до повного реформування державного апарату. Відповідно до Конституції України 1996 р., главою держави та гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України є Президент України. Влада представлена трьома гілками влади: законодавча (Верховна рада України), виконавча (Кабінет міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації) та судова [2].

Нова українська Конституція остаточно затвердила принцип поділу влади в державі. В Україні відтворили систему місцевого самоврядування, а саме, місцеві ради перестали бути формальними представниками державної влади, а принцип підпорядкованості був скасований, що уможливило уникнути відцентрових тенденцій.

1. Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст : курс лекцій. Київ : НАН України ін-т історії України нац. академія кер. кадрів культури і мистецтва, 2010. 239 с.

2. Ковбасюк Ю. В., Ващенко К. О., Сурмін Ю. П. Державне управління : підручник. Київ-Дніпропетровськ : Нац. акад. держ. упр. при президент. України, 2012. Т. 1 : Державне управління. 564 с.

3. Ухач В. З. Історія держави і права України : навч. посіб. Тернопіль : МОН, молоді та спорту України Терноп. нац. екон. ун-т, 2011. 378 с.

*МУРАШКО Катерина Олександрівна,
студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет*

**Етнічний склад міста Київ у 1935 р.
(за матеріалами стажування
у МЦ Голокосту «Бабин Яр»)**

Взагалі, перша половина ХХ століття – період трансформацій для міста. Перша світова та громадянська війни стали початком великих демографічних змін, зокрема у кількісному та етнічному показниках. До Києва приїхала велика кількість іноземців: чехи, хорвати, австрійці, італійці, французи, вихідці із Прибалтики.

Якщо брати до уваги перепис 1887 року, то згідно нього переважаюча національна меншина у Києві – росіяни. Неточно було вираховано і кількість єврейського населення. Проте уже в переписах 1923 і 1926 років ми бачимо істотне скорочення частки росіян (на 30 % у 1926 році) і навпаки, збільшення частки українців (на 20 % у тому ж році). Це можна пояснити внутрішньою міграцією, або ж урбанізацією [1].

Архівні справи 1935 року, надані мені на стажуванні, кількісно показують демографію міста. У номері 4 (акти народження по Дарницькому районі) ми бачимо велику кількість (майже половина) батьків-українців, які тільки переїхали до столиці у пошуках роботи. Росіяни та євреї становлять не велику частку.[2] Є також поляки та чехи. Припускаю, що поляки в Києві з'явилися через переслідування поляків-комуністів на Батьківщині, тому

вони знаходили притулок у Радянській Україні. Чехи потрапили до Києва, втікаючи із Австро-Угорщини [1].

У справі 6, по м. Київ, можна побачити таку ситуацію: росіян та українців майже порівну, але додалися частково німці, поляки, чехи і білоруси. Збільшилась кількість єврейського населення.[3] Чехи почали селитись у Києві ще в др. половині XIX століття. Вони будували заводи, там же і працювали. Найбільше їх працювало на заводі «Більшовик» протягом 1920-1930-х років. Німці унаслідок Першої Світової частково переселились до Києва, потім їх вислали до далеких губерній Росії, але в 1919 році повернулись до Києва [1].

У справі 10, теж по м. Київ, окрім рівних по кількості українців і росіян, зустріти німців, чехів, поляків та німців. Зустрічаються навіть татари та угорці, які втікали до столиці через проблеми на Батьківщині [4].

Отже, виходячи із побаченого та проаналізованого матеріалу, можна зробити висновок, що в 1935 році етнічний склад Києва був досить неоднорідним та строкатим. Окрім українців та росіян жили євреї, білоруси, у меншості угорці, поляки, чехи, німці та татари. Така строкатість зумовлювалась широким ринком праці, стрімким розвитком промисловості і , безумовно, досить високим на той час рівнем життя.

1. Нацменшини Києва 1920-1930-х рр.: демографія, соціально-економічне становище, мова та побут – Україна модерна. Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/naczmenshini-kieva-1920-1930-x-rr-kilkist-soczialno-ekonomichne-stanovishhe-mova-ta-pobut> (дата звернення 24.03.2022)

2. СПРАВА 4. Книга реєстрації актів про народження Дарницького РАГС за 1.07.1935-29.12.1935. АРХІВ / ДАК / ФОНД Р-1654 / ОПИС 3 /. Режим доступу: <https://babunya.org/ua/archive/16/30/89/04c7cbca-8e6d-435a-8783-24a42617894b> (дата звернення 24.03.2022).

3. СПРАВА 6. Книга реєстрації актів про народження Жовтневого РАГС за 1.03.1935-8.05.1935. АРХІВ / ДАК / ФОНД Р-1654 / ОПИС 3 /. Режим доступу: <https://babunya.org/ua/archive/16/30/89/eb4b6894-f60d-45dd-bad9-a59ab24f9691> (дата звернення 24.03.2022).

4. СПРАВА 10. Книга реєстрації актів про народження Жовтневого РАГС за 1.10.1935-8.12.1935. АРХІВ / ДАК / ФОНД Р-1654 / ОПИС 3 /. Режим доступу: <https://babunya.org/ua/archive/16/30/89/2b0a13b3-3282-4844-9e04-6481f061057e> (дата звернення 24.03.2022).

***НАБОКА Олександр Вікторович**
доктор історичних наук, доцент,
Луганський національний університет ім. Т. Шевченка*

Граф О. Б. Куракін в історії Луганського краю першої половини ХІХ ст.

Як відомо, наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. серед поміщництва Луганщини поширювалися популярні в Західній Європі ідеї гуманізму, які дивним чином поєднувалися з місцевими концепціями соціального месіанства щодо кріпаків. Серед перших прихильників цих теорій був і представник роду Куракіних – Олександр Борисович (1752 – 1818), за любов до діамантів прозваний «Діамантовим князем», який у досліджуваній період був одним з найбільших поміщиків півночі сучасної Луганської області.

Оцінка його історичної постаті, помітної не тільки у регіональній, але і у загальноросійській історії відрізняється у різні періоди його життя.

Юнаком Олександра Куракіна місцеві білокуракінські легенди представляють таким собі розпусником та дебоширом. Він постійно не жив у своїх білокуракінських володіннях, приїжджав тільки для того, щоб повеселитися, влаштовував оргії, спокушав кріпосних дівчат.

Його «подвиги» талановито описав український письменник Г. Хоткевич, зробивши черговий приїзд Куракіна до свого володіння – основою вже згаданого оповідання «З давнини».

Панський розпусний візит сприймається місцевим населенням із острахом, навіть жахом. Насамперед, очікувалося «оглядання» усіх навколишніх дівчат, серед яких пан обирав собі коханок. *«Оце незабаром почнуть зганяти на стречу. Тут уже хоч-не-хоч, а йди. Бо як огинатимешся, – нагаями поженуть. Ще нашого брата, мужиків, ще сяко-тако, а що вже дівчат – так усі щоб були. Бо то смотр їм князь робить [2], –* відзначав Хоткевич, словами одного з героїв твору.

Відголосок цих ранішніх легенд про Олександра Куракіна та його розпутство збереглося у місцевих назвах. Зокрема, між Білокуракіно та Павлівкою і сьогодні існує Дітичин яр. І Г. Хоткевич і відома дослідниця Н. Шинкарьова вказують на те, що у цьому яру ховали позашлюбних дітей розпутного князя. *«В двухверстном расстоянии к селу Шапорскому есть яр, именуемый и по сей день «Диточиным» – это говорят, и есть то место, которое именуется «Землянской станицей», – там хоронились незаконорожденные дети девишек и вдов» [3, с. 360], –* писала Н. Шинкарьова.

Попри таку репутацію, у другій половині життя князь Олександр Куракін представляється у народній уяві у абсолютно іншому світлі – як реформатор, який прагнув до поліпшення життя місцевого селянства. У 1804 р. він звільнив від кріпосної залежності більше 3000 селян Белокуракіно і Павловки, і надав їм можливість протягом 50-ти років викупити свої землі. Таким чином, кріпацтво в його луганських володіннях було скасоване набагато раніше, ніж офіційно в Російській імперії у 1861 р.

Юридичну основу для такого кроку давав «Закон про вільних хліборобів», прийнятий в Російській імперії в 1803 р., лобістом якого виступив «Діамантовий князь».

Подібний крок, ймовірно, пояснюється його захопленням масонськими ідеями, популярними серед російської аристократії на початку XIX ст.

У 1777 році Куракин служив російським послом у Швеції. Одного разу, він відвідав прийом у голови тамтешніх масонів, захопився їх ідеями. Скоро у Куракіна з'явилися багато послідовників, у тому числі, і впливові можновладці, які входили у найближче оточення тодішнього імператора Олександра I (1777 – 1825).

Серед залучених ним до масонства співвітчизників був Михайло Сперанський (1772 – 1839) – довгий час – особистий секретар Куракіна, а у майбутньому – впливовий урядовець-реформатор та один з ключових розробників «Закону про вільних хліборобів», положення якого були застосовані серед іншого і для того, щоб дати вільну селянам Білокуракіно та Павловки.

Говорячи про вищезгадану подію, як про виключно ініціативу «Діамантового князя», відзначимо, що вірогідно, вона була обумовлена не тільки його переконаннями, а й особливим потягом до свободи, які демонстрували місцеві мешканці. Як відзначають і Хоткевич і Н. Шинкарьова, селяни, якими володів Куракін вважали себе обманутими. На початку XIX ст. ще були живі ті переселенці, які пам'ятали, що князеві посланники, які агітували їх переселятись на Білокуракінщину, говорили що Куракін скоро надасть їм справжню, законну волю. Описуючи прибуття князя до своїх володінь

П. М. Шинкарьова відзначала: *«совсем дряхлые старики стояли поодиночке или кучками понад с выбеленными своими хатами... и рассуждали о житее бытее и той обещанной князем воле, в виду которой они оставили прежних своих помещиков и свои жилища и как муравьи послазились со всех концов»* [3, с. 358].

Один з таких діалогів між обманутим старим переселенцем та його жінкою описав Г. Хоткевич. *«Ех, старий, старий... Ще й казала тобі: "Не слухай панських посіпак — збрешуть. Не буде ніякої волі". Не послухав — от і маєш. І сам пішов землю гризти, й достатків позбувся, й ми от...»* [2], – дорікала стара жінка своєму чоловікові.

Такі настрої явно вказували на те, що селяни, які прийшли колись до Куракіна любили волю і попри рабську участь у його гулянках, вважали своє кріпацьке становище принизливим. Можливо, цей суспільний настрій вдалося відчутти Ходкевичу, який завершив своє оповідання уявною загибеллю Куракіна, вбитого головним героєм – молодим селянином, який захищав честь своєї нареченої [2].

Розуміючи, що пан ніколи не дасть свободи добровільно, вони були готові викупити свою волю. Це, у свою чергу, розумів і Куракін, який використав цей потяг своїх селян у важкий для себе момент фінансової скрути. Таку думку відстоювала Н. Шинкарьова, яка вважала, що звільнення селян Білокуракіно та Павловки було обумовлено істотним картярським програшем у Парижі. *«Князь не забывал крестьян своей украинской дачи и, чтобы оставить о себе добрую память, предложил через*

управляющего: если народ согласен будет внести состоящий за ним долг к известному сроку, то тогда лишь только могут получить от него вечную свободу и землю со званием вольных и свободных хлебопашцев» [3, с. 364], – зазначала автор.

Отже, на відміну від інших територій України, які у повній мірі відчували на собі усі негативні наслідки «рабської» версії кріпацтва з 1783 по 1861 р., українське населення Білокуракінщини жили у його умовах нетривалий час. Волелюбство, які вони демонстрували до, та у період свого звільнення стало провідним фактором формування особливої ментальності вільних хліборобів, яка проявляється у місцевих мешканців до сьогодні.

1. Святитель Филарет (Д.Г. Гумилевский) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах. Х. Издательство «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. Т.2. 440 с. С. 307.

2. Хоткевич Г. З давнини [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://osvita.ua/school/literature/kh/82109/?fbclid=IwAR1aOcqBn9DT5guarud-dr4iny4R5pHkP1GWghfjuqRkMKptkVntaiX3K5w>

3. Шинкарьова Н. П. Слобода Бело-Куракино // Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. Под ред. В. В. Иванова. Издание Харьковского Губернского Статистического Комитета. Т. 1. Харьков: Типография Губ. Правления, 1898. 1013 с.

НЕСТЕРЕНКО *Вадим Анатолійович*
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Операція «Паукеншлаг» на сторінках «Сумського вісника»

У грудні 1941 р. США вступили у Другу світову війну. У зв'язку з цим німецькі підводні сили розпочали операцію «Паукеншлаг» біля їх атлантичного узбережжя. Американці до цього були не готові і їх втрати були значними [1, с. 99-100]. Вона тривала до початку літа того ж року, коли американцям, з використанням досвіду англійців, вже ж вдалося налагодити досить ефективну оборону свого судноплавства.

Звичайно, німецька пропаганда, яка відводила успіхам свої підводних сил чільне місце, не могла цим не скористатися. Це стосувалося й преси, що видавалася на окупованих територіях СРСР та України. Вже з кінця січня 1942 року на шпальтах газет з'являються відповідні матеріали, при чому майже у кожному номері. Наведемо кілька прикладів.

24 січня 1942 р. у «Зведенні» повідомлялося, що німецькі підводні човни під час «першого наступу в північно-американських водах» біля берегів потопили 18 торговельних пароплавів місткістю 125000 бр.-тн., пошкодили один пароплав і дозорне судно торпедами. Особливо у цій операції відзначився підводний човен капітан-лейтенанта Гардекена, який потопив біля Нью-Йорка 8 суден, з яких 3 танкери, місткістю 53000 бр.-тн.

[2]. Ці дані підтверджує К. Деніц. Він вказує, що це човен «U-123» й наводить цитату його командира з «Журналу бойових дій» [1, с. 98-99]. Вдалося знайти інформацію, що це був човен типу «IXB» і дійсно командував ним у цей період Рейнхард Хардеген (Reinhard Hardegen), який за ці успішні дії був нагороджений «Лицарським хрестом», а наприкінці квітня того ж 1942 р. - ще й «Дубовим листям» до нього [3]. 27 січня повідомлялося, що в західній частині Атлантичного океану з 24 січня знищено підводними човнами вже 30 пароплавів місткістю 228000 бр.-тн. [4]. 30 січня - про знищення ще 13 торгових кораблів біля північноамериканських і канадських берегів місткістю 74000 бр.-тн. Відзначився підводний човен корвет-капітана Гана [5].

2 лютого - про потоплення німецькими підводними човнами біля берегів Канади «винищувача» (ймовірно, есмінця), західніше Гібралтара - корвета, біля узбережжя Кіренаїки і біля Мурманська - по одному дозорному судну [6]. 5 лютого - про знищення біля східного узбережжя Америки 6 торговельних суден місткістю 47000 бр.-тн., з яких один пароплав з рудою місткістю 15000 бр.-тн. Крім того, повідомлялося про атаку підводними човнами британського конвою біля Соллуму з ймовірністю потоплення «одного британського винищувача» [7]. 7 лютого – про знищення біля східного узбережжя Америки ще 6 ворожих торговельних суден місткістю 38000 бр.-тн. і що при цьому особливо відзначився підводний човен капітан-лейтенанта Раша (Hermann Rasch) [8, 9]. 21 лютого розповідалося, що «в Караїбському морі один з наших підводних човнів вдерся в бухту Парія на

захід від Тринідаду і потопив 2 кораблі, в тому числі одного танкера». А у «Зведенні» за 22 лютого - про потоплення в Атлантичному океані німецькими підводними човнами 17 кораблів тоннажністю 102000 бр.-тн. І підсумовувалося, що «кількість кораблів, знищених біля американських берегів зросла до 80, тоннажністю 532500 брутто-тонн» [10].

26 лютого - про атаку німецькими підводними човнами каравану в середній Атлантиці й потоплення 7 кораблів, 2 з яких були танкерами, й пошкодження ще 6 великих кораблів [11]. Це повідомлення виділено жирним шрифтом. У «Звідомленні» від 2 березня 1942 р. підсумовано, що у лютому підводні човни потопили 66 кораблів місткістю 448400 бр.-тн. і ще 44 важко пошкодили [12]. Це повідомлення також виділено. 12 березня, також жирним шрифтом, повідомлялося про нові успіхи німецьких підводних човнів у північно-американських водах: було потоплено 17 торгівельних кораблів на 102000 бр.-тн., «великого вартового корабля й винищувача підводних човнів» [13]. Слід відмітити, що у цьому числі газети «звідомлення» розміщені не на першій сторінці, як це було до цього, а на другій. 18 березня - про потоплення у тому ж районі океану 5 торгових кораблів місткістю 41000 бр.-тн. Особливо відзначився підводний човен капітан-лейтенанта Бротьєна [14]. Загалом прізвища успішних командирів-підводників часто фігурують у матеріалах пропаганди: 21 березня - корвет-капітан Поске [15] (Ханс-Георг Фридрих «Fritz» Poske [16]), 24-го - капітан-лейтенант Моор [17] (Johann Mohr [6]), 30-го - обер-лейтенант Дітес [18], 8 квітня - корвет-капітан

Мертен [19] (Karl-Friedrich Merten [20]). 11 квітня 1942 р. коротко розповідалося про капітан-лейтенанта Таппа, який відзначився в операціях біля берегів Америки і на його «рахунку» значився 31 потоплений корабель місткістю 208000 бр.-тн., а також один винищувач і вартовий човен [21] (Erich Topp [22]).

Успішні операції німецьких субмарин у перші місяці 1942 р. навіть призвели до певних змін у пропаганді. На сюжетах про їх дії стали акцентувати увагу спочатку шляхом виділення у тексті жирним шрифтом, потім через заголовки. Також відбулося розширення обсягу матеріалів про них, зі згадками прізвищ найбільш вдалих командирів - персоніфікована героїзація.

-
1. Карл Дениц Немецкие подводные лодки во второй мировой войне. М.: Военное издательство министерства обороны, 1964. 200 с.
 2. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 28 січня.
 3. Reinhard Hardegen / <https://www.uboa.net/men/hardegen.htm>
 4. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 30 січня.
 5. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 4 лютого.
 6. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 6 лютого.
 7. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 8 лютого.
 8. Hermann Rasch / <https://uboa.net/men/rasch.htm>
 9. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 11 лютого.
 10. Зведення Головного командування озброєних сил Німеччини // Сумський вісник. 1942. 25 лютого.

11. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 1 березня.
12. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 6 березня.
13. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 15 березня.
14. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 22 березня.
15. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 25 березня.
16. Ханс-Георг Фридрих «Fritz» Poske / [https://degu.abcdef.wiki/wiki/Friedrich_Poske_\(Marineoffizier\)](https://degu.abcdef.wiki/wiki/Friedrich_Poske_(Marineoffizier))
17. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 27 березня.
18. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 3 квітня.
19. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 12 квітня.
20. Німецький офіцер-подводник корветтен-капітан Карл-Фридрих Мертен / <https://waralbum.ru/156326/>
21. Звідомлення Верховного командування німецьких збройних сил // Сумський вісник. 1942. 15 квітня.
22. Еріх Топп / <https://web.archive.org/web/20101120204123/http://www.uboat.net/men/topp.html>

ОЛІЦЬКИЙ В'ячеслав Олександрович

кандидат історичних наук,

*Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка*

**Святі криниці як прояв позахрамових
релігійних дій українців у середині 1950-х –
середині 1960-х років (на прикладі с. Рогинці
Роменського району)**

Державно-релігійна політика СРСР спрямована на витіснення релігії із суспільного життя народу та побудову атеїстичного суспільства виявилася не ефективною. Держава в середині 1940-х рр. змушена була дозволити діяльність РПЦ та піти на її легалізацію. Попри це, офіційною залишалася політика побудови атеїстичного суспільства. Уже в середині 1950-х рр. загострюється криза відносин держави та Церкви, здійснюються активні спроби зменшити релігійний вплив та обмежити діяльність РПЦ. Таким чином можна було контролювати значну частину релігійного життя населення, але позахрамові релігійні дії піддавалися контролю складніше, вони часто уособлювали народну релігійність та традиції. Одним із проявів позахрамового релігійного життя українців залишалося поклоніння святим місцям, у тому числі святим криницям.

Одним із різновидів прояву релігійності віруючих виступали паломництва до святих місць, відомих своїми надприродними явищами. Хоча вони мали чисельніший прояв у Західних областях, але були характерними для усіх

регіонів України [7, с. 49–50]. В середині ХХ ст. відбувалися паломництва не лише до традиційно існуючих святинь, але і поява та вшанування нових. Яскравим прикладом появи нового місця паломництва є свята криниця біля с. Рогинці Роменського району Сумської області.

На початку липня 1954 р. місцеві колгоспниці, серед яких комсомолка Ольга Шеверда заготовляли сіно поблизу села. Жінки відправили О. Шеверду до яру Кирички набрати із криниці води. Криниця тут існувала значний час. Коли комсомолка О. Шеверда підійшла до криниці, за її словами – побачила у воді образ жінки в білій сукні та піднятими догори руками. Від переляку дівчина стала кричати і на крик прийшли інші жінки, які також побачили описане явище. Місцеві жительки, серед яких Х. Диденко, П. Довбня та Романенко швидко поширили серед населення розповідь про дану подію. Віруючі сприйняли дане явище як явлення Богородиці та почали вважати криницю і воду з неї святими.

За ініціативи та стараннями місцевих мешканців криницю облагородили: спочатку замість зрубу встановлено скат від комбайна, який з часом замінено на бетонні кільця, В. Ковган змайстрував хрест. За допомогою Ф. Рия дані речі були влаштовані на місці. Криницю прикрасили квітами. З цього часу розпочинається паломництво до святині. За даними Уповноваженого у справах РПЦ по Сумській області, в окремі дні на паломництво прибувало до 200 осіб [1, арк. 63; 2, арк. 54–55]. Відомості про святиню поширювалися не лише серед місцевих селян. Так,

мешканець м. Ромни І. Брегада свідчив про зцілення хворих ніг після відвідання криниці. Після цієї події він виступав ініціатором облагородження джерела та читав акафісти коли прибували прочани. Подібні історії сприяли збільшенню кількості прочан [5, арк. 74].

28 листопада 1958 р. ЦК прийняв таємну постанову «Про заходи про припинення паломництва до «святих місць»». До середини 1959 р. партійні органи мали прозвітувати про результати її виконання. Спроби припинити паломництво віруючих до святих місць мали в СРСР системний характер. На кінець 1950-х рр. припадає третя хвиля гонінь проти святих місць, якими в першу чергу були святі криниці [8, с. 83]. Партійно-державна номенклатура використовувала широкий арсенал методів боротьби. На Роменщині, після розголосу про криницю біля с. Рогинці, інструктор райкому партії провів бесіди із очевидцями появи Богородиці. На учительській конференції секретар райкому партії виголосив обурення тим, що місцеві вчителі не займаються пояснювальною роботою. В сільському будинку культури було прочитано антирелігійну лекцію для молоді. Група партійних працівників із районного центру мала провести відповідні бесіди із колгоспниками та організувати читання лекцій на атеїстичну тематику. Окремо організовувалася антирелігійна пропаганда в місцевій пресі, яка мала розвінчати факт релігійного чуда. Водночас місцева влада намагалася уникати відповідної роботи на даному напрямку. Подібні заходи мало впливали на віруючих, вони часто ігнорували антирелігійні зібрання [1, арк. 64; 6, арк. 136].

Місцеве духовенство відкрито не втручалося в ситуацію. Проте з часом, після розгортання широкої кампанії спрямованої проти святих місць, воно змушене було виступати із проповідями спрямованими на зменшення паломництва. Зокрема, священник О. Дворецький пояснював віруючим, що місцем для задоволення релігійних потреб є храм або молитовний будинок, а свята вода – та яка освячена в церкві. За його словами, ніхто із священників та монахів не відвідував криницю та не здійснював там богослужінь. Відповідно до вказівки Патріархії, яка через єпархії надсилалася парафіяльним священикам, вони повинні були пояснювати віруючим про несумісність святих місць із Церквою. Водночас Уповноважений у справах РПЦ відзначав, що духовенство не надто активно йшло на даний крок, адже його настрої протилежні даній вказівці [6, арк. 135; 2, арк. 55]. Подекуди священники організували таємні молебні біля святих криниць, але не могли говорити про це офіційно. Одним із методів покарання за такі богослужіння була кримінальна відповідальність [4, арк. 23].

Незважаючи на спроби партійно-державної номенклатури організувати комплекс різноманітних заходів, вони залишалися малорезультативними. У 1960 р. Рада у справах РПЦ при РМ СРСР постановила вжити всіх необхідних заходів з метою припинити паломництва до святих місць найближчим часом в усіх регіонах та розробила систему заходів які б дозволили досягнути поставленого завдання [3, арк. 50–52]. Подібні рішення не мали реального впливу на позахрамову поведінку віруючих, а призводили до посилення спроб фізичного

перешкоджання здійснювати паломництва до святині. Врешті-решт в с. Рогинці не маючи змоги переконати віруючих, за криницею було встановлено нагляд. У звітах лунали твердження про те, що створено необхідні умови для припинення паломництва [2, арк. 55].

Не зважаючи на активну діяльність партійно-державного апарату, залучення правоохоронної системи та навіть Церкви, остаточно подолати даний прояв позахрамової релігійності не вдалося. Попри зменшення кількості прочан, віруючі не залишали спроб відвідування святого місця. Шанування криниці біля с. Рогинці продовжувалося протягом десятиліть і зберіглося до сьогодення. На даний час криниця облагороджена, біля неї встановлено хрест та місце для молитви, зроблена купіль. Кілька разів на рік біля криниці організовуються богослужіння.

1. Переписка и директивные указания уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Сумской области. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. Р-2196. Оп. 4 Спр. 21. 131 арк.

2. Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви по области. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 5 Спр. 38. 115 арк.

3. Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Сумской области. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 5. 115 арк.

4. Переписка уполномоченного Совета по делам Русской православной церкви при Совете Министров СССР по Сумской области. ДАСО. Ф. Р-2196. Оп. 7а. Спр. 13. 127 арк.

5. С. Рогинцы. Роменский район. Георгиевский молитвенный дом. Єпархіальне управління Сумської єпархії УПЦ. Спр. 175А. 171 арк.

6. Шосткинское благочиние. Єпархіальне управління Сумської єпархії УПЦ. Спр. 175А. 201 арк.
7. Бондарчук П. Позахрамові релігійні дії в житті віруючих України (середина 1940-х – середина 1980-х років). *Український історичний збірник*. Вип. 13. 2010. С. 39–63.
8. Гераськин Ю.В. Русская православная церковь, верующие, власть (конец 30-х – 70-е годы XX века): монография. Рязань, 2007. 272 с.

ОСАДЧИЙ Євген Миколайович
кандидат історичних наук,
Інститут прикладної фізики НАН України

Літописні населені пункти Сумщини: проблеми та перспективи досліджень

Масштабні археологічні дослідження, проведені на Сумщині П. Третьяковим, І. Ляпушкіним, Д. Березовцем, М. Кучерою, О. Сухобоковим, Ю. Моргуновим, В. Приймаком дали джерельну базу для локалізації низки міст, згаданих в у літописах. Разом з тим методика, розроблена А. Кузою, дозволяє виділяти серед значної кількості давньоруських городищ саме комплекси, які можуть відповідати критеріям середньовічного міста. В останні десятиліття В. Приймаком було застосовано комплексний метод, що включав аналіз давньоруських джерел, архівних матеріалів та документів XVI – XVII ст., топоніміки, гідронімів з конкретними археологічними комплексами Середнього Псла та Ворскли. Висновки щодо історії та результатів дослідження літописних міст Сумщини підбив О. Кравченко.

Автором на основі аналізу джерел XVI – XVII століть та даних археологічних досліджень було запропоновано локалізацію кількох літописних населених пунктів – Бирин, Жолваж та Утешков. До цього списку можна додати Хотень, який більше ста років розташовували у однойменному селі в Сумській області. Порівняльний аналіз документів кінця XVI та початку XVIII століть дав змогу визначити орієнтовне місце розташування цього

населеного пункту та запропонувати відповідні городища, розташовані на Пслі. Окремо слід виділити два населених пункти, що пов'язані спільною історією, а саме Воргол та Туров. Питання щодо їх локалізації досить дискусійні з огляду на відсутність чіткої географічної прив'язки та, навіть, визначення типу населеного пункту. Найменш відомим виявилось місто Звенигород-Сіверський, яке, навіть, окремими дослідниками вважається «вигаданим».

Крім міст, у давньоруських писемних джерелах згадуються і окремі села. Серед них Ігореве сільце – одне з найвідоміших сільських населених пунктів. Його локалізації присвячені наукові статті, що спираються, передусім на дана археології, адже коротка літописна згадка не дає змоги точно розмістити його на карті. Архієпископ Філарет припустив, що городище поблизу села Горбове на Чернігівщині. У повоєнний час розвідки у Подесенні здійснила О. Мельниковська. За її припущенням Ігореве сільце розташовувалося на городищі 2 поблизу с. Гірки і констатувала факт його повного руйнування крейдяним кар'єром. На початку 80-х рр. ХХ століття за результати археологічних розкопок на городищі Горбове дозволили А. Григор'єву та Є. Шинакову повернутися до версії архієпископа Філарета. На початку 80-х рр. ХХ століття О. Сухобоковим було здійснено розкопки городища в с. Ігорівка поблизу Путивля. Місцева легенда пов'язує заснування городища з ім'ям князя Ігоря Святославича. Це дозволило досліднику пов'язати городище з замиською резиденцією князя Ігоря. Пізніше, із уведенням в науковий обіг плану Путивля та його околиць кінця ХVІІ століття з'ясувалося, що первісна назва

пам'ятки була «*Выгорево городище*», і була пов'язана, більш за все, з процесом видобутку селітри. Зважаючи на це, у монографії «Давній Путивль» висновок щодо розташування на цій пам'ятці Ігорового сільця був переглянутий.

Однак тема локалізації літописного Ігорева сільця знов з'являється вже в сучасній науковій публікації. 2019 р. на поселенні поблизу Ширяєвського городища було відкрито комплекс печей давньоруського часу. Д. Каравайком та О. Качурою вони були інтерпретовані як печі для випікання хліба. Розташування пам'ятки поблизу Путивля, а також наявність об'єктів, пов'язаних з масовим виробництвом хліба дозволили пов'язати дану пам'ятку з рештками літописного Ігорового сільця.

З точки зору історичної географії обидві версії мають право на життя, адже рать князя київського рухалася з Новгороду Сіверського до Путивля. Городище в с. Горбове розташоване поблизу переправи через р. Десна, а поселення поблизу с. Ширяєве – поруч з Путивлем. Сучасна дорога, що з'єднує Путивль та Глухів почала функціонувати не раніше середини XVII століття, про що свідчить відсутність там давньоруських пам'яток. Більш вірогідним є маршрут Новгород-Сіверський-Глухів-Ємадикине-Рудневе і, якщо це вірно, то військо київського князя повинно було підійти до Путивля зі сходу, а саме там і розташоване селище Ширяєве.

Серед робіт сучасних дослідників є і такі, що викликають подив. Вони є результатом творчості не істориків та археологів, а «любителей древностей». 2021 р. побачила світ публікація «Потерянные города Древней

Руси: Глебль, Зарой, Попашь, Хоробор и другие». Автор подає себе як незалежний дослідник, намагаючись особисто переосмислити події міжусобної війни 1146 – 1147 рр. Ця робота базується на літописних повідомленнях та роздумах автора про доцільність розташування літописних міст. О. Федченко вирішив розташувати літописний Вир на рештках пізньосередньовічного острогу у с. Нові Вирки, Всеволож опинився на місці городища в с. Городище на р. Терн, Глебль – у Батурині, а Попаш у Сумах. Найменш «пощастило» літописному В'яханю – його розмістили на р. Олешня (права притока р. Псел) у місцях, де взагалі відсутні пам'ятки археології давньоруського часу.

З критикою авторських варіантів локалізації літописних міст Бирин та Жолваж виступив член Білгородського товариства любителів історії Д. Чурсін. Його роботи перенасичені цитатами вже опублікованих документів, а роботи базуються на аналізі писемних джерел XIV – XVIII століть та співзвучності назв городищ та урочищ. Але переважна більшість літописних міст, що згадуються у кримських, литовських та московських джерелах не мають чіткої географічної прив'язки. Такий підхід до розташування літописних міст застосовували історики кінця XIX – початку XX століття. Він відірваний від аналізу археологічних даних. Для вчених минулого це було нормальним явищем, зважаючи на відсутність інформації про датування та взагалі наявність городищ у місці ймовірного розташування літописного міста.

Процес локалізації міст на території південно-руських земель має декілька проблем, вирішення яких

лежить саме в методологічній сфері. На сьогодні серед істориків та археологів нема єдності в питаннях визначення, які з населених пунктів Київської Русі відповідають поняттю «град». Були висловлені сумніви щодо доцільності вважати дані комплекси містами, аргументуючи це несхожістю міст Південно-Східної та Північної Русі. В даному випадку слід не тільки порівнювати розміри та функціональність, але й провести детальний аналіз окремих археологічних комплексів. Беручи до уваги городища Південно-Східної Русі, слід зазначити, що вони в переважній більшості були прикордонними фортецями, але з початком процесу роздробленості та подрібнення уділів такі населені пункти брали на себе функції міст, при цьому головною їх функцією залишалася саме військова. Постійна загроза з боку кочівників і була тим критерієм, за яким будувалися фортеці - співвідношення площі та якості оборонних споруд.

В цьому випадку саме площа городища в 1 – 2 га є найбільш оптимальною. При цьому площа відкритих поселень могла досягати кількох десятків гектарів. Практично всі невеликі літописні міста Середнього Псла та Ворскли були в IX – XI ст. військово-адміністративними центрами невеликих сіверянських племен. В XI столітті вони були підкорені Києвом і перетворилися на центри князівської влади на південно-східному кордоні, однак ті, які розташовувалися на торгівельних шляхах стають транзитними пунктами і переживають найбільший розквіт у цей час. З початком роздробленості та міжусобних війн вони зменшуються в розмірах, при цьому проходячи шлях

перетворення з протоміських центрів на невеликі міста або приватновласницькі поселення. В них з'являються князівська адміністрація, будуються церкви і такі населені пункти стають центрами уділів.

Проте процес локалізації літописних міст часто залишається виключно суб'єктивним і залежить від наукових уподобань дослідника. В майбутньому створення єдиних критеріїв та алгоритмів виділення літописних міст, а також введення до наукового обігу документів закордонних архівів дозволить значно розширити уявлення про перше державне утворення на східнослов'янських землях – Київську Русь.

САВЧУК Владислав Олегович
студент,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.ф. (Право) Стеблянко А. В.)

Михайло Грушевський та його вклад у суспільно-політичні процеси України

Михайло Сергійович Грушевський – одна із найвидатніших історичних постатей в усій історії України, адже саме його напрацювання стали культурним підґрунтям до підняття самосвідомості українців, ідентифікування себе як окремого народу.

Як зазначає І. П. Крип'якевич, М. Грушевський був людиною незвичайної енергії й невсипучої праці, при цьому зазначаючи, що рівного йому організатора української науки досі не було і скоро не буде [1]. Ці слова можуть свідчити про наполегливість та відданість з боку науковця своїй справі, його бажанню розвиватись і, разом з тим, досліджувати історію України.

З самого дитинства батько досліджуваної нами постаті, як дуже освідчений педагог, прививав сину любов до рідного краю і науки, тим самим розвиваючи дитину, адже з історії життя Грушевського відомо, що хоча він й народився у Холмі, але дитинство провів на Кавказі, при цьому фактично не бачивши рідної землі, однак, попри це, щиро шанував і любив батьківщину.

Важливим етапом у формуванні майбутнього історика відіграв його вступ до університету святого Володимира в Києві на історико-філософський факультет. Так, фактично, і

розпочалось становлення М. Грушевського як науковця. Під час навчання останній досить негативно відзивався про ганебний указ Царя від 1876 р., що фактично заборонив українську мову та письменність, науковець закликав іти проти усіх заборон та обмежень українського слова [2].

Саме під час навчання в університеті майбутній видатний історик під егідою історика В. Антоновича написав свої перші праці з історії. Так, у 1887 р. вийшла у світ праця про українські замки в 16 столітті, а вже 1890 р. вийшла у друк книга про історія Київської землі від смерті Ярослава до кінця 16 століття, після написання якої М. Грушевський зміг здобути золоту медаль та стипендію для подальших досліджень.

Коло наукових зацікавлень історика – надзвичайно широке, але насамперед варто відзначити його як видатного історика, праці якого, фактично, стали підґрунтям для національно-культурного відродження у першій половині 20 ст. З усіх робіт науковця необхідно виділити працю, на яку він витратив найбільше часу та вважав працею життя, при цьому ставивши на меті не розкриття історії для широк мас, а глибоке дослідження заради унеможливлення розвіювання наведених фактів [3].

Усе це про історію України-Руси, в якій автор в 10 томах подає детальну історію України починаючи з найдавніших часів аж до другої половини 17 ст. Разом цим, важливість цього напрацювання полягає у його детальності та обширності, адже до цього моменту ніхто з науковців не наважувався описувати історію України повністю, адже більшість з них досліджували лише певний період.

З виходом у світ першого тому люди неабияк

зацікавились цією працею, адже вони вперше побачили таке детальне напрацювання з національної історії, і відразу сприйняли його як основу для культурного національного відродження.

Вітчизняні науковці досить високо оцінили старання М. Грушевського, а тому в 1897 р. призначили його головою Наукового товариства імені Тараса Шевченка, де протягом 16 років розвивав установу як конкурентоспроможне товариство із західноєвропейськими стандартами.

Також, до заслуг науковця варто віднести такі культурні заходи як: заснування Української національно-демократичної партії в Галичині; виступи із програмою заснування українських кафедр у всіх університетах підросійської України; створення громадської організації – Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові; головування Центральною радою та розробка Конституції.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна дійти до висновку, що М. Грушевський своїми напрацюваннями зробив прорив у вітчизняному дослідженні історії України і, у свою чергу, розпочав хвилю національного відродження на теренах держави. Також науковець вніс чималий внесок у розвиток вітчизняної науки, усіяко підтримуючи її та розвиваючи.

1. Крип'якевич І. П. Михайло Грушевський: життя й діяльність. Львів: Просвіта, 1935. 63 с.

2. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський. Силуети епох. Дрогобич: Відродження, 1992. С. 77–156.

3. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. I. Львів, 1898. URL: <https://bit.ly/3NnV9W2>.

СЛАВКО Ольга Олександрівна
*вчитель історії та правознавства,
Глибокобалківський ЗЗСО І-ІІ ступ. з дошк. підрозд.
Решетилівської міськради Полтавської обл.*

ЛЕГЕЙДА Юлія
*учениця 9 класу,
Глибокобалківський ЗЗСО І-ІІ ступ. з дошк. підрозд.
Решетилівської міськради Полтавської обл.*

Хутори Глибокої Балки

Наразі ні питання примусової колективізації, ні питання Голодомору, який став її наслідком, все ще недостатньо відрефлексовані як в історичній науці, так і в свідомості українців. Одним із епізодів цього процесу стала ліквідація хуторів та переселення селян до центру колгоспу в с. Глибока Балка Полтавської області Полтавського району під час політики розкуркулення в 30-ті рр. ХХ ст. Злочинний режим радянської влади вдавався до жорстоких методів під час суцільної колективізації українського села, знищуючи історичні традиції господарювання селянина на землі.

Засновником села Глибока Балка неподалік Решетилівки був козак Матвій, якого в ті давні часи інколи ще називали Мандиком. В кінці ХVІІІ ст. Глибока Балка перетворилася на розлогий козацький хутір. Поселялися тут козаки з Правобережної України, та люди, які тікали від кріпосницького гніту. Власне Глибока Балка почалася з того місця, де зараз великий ставок, так як саме через все село проходить балка з численними горбами, заглибинами. Здавна ця територія була густо заселена, бо мала особливо

сприятливі умови і спокійний рівнинний рельєф, а найголовніше – чорноземні ґрунти.

Згідно Генерального перепису Лівобережної України 1765-1769 років до складу Решетилівської сотні Полтавського полку входив і хутір Глибоке. Залишки місць поселень навколо ставка, який був створений у 1952 р., називають прізвищами тих людей, які там колись проживали: Ленчики, Карпи, Давиденки, Бибики, Євгенів сад, Михайли, Гребенюки, Кулиничі. В бік Решетилівки, в Ленчиківській балці збереглися залишки дороги та греблі, які люди робили для того, щоб перетягувати парові молотарки. Також тут збереглися залишки ставів, які люди копали для того, щоб мочити прядиво .

В 1883 р. в с. Глибока Балка було 105 дворів, 658 жителів, з яких лише дев'ять писемних [1]. В 1913 р. у Глибокій Балці на кошти земства збудували нову школу. У вересні в цій школі почали навчатися понад 90 дітей.

Хутори, які існували тут колись, в своїй більшості походять від прізвищ: Колотії, Долі, Лісові, Жадани, Коп'яки і т.д. Залишилися декілька ставків: Лисенківське озеро і Морозове. Була велика кількість садів, в яких потопали ці хутори. Залишилися тільки назви: Вишеньки, Євгенів сад. Останній сад у селі було знищено у 1986 р.

В бік тракторної бригади був хутір Ярошенки (тут навіть довгий час видавали квитки в касі), в районі магазину, що розміщений біля траси, – Печенків хутір, а далі за ним, в бік Решетилівки, – село М'якушки. Неподалік від нього – село Жадани, там навіть була початкова школа. У 1920-1921 рр. Глибокобалківська і Жаданівська школи працювали як початкові. Далі від них в бік Лобачів був хутір Долі, а

продовження його називався хутір Шкури. За тракторною бригадою вдалині видніється кущик і невеличке озерце – то був хутір Лисенки. За наступною посадкою є курган – захоронення та невеличке озерце. Навколо цього озеречка був хутір Совгирі. Людей там жило небагато, але займали досить велику територію. Жило там 3 чи 4 брати і хутір було знищено під час колективізації, коли всі землі усуспільнювали і переселяли людей здебільшого у Коржі або у Глибоку Балку. Хутір від хутора розміщувався дуже близько, і це було добре, бо родичі жили поруч, а при цьому ніхто нікому не заважав.

Сучасне село Коржі штучно побудоване. Власне хутір Коржі розташовувався колись там, де росте великий дуб. І частина села жила тут, у низині. Відомості про Коржі є в «Списках населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые статистическим комитетом Министерства внутренних дел: (1861-1885гг)»: «Коржівський (або Лисенківський) хутір козачий, знаходиться на відстані від повітового міста 43 версти (в 1 версті – 1 км 66м). Число дворів – 35, число жителів – чоловіків – 94, жінок – 104, разом – 195 людей» [2].

Спочатку хатки були всі розкидані, а вже пізніше було побудовано три вулиці. В Коржах була початкова школа, в якій було 4 класи, ходили по два класи до обіду та два після обіду. В кожному класі було по 42-45 дітей. Поблизу був хутір Галаї. На цьому хуторі були курятник та початкова школа, в яку ходили діти з усієї округи. З іншого боку за посадкою був Ярошенків хутір. Трохи ближче біля ставочка був хутір Онанки. Далі за Ярошенками були Мусійки – великий хутір, а ще далі невеличкий хутірець – Гарячки.

Далі є Самухівський ліс і хутір Самухи. Ближче до Самухівської балки в бік Решетилівки було село Лісові.

За результатами нашого наукового дослідження, було з'ясовано, що навколо сучасного села Глибока Балка, яке на той час також було хутором, знаходилось ще двадцять хуторів. Вони були розкидані з обох боків дороги Київ – Харків. Станом на сьогодні саме з усіх тих двадцяти хуторів залишилося лишень два невеликих села, а саме - Глибока Балка та зовсім невелике село Коржі, в якому зараз проживає десять родин.

У 1939 р. закінчився процес ліквідації хуторів навколо Глибокої Балки і переселення людей до центральної садиби колгоспу «Зірка революції». З метою зосередження людських і матеріальних ресурсів навколо центральних садиб колгоспів рішенням відповідальних радянських органів всі жителі хуторів мали залишити їх і переселитися до центральних садиб. Хутори підлягали руйнуванню. Так з карти району назавжди зникли десятки козацьких хуторів: Галаї, Мусійки, Ярошенки, Жадани, М'якушки, Рашівка, Лебеді, Совгирі та інші. Разом з цими хуторами знищувалися уклад життя і цілий прошарок населення України. Руйнування хуторів стало ще одним з етапів знищення української ідентичності Радянським Союзом.

1. Моє село: Глибока Балка, Коржі / Документальний збірник, 1-й випуск. Полтава 2013. 96 с.

2. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел : [по сведениям 1859 г.]. - Санкт-Петербург : [В Тип. К. Вульфа], 1861 - 1885. [Вып.] 33 : Полтавская губерния / обраб. Н. Штиглицом. - 1862. - XXXIII.

СТЕЛЬНИКОВИЧ Сергій Володимирович
доктор історичних наук, доцент,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка

**Голод в Україні 1932–1933 рр.* як елемент
антирадянської пропаганди нацистів у роки
Другої світової війни (на прикладі
Житомирської області)**

Населення окупованої нацистами території України в роки Другої світової війни перебувало під постійним пропагандистським впливом. Насамперед метою нацистської пропаганди виступала підтримка антирадянських й антиєврейських настроїв та необхідність виконання окупаційних розпоряджень. Особливо вона активізувалася з осені 1941 р. після утвердження на більшості українських територій цивільної адміністрації та розгортанням роботи її пропагандистських структур. У рамках антирадянської пропаганди відбувалося звернення до комуністичних злочинів довоєнного періоду, серед яких і голод в Україні 1932–1933 рр. Спекуляція навколо цієї теми була поширена в усіх українських регіонах, у тому числі серед населення Житомирської області.

В основному звернення до голоду 1932–1933 рр. як елементу антирадянської пропаганди відбувалося у контексті звернень до довоєнних радянських злочинів як в

* Термін «Голодомор» по відношенню до трагічних подій в Україні 1932–1933 рр. почали вживати з кінця 1980-х років.

Україні загалом, так і на Житомирщині зокрема. Характерно, що використання голоду 1932–1933 рр. для антирадянської пропаганди нацистів іноді супроводжувалося й антиєврейською пропагандою. Це відбувалося через поширення ідеологічної тези про «жидобільшовизм», вживання слова «жиди» («євреї») як синоніма до слова «росіяни» («москалі») та ототожнення довоєнних комуністичних злочинів із єврейством [1, с. 2; 2, с. 1]. В центральній газеті Житомирського регіону «Голос Волині» від 25 лютого 1942 р. наголошувалося: «Жахливий голод 1932/33 рр. не забувся ще досі! Тоді, у тих роках, згинуло 6 мільйонів українців, бо Сталін і НКВД хотіли відірвати всіх селян від їхньої рідної землі та на силу загнати в колгоспну систему. Голод і нужда в кожній селянській хаті, а в місті гніт української інтелігенції і науки. <...> Скрізь сиділи вони, кати НКВД, жиди і москалі, і забирали у селянина його хліб, його землю і його гріш» [3, с. 1]. Час від часу нацистська пропаганда в організації голоду напряду звинувачувала євреїв [4, с. 3].

У нацистській пропаганді голод в Україні 1932–1933 рр. представлявся як штучний та масштабний за своїми наслідками. Щодо померлих унаслідок голоду, то їх чисельність у середньому оцінювалася від 6 млн. осіб [3, с. 1] до 8 млн. осіб [5, с. 2]. Необґрунтовано завищені цифри загиблих мали показати місцевому населенню колосальний масштаб більшовицьких злочинів та сприяти підтриманню антирадянських настроїв. До речі, в київській газеті «Нове українське слово» наводилася цифра аж у понад 10 млн. жертв унаслідок голоду в Україні 1932–1933 рр. [6, с. 1].

Пропагандистські звернення до голоду 1932–1933 рр. відбувалися і на рівні очільників окупаційної адміністрації Житомирського регіону. У відозві до сільського населення Генерального округу «Житомир» у липні 1943 р. генеральний комісар Ернст Лейзер підкреслював: «Восен[и] 1932 року радянська влада відібрала від вас врожай, щоб загнати вас у колгоспи. Які були наслідки цього? Мільйони селян у 1933 році вмерли голодною смертю» [7, арк. 1]. Окрім того, подібні пропагандистські ноти звучали і від імені релігійних діячів. В одній із листівок, розповсюдженій від імені єпископа Житомирського і Вінницького Григорія, який очолював УАПЦ у Житомирському генеральному окрузі, відзначалося: «Скільки загинуло (українців. – С. С.) в Соловках та далекій Сибірі, скільк[и] розстріляно та заморено голодом» [8, арк. 14].

Своєрідною формою нацистської пропаганди на окупованій території України стала організація екскурсійних подорожей до Райху для представників різних професійних груп. На Житомирщині значна увага, зважаючи на сільськогосподарський характер господарства регіону, надавалася організації екскурсій для голів громадських господарств. За задумом окупантів, їх знайомство з особливостями ведення сільського господарства в Німеччині мало здійснити бажаний пропагандистський вплив і на самих учасників подорожей, і на частину місцевого населення. Адже обов'язковим після екскурсійної поїздки була пропагандистська кампанія за участю подорожуючих, які виключно позитивно відгукувалися про умови життя й праці в

Німеччини. Одна із перших пропагандистських подорожей в Райхскомісаріаті «Україна» була організована у квітні 1942 р. і тривала два тижні. У ній брали участь три голови громадських господарств з Житомирщини: Яків Рокітенець, Арсен Грицай та Панас Трохімець. Генеральний комісар Генерального округу «Житомир» Курт Клемм відзначав значний успіх цього пропагандистського заходу [9, с. 3; 10, арк. 7]. У пропагандистських кампаніях за участі вказаних голів громадських господарств використовувалася і тема голоду в Україні 1932–1933 рр. Працівники-пропагандисти газети «Голос Волині», які спілкувалися з подорожуючими, звернулися до голів громадських господарств: «Коли ми запитали селян, як вони переживали відомий голод на Україні 1932–33 рр., Яків Андрійов Рокітенець глибоко схвилювався. В очах старого достойного селянина заблищали сльози. Він відвернув голову вбік і довгу хвилину мовчав» [9, с. 3]. Далі в тексті пропагандистської статті йдеться: «Щойно потім ми довідуємося, що цей несамовитий голод коштував селянинові трьох його синів. Всі вони померли від голоду на очах батька» [9, с. 3].

Окупаційна пропаганда протиставляла голод 1932–1933 рр. новим реаліям, наголошуючи на тому, що нібито нацисти не такі жорстокі по відношенню до місцевого населення, як більшовики: «Коли б німці поступали так само, як совети, і не турбувалися про долю людей, панували б такі самі обставини, як в рр. 1932–33 і люди вмирили б з голоду» [11, с. 4]. Однак апеляція до голоду мала наслідком не лише актуалізацію антирадянських настроїв. У зв'язку зі складним продовольчим становищем

в окремих регіонах окупованої України населення проводило прямі паралелі між голодом 1932–1933 рр. та можливим його повторенням за нацистської доби. Восени 1942 р. окупаційна адміністрація Житомира повідомляла вищі нацистські інстанції, «що населення вказує на голодний рік 1932/33 та очікує те ж саме і в цьому році» [12, с. 291].

Отже, нацистська пропаганда на окупованій території України, зокрема серед населення Житомирської області, активно використовувала голод 1932–1933 рр. як елемент антирадянської пропаганди. Актуалізація довосенних комуністичних злочинів, серед яких штучно створений і масштабний за втратами голод 1932–1933 рр., мала підтримувати антирадянські настрої серед населення. Подекуди нацисти використовували голод в Україні 1932–1933 рр. і для антиєврейської пропаганди.

1. Гриненко Ю. Слово до українців. Голос Волині (Житомир). 1943. 20 квітня. С. 2.

2. Трудове селянство почне по-новому працювати на своїй землі. Нова доба (Бердичів). 1942. 1 квітня. С. 1.

3. Правда проти советської брехні. Голос Волині (Житомир). 1942. 25 лютого. С. 1–2.

4. До населення Олевського повіту. Олевські вісі (Олевськ). 1942. 22 листопада. С. 3.

5. Звірства большевиків у Проскуріві. Ружинський вісник (Ружин). 1942. 7 червня. С. 2.

6. Чого добилися большевицькі бандити. Нове українське слово (Київ). 1943. 16 травня. С. 1–2.

7. Державний архів Житомирської області, ф. П-2668, оп. 2, спр. 72, 1 арк.

8. Державний архів Житомирської області, листівки, листівки з № 601 по № 799, 232 арк.

9. Українські селяни гостюють у Німеччині. Голос Волині (Житомир). 1942. 16 травня. С. 3.

10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 64, 11 арк.

11. Забезпечення міста Києва. Голос Волині (Житомир). 1942. 5 вересня. С. 4.

12. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 2 : 1941–1942 / Упоряд. В. Косик. Львів, 1998. 384 с.

ТАТАРЧЕНКО *Олександр Борисович*
кандидат історичних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет

Висвітлення газетами південної України стану поширення матеріалістичного світогляду в повоєнні роки

Після завершення Другої світової війни в Радянському Союзі розпочався процес активізації марксистсько-ленінської пропаганди, у межах якого в періодичній пресі зростає кількість публікацій, в яких висвітлювався стан поширення матеріалістичного світогляду серед радянських громадян. Активізація комуністичної пропаганди була зумовлена необхідністю ідеологічної підтримки політики відбудови народного господарства та з метою політичної стабілізації в СРСР після завершення війни.

Проблеми природничо-наукової пропаганди в радянській періодиці УРСР досліджували такі історики як: Гела О., Грибеник М., Данилець Ю., Каганов Ю., Калабавська В., Костів М., Рудий Г., Чучалін О. та ін..

Проте, публікації, в яких висвітлювався стан поширення матеріалістичного вчення в період пізнього сталінізму, до цього часу досліджувалися недостатньо. Тому ця проблема залишається актуальною в українській історичній науці і ми пропонуємо розглянути її на прикладі газет південної України.

Після того, як ліберальна політика щодо Руської православної церкви, яка була зумовлена ходом Другої

світової війни, почала сходити нанівець, в газетах південної України почала підніматися проблема пропаганди матеріалістичного світогляду серед радянського суспільства.

Зважаючи на те, що у проведенні ідеологічної роботи серед населення важлива роль належала культурно-освітнім установам, у травні 1946 р. Пленум ЦК КП(б)У розглянув питання “Про стан культурно-освітньої роботи серед робітників підприємств міст Ворошиловграда, Маріуполя і в селах Миколаївської області” [1, с. 134]. Після цього в усіх газетах південної України почали виходити публікації, які висвітлювали стан популяризації марксистсько-ленінського вчення закладами культури.

Однією з перших таких заміток вийшла стаття завідувача Херсонським міським відділом культури Очаковського Я. в органі Херсонського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад депутатів трудящих “Наддніпрянська правда” під назвою “Дбати за культурно-освітню роботу” від 24 липня 1946 р.. У ній одним з найкращих в Херсоні був названий клуб ім. Шмідта, в якому за поточний рік було прочитано 76 лекцій на науково-природничі, політичні та міжнародні теми. Натомість критиці було піддано клуб ім. Леніна при заводі Петровського, в якому крім платних вистав, концертів і танців жодних масових і культурно-освітніх заходів не проводилося. Зокрема зазначалося, що «природничо-науковій пропаганді приділяється мало уваги», погано організована робота червоних гуртків на підприємствах, в установах і гуртожитках Херсона [2, с. 1].

Подібні статті виходили в усіх областях південної України. Тільки в друкованому органі Кіровоградського обласного і міського комітетів комуністичної партії України та обласної ради трудящих “Кіровоградська правда” протягом 1947 року вийшло п’ятнадцять публікацій, які стосувалися проблем пропаганди. Серед таких матеріалів періодично виходили повідомлення про проведення партійними організаціями заходів спрямованих на покращення пропагандистської діяльності.

Приміром, в “Кіровоградській правді” в повідомленні “Обласна нарада по пропаганді й агітації” від 22 січня 1947 року йшлося про проведення обласної наради завідуючих парткабінетів, лекторів міськкомів і райкомів КП(б)У, редакторів районних газет та секретарів міськкомів і райкомів комсомолу. Про успіхи кіровоградських пропагандистів повідомив завідувач відділом пропаганди й агітації Кіровоградського міському КП(б)У тов. Бурдейний, який повідомив, що «більшовицьке слово в маси у нас несуть коло 3000 агітаторів – комуністів, комсомольців і безпартійних». Однак про справжнє ставлення членів партії до радянської пропаганди на цьому заході повідомила тов. Кушаківська, яка відмітила, що політшколи та партшколи працюють нерегулярно через їх низьку відвідуваність слухачами, а окремі товариші своє відставання у політичному навчанні пояснюють “завантаженістю” та “браком часу” [3, с. 4].

У тій же “Кіровоградській правді” в публікації від 31 липня 1948 року повідомлялося про проведення в Києві республіканської наради працівників лекційної пропаганди наукових знань. На початку статті повідомлялося про

поліпшення науково-освітньої пропаганди, зазначалося, що в Україні діяло 25 обласних лекційних бюро, 355 районних і міських лекторських груп, 3780 сільських лекторіїв, які об'єднували до 36 тис. лекторів, які протягом 1948 року прочитали понад 300 тис. лекцій. Далі мова пішла про те, що на нараді в роботі лекторських груп були викриті істотні недоліки. Великою хибою наукової пропаганди було визначено недооцінку лекційними групами боротьби з релігійними забобонами. Зверталася увага на те, що деякі лектори забули вказівку Й. Сталіна про те, що «партія не може бути нейтральною щодо релігії і влада веде антирелігійну пропаганду проти всіх і всяких релігійних забобонів, тому що вона стоїть за науку, а релігійні забобони йдуть проти науки, бо всяка релігія є щось протилежне науці» [4, с. 1].

Про спроби радянської влади покращити пропагандистську діяльність повідомлялося й у друкованому органі Одеського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад депутатів трудящих “Большевистское знамя”. Зокрема, в публікації “К дальнейшему подъёму культуно-просветительной работы” від 3 вересня 1949 року повідомлялося, що в Одеській області нараховувалося біля тисячі сільських клубів, у складі 390 лекторіїв працювало 2514 лекторів, діяло більше тисячі бібліотек та більше 2700 художніх гуртків. Однак, нижче зазначалося, що навіть там де клуби існували, їхня робота була поставлена незадовільно. Як приклад наводився уривок з листа, яке надійшло до редакції газети з села Барабой Овідіопольського району, в якому селянин писав: «Нудно в нашому селі. Тут є клуб,

але жодні гуртки не працюють... Жодних лекцій ніхто не читає, крім тих днів, коли ставлять кіно, яке потрапляє до нас раз на місяць... Зазвичай клуб зачинений і молодь після роботи не знає куди піти».

Потім в публікації повідомлялося про проведення республіканського громадського огляду клубних закладів, бібліотек, лекторських груп та сільських лекторіїв, до якого зобов'язав XVI з'їзд КП(б)У. Причому особлива увага повинна була приділена розвитку мережі сільських клубів і хат-читалень. Планувалося, що в кожному клубі та кожній читальні щомісяця буде проводитися не менше 6-8 лекцій та не менше 3-4 масових вечорів на політичні та виробничі теми. Ставилося за мету, щоб у міських і районних бібліотеках число читачів зросло не менше ніж на 20% та щоб 40% дорослого населення було залучене до читання книг. Окреме значення для створення навколо бібліотек “широкого читацького активу” відводилося поширенню політичної та природничо-наукової [5, с. 1].

Отже, публікації в газетах південної України, в яких висвітлювалися проблеми поширення матеріалістичного світогляду, будувалися за схожою структурою: спочатку мова йшла про успіхи пропагандистів, потім про проблеми, а після цього, ставилися завдання для поліпшення пропагандистської роботи. Популяризація матеріалістичного вчення мала на меті як укорінення комуністичної ідеології в радянському суспільстві, так і проведення опосередкованої та безпосередньої антирелігійної пропаганди, яка спрямовувалася на подолання “пережитків капіталізму”.

1. Історія Української РСР : 8т., 10 кн. Т. 8 : Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 - 70-ті роки). Кн. 1 : Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945 - 50-і роки) / УРСР. Ін-т історії, Голов. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін. ; Редкол. тому : А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. К. : Наук. думка, 1979. 390 с.
2. Лекційній пропаганді – широкий розмах // Наддніпрянська правда. 1946. 2 лип. (№131 (545)). С. 1.
3. Обласна нарада по пропаганді й агітації // Кіровоградська правда. 1947. 22 січ. (№ 16 (1289)). С. 4.
4. Республіканська нарада працівників лекційної пропаганди наукових знань // Кіровоградська правда. 1948. 31 лип. (№ 151 (1684)). С. 1.
5. К дальнейшему подъёму культуно-просветительной работы // Большевистское знамя. 1949. 3 сент. (№ 174 (2461)).

ТОКАР Наталія Миколаївна
кандидат історичних наук,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка, м.Кропивницький

Експансіоністська політика Московського князівства щодо українських земель наприкінці XV ст.

Агресивна політика Російської Федерації по відношенню до українських земель протягом всього періоду незалежності, а тепер і її повномасштабне вторгнення в Україну є наслідком довготривалих експансіоністських процесів та настроїв, що культивувалися в російському суспільстві протягом багатьох століть. Витоки такої руйнівної й агресивної зовнішньої політики сягають середньовіччя і базуються на хибному уявленні про історичне право російських правителів, як нащадків давньоруської династії Рюриковичів, на українські і білоруські землі, що входили до складу Київської Русі. При цьому власна культура українського та білоруського народів, їхні державно-політичні надбання та релігійні традиції сприймалися, і, як свідчить сьогодення, продовжують сприйматися росіянами як шкідливе відхилення, яке російська пропаганда охрестила «неонацизмом».

Достатньо чітко загальноруські претензії московських князів проявилися наприкінці XV – на початку XVI ст., що призвело до цілої низки московсько-

литовських воєн, внаслідок яких під владу останніх потрапив значний масив українських етнічних територій.

Особливе місце в цих процесах посідало чернігівське прикордоння, яке використовувалося як буферна зона як Литвою, так і Москвою. Так, литовські князі протягом XV ст., не довіряючи місцевим князям, почали роздавати прикордонні землі вихідцям з Москви, які втікали з різних причин до Литви. Внаслідок такої політики Чернігів, Стародуб, Любич, Рильськ, Брянськ, Новгород-Сіверський, Путивль, Орша, Вітебськ отримали князі Можайські, Боровські та Шемячичі, які в подальшому стали своєрідною «п'ятою колоною» для московських государів. Крім того, представники цих князівських родів, володіючи Стародубським, Новгород-Сіверським та Рильським князівствами, вважали себе потенційними претендентами на київський стіл.

Загалом зміна сюзерена була звичним явищем у Середньовіччі. «Відходи» на службу з Литви до Московії здійснювали Володимир Ольгердович, Свидригайло, Патрикій Наримунтович, Михайло Сигизмундович, Михайло Олелькович та ін. [4]. Однак «відхід» цих князів відбувався без їхніх вотчин. Земельні володіння, і невеличкі, їм надавала приймаюча Москва, прагнучи заручитися їхньою підтримкою і відданістю. Але наприкінці XV ст. з'явилася нова тенденція, властива саме порубіжним територіям – перехід на службу з вотчинами.

Протягом 1487-1494 рр. на русько-литовському кордоні точилися бойові дії, що отримали назву «дивна війна» [6, с.157]. Загони московських удільних князів і бояр почали регулярно спустошувати прикордонні

сіверські землі, спричиняючи їх обезлюднення. Також з метою нейтралізації пролитовських настроїв московським урядом у 1483-1489 рр. цілеспрямовано проводилось примусове переселення корінного населення у внутрішні райони Московії із конфіскацією його земельної власності [3, с.89]. При цьому московська влада в особі Івана III стверджувала, що ніякої війни немає, а московські воєводи беруть участь у бойових діях без наказу царя [4]. Оскільки офіційно війна між Московією і Великим князівством Литовським не оголошувалася, великокнязівські полки в ній участі не брали. Тому місцеві князі змушені були боронитися власними силами, яких було недостатньо. Неспроможність забезпечити власні кордони спричинила розчарування прикордонних князів, які почали все частіше переходити на бік Москви. Так, 1492 року разом зі своїми вотчинами на московську службу перейшли князі Семен Можайський, Олександр В'яземський, Василь і Андрій Бельовські (Бельські), Михайло Мезецький, князі Одоєвські та Перемишльські (майже всі вони отримали згодом статус російських «столбових» дворян [1]).

В останнє десятиріччя XV ст. ускладнилося міжнародне становище Великого князівства Литовського. Готуючись до бойових дій, Іван III наказав зібрати значні військові резерви та намагався заручитися підтримкою Тевтонського ордена та мазовецького князя Конрада для боротьби з Литвою і Польщею. Розуміючи, що вести війну на три фронти Вільно не зможе, литовці запропонували мир, який передбачав укладення династичного шлюбу великого литовського князя Олександра Каземировича з дочкою Івана III Оленою. Саме під час обговорення умов

укладання цього шлюбу вперше було вжито новий титул московського правителя: «Іоан, Божою милістю государ вся Русі», тоді як раніше він іменував себе «великий князь Іван Васильович» [6, с.176].

В січні 1494 року до Москви знову прибули литовські посланці. В результаті складних перемовин вони поступилися частиною спірних земель – Одоєвським і Вяземським князівствами. Однак, не зважаючи на те, що надалі обидві сторони мали відмовитися від прийняття князів з їх землями на службу, остаточний кордон в басейні Оки не був визначений, що давало формальний привід для нових конфліктів.

Загалом династичний союз Олени і Олександра був відвертим прорахунком литовців, які покладали на нього великі надії у справі урегулювання територіальних конфліктів між Вільно і Москвою. Однак реалії виявилися зовсім іншими. Вже у 1499 р. Іван III звинуватив зятя у насильницькому окатоличенні його доньки та частини місцевої аристократії, обґрунтовуючи свою подальшу експансію.

Отже, розглянутий фрагмент серії московсько-литовських війн кінця XV – першої половини XVI ст. свідчить про початок формування імперської державної традиції Москви, яка почала реалізовуватися через відверту російську експансію щодо суміжних, але не населених етнічними росіянами територій.

1. Родословная книга князей и дворян российских и выезжих (Бархатная книга). Москва, Университетская типография у Н.Новикова, 1787.

2. Головченко В. І. Історичні підстави агресивної зовнішньополітичної стратегії Росії. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 127 (частина II). 2016. С.20-34.

3. Дебенко В. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV-XVI ст. 2-ге видання, доповнене. Івано-Франківськ, 2002. 153 с.

4. Мушкетик Ю. Як українські землі були частиною Росії. pidru4niki.com/00000000/kulturologiya/ukrayinski_zemli_buli_chastinoyu_rosiyi

5. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998. 246 с.

6. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. К., Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 320 с.

ШАРА Любов Миколаївна
кандидат історичних наук, доцент,
НУ «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

Проблеми воєнного лихоліття: регулювання купівлі гасу містянами (на прикладі громадського управління Чернігова 1916 р.)

Перша світова війна, братовбивча для українського народу, розділеного між двома імперіями, актуалізувала низку проблем господарсько-побутового характеру. Їхнє вирішення лягло важким тягарем на органи муніципального управління – інституції земського і міського самоврядування, започатковані на теренах Наддніпрянщини ліберальними реформами 1860-1870-х років.

Прикладом щоденно кропіткої роботи гласних (думців, депутатів) є історія громадського врядування у Чернігові, завдячуючи якому функціонувала комунальна царина, визначалися ціни на продукти харчування й товари першої необхідності, матеріально підтримувалися малозабезпечені родини, поранені у шпиталях, біженці з прифронтової зони та багато іншого.

Усебічне вивчення діяльності Чернігівської міської думи в умовах воєнного лихоліття 1914-1918 рр. ще не стало спеціальним об'єктом наукового дослідження. Окремі аспекти студіювалися краєзнавцями, побіжно згадувалися фахівцями у контексті тогочасних загальнодержавних процесів [1-2; 4-6]. Мета ж нашої розвідки націлена на те, аби показати, яким чином

громадське управління Чернігова регулювало купівлю містянами гасу, необхідного, передусім, для освітлення помешкань.

Затяжний характер війни швидко змінив переможну ейфорію більшості населення, стрімко зростали ціни, інфляція, розширювався перелік товарів, яких постійно бракувало. Одним із таких був гас. Проблеми з його придбанням і ціновою доступністю виникли навесні 1915 р., коли гласні міської думи мусили запровадити верхню межу вартості пального для оптової і роздрібною торгівлі: по 2,5 руб. за пуд (16,4 кг) і по 7 коп. за фунт (0,409 кг).

Така ціна протрималася до кінця року, а наступного, 1916-го, її довелося переглядати вже декілька разів. Ініціаторами цього були головні постачальники палива до Чернігова, представники товариств «Брати Нобель», «Океан» і «Мазут», на склади яких щомісяця надходило по 17 цистерн, 600 пудів кожна, гасу: «Брати Нобель» отримували по 8 цистерн, «Океан» – по 5, «Мазут» – по 4 [3, арк. 494].

У лютому 1916 р. промисловці адресували депутатам клопотання про підвищення вартості до 2,6 руб. за пуд і до 7,5 коп. за фунт, з огляду на інформацію Біржового комітету про подорожчання гасу [3, арк. 304 зв.]. Однак, думці не квапилися, передали запит для детального вивчення продовольчій комісії, яка опікувалася таксацією товарів у Чернігові. Справа затяглася аж до червня 1916 р., допоки підприємці вдруге не звернулися до виборного управління, наголосивши, що «ціни у виробників пального продовжують зростати, і, якщо такса на гас лишиться

незмінною, то їхня центральна контора може відмовитися постачати пальне до міста». Така ультимативна заява не лишала вибору, тому гласні мусили проголосувати за ціну 2,9 руб. за пуд і 8 коп. – за фунт [3, арк. 305]. Як бачимо, виборне управління прагнуло стримати зростання вартості палива, бо це вдаряло найперше по малозабезпечених верствах (заможні містяни користувалися електричним освітленням), але виявилось безсилим перед закономірними процесами воєнного стану.

У жовтні пролунала чергова вимога від продавців. Враховуючи запроваджений державою додатковий акциз на гас, 30 коп. за кожен пуд, вони вимагали, аби дозволили їм реалізувати фунт по 9 коп., а пуд – вже по 3,3 руб. [3, арк. 493]. Таксу довелося затвердити, але вирішили виробити алгоритм відпуску палива задля уникнення спекуляції й забезпечення однакових можливостей купівлі усім городянам, «оскільки у нинішній час велике скупчення публіки біля лавок, торгуючих гасом». Отож, постановили: «оптові покупці могли придбати пальне лише з дозволу уповноваженого з продовольчої справи у Чернігівському повіті, а для містян визначалася відпускна норма – по 5 фунтів на одну квартиру щоденно, щоб уникнути будь-якої можливості скупки гасу окремими особами». Робилося це наступним чином: на зворотному боці карток на цукор торговці писали дату продажу пального та його об'єми [3, арк. 493 зв.].

Здорожчання гасу й проблематичне придбання наштовхнуло багатьох чернігівців на думку перейти на альтернативний спосіб освітлення – електричне. До управи почали звертатися за підключенням до централізованої

електромережі, утім, як виявилось, це було непросто. На засіданні міської думи від 4 листопада 1916 р. очільник комісії технічних підприємств Петро Кручек-Голубов пояснив: «збільшити число квартир з електричним освітленням можна чи шляхом доукомплектування електростанції новими машинами, чи шляхом скорочення часу освітлення міських вулиць і магазинів» [3, арк. 500 зв.]. Наразі енергія вироблялася за рахунок дизелів, у резерві перебували два паровики, проте залучення їх до роботи потребувало додаткового палива. Щоденно для одного паровика витрачатиметься по 100 пудів кам'яного вугілля або по 1 куб. саж. дров. Кам'яного вугілля і нафти мали обмаль, деревина була недешевою. Себто, задіяння паровиків обійдеться набагато дорожче, ніж дизелів, а, отже, неодмінно зросте ціна на електроенергію для споживачів [3, арк. 502 зв.]. Зважаючи на усе це, П. Кручек-Голубов запропонував змінити графіки увімкнення електроламп на вулицях і в магазинах, в результаті чого зекономлять 25 % енергії та розподілять її між новими абонентами.

Гласні не відразу погодились, розпочалося жваве обговорення. Зокрема, Борис Комінер наполегливо доводив незручність залишати місто без вуличного освітлення з 5-6-ї години вечера, коли спостерігався посилений рух, особливо, у напрямку до вокзалу, а раннє зачинення магазинів – не вигідне для торговців, які втратять своїх покупців, і спричинить паніку поміж городян [3, арк. 502]. П. Кручек-Голубов зумів таки переконати депутатів, аргументувавши, що «від недостачі освітлення потерпають в першу чергу прості люди, на них

же позначиться і подорожчання електроенергії, а якщо дума зможе зекономити паливо, то його можна використати для малозабезпечених родин». Думці затвердили рішення «розпочинати освітлення Чернігова з 18-ї години і змінити графік роботи магазинів, дозволивши торгувати з 6-ї до 18-ї години, замість з 8-ї ранку до 20-ї вечора[3, арк. 503, 504 зв.]».

Таким чином, в умовах Першої світової війни значно розширився спектр діяльності інституцій громадського врядування Чернігова. Архіважливими стали забезпечення й таксація продовольства і товарів першої необхідності.

Зважаючи на поглиблення економічної кризи, виникла проблема постачання гасу і невпинного здорожчання його ціни. Зупинити ці процеси було неможливо, але, гласні, аби попередити спекуляцію та забезпечити однакові умови для усіх містян, ввели лімітовану норму відпуску палива, що письмово фіксувалася на картках. З метою економії гасу вишукували способи збільшити число споживачів альтернативного способу освітлення помешкань шляхом підключення до централізованої електромережі.

1. Бойко В., Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернігів, 2003. 126 с.

2. Качмала В. Наростання загальної кризи на Лівобережній Україні в роки Першої світової війни. *Краєзнавство* : Науковий журнал. Київ, 2011. № 4. С. 238-246.

3. Державний архів Чернігівської області. Ф. 145. Оп. 2. Спр. 1411. 546 Арк.

4. Коваленко О., Рахно О. Чернігівщина в роки Першої світової війни. *Сіверянський літопис*. 2018. № 6. С. 141-157.

5. Подвербний А. Громадське життя Чернігова на початку I Світової війни (за матеріалами преси). *Сіверянський літопис*. 2012. № 5-6. С.164-172.

6. Шевченко В. Проблема біженців на Чернігівщині в роки Першої світової війни. *Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини*. Чернігів, 1999. Вип. 4. С. 54.

ШУТЬ Тетяна Іванівна
*студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Нестеренко В. А.)*

Кіно на окупованій Сумщині у 1941-1943 роках (за матеріалами «Сумського вісника»)

Політика пропаганди була невід'ємною частиною німецької окупаційної політики та мала значний вплив на життя місцевого населення окупованих територій України. Одним із її методів було кіно.

Після встановлення німецької влади в Сумах відносно швидко була відновлена робота трьох кінотеатрів - «Люкс», «Міраж» (кінотеатр імені Шевченка) та «Промінь». Репертуар кіносеансів складався із німецьких художніх та документальних фільмів і кінохронік. Вони були перекладені українською та російською мовами або ж містили субтитри, тобто спеціально орієнтовані на цивільного глядача. Також демонстрували фільми і з оригінальним озвученням. Кінотеатри відвідували як цивільне населення, так і німецькі солдати. Глядачів було багато: кіно користувалися досить великим попитом.

У кінотеатрі «Промінь» зазвичай проходило по два сеанси щодня, окрім вівторка та четверга, а «Люкс» працював лише у неділю з п'ятої до сьомої години вечора. Зали кінотеатру імені Шевченка найчастіше використовували для проведення концертів чи різноманітних художніх та промислових виставок.

Анонси фільмів та враження глядачів друкувалися на сторінках газети «Сумський вісник». Фільми та їх сюжетне різноманіття були наступними: «Пани та слуги» - про англійських лордів Віплів та Спіллерів [1], «Такі вже чоловіки» - про боротьбу двох чоловіків за кохання дівчини Беатріче, «Ротшильд» - про життя Майєра Ротшильда - засновника відомої європейської династії банкірів [2]. Фільм «Сім днів невдач» розповідав про чоловіка, що перед весіллям розбив дзеркало та тепер боюється невдач, що можуть його спіткати в майбутньому. «Наречена неба» - про захоплюючу історію кохання льотчиці та журналіста у часи Першої світової війни [3].

Показували і велику кількість картин комедійного жанру. «Алло, Жанін» - про французьку балерину, що долає всі труднощі на своєму шляху до здійснення мрії - кар'єра танцівниці в Парижі [4]. Частими були і пригодницькі фільми. «Зоря над Ріо» розповідає історію французького фінансиста, якого за шахрайство було ув'язнено у виправну колонію в Південній Америці. «Блакитна сукня» - про однойменну частину жіночого одягу із ательє мод у Цюріху, навколо якої розгортаються події із історії однієї родини [5].

Водночас продовжувалася і демонстрація розважальних кінострічок та мелодрам. «Її перше кохання» - історія любові професора та його студентки, «Маленькі дівчата – великі турботи» - що описує буденне життя та протистояння двох поколінь – батьків та дітей [6]. «Дівчина-шуліка» - фільм про людей гір, сувору природу і складну історію кохання не зовсім звичайної дівчини [7]. «Кора Террі» - описує протистояння двох сестер-

близнючок, еквілібристик цирку, Кори та Тері, що закохалися в одного хлопця [8]. «Люди, звірі, сенсації» - це «фільм про хвилюючі будні німецького цирку, про його чудових артистів-легкоатлетів, про тварин та їх дресирувальників» [9].

Окрім розважальних фільмів частим був показ кінокартин для дітей («Життя рака», «Зоологічний сад Ляйпціга в будні»), а також стрічок про мистецьких діячів, наприклад, про нідерландського художника Рембранта [10].

Часто безпосередньо перед показом фільму демонструвалася кінохроніка. Вона мала досить великий інформаційний потенціал, тобто була додатковим джерелом подачі опису подій з точки зору німецької пропаганди, дозволяла простежити хід певних бойових дій, змін на лініях фронту. Однак її головною метою було показати силу німецької армії та її союзників, і відповідно слабкість військ противників. Наприклад, 23 квітня 1943 року демонструвався журнал № 602. На екрані було показано національне свято дружнього Німеччині румунського народу; момент із життя іспанського морського училища; відкриття у Франції великої підвісної канатної дороги; кадри змагань лижників Швеції та Швейцарії; навчання у школі балету в Берліні. Наступною була воєнна хроніка: японська армія займає нові території, бойові дії на Африканському фронті, Західному Кавказі. «Коли ми дивимося на останні кадри кінохроніки, в районі Новоросійська радянське командування знову гонить на забій сотні тисяч червоноармійців. При цьому нехай згадають свій минулий десант в цьому ж районі. Про цю

минулу спробу радянських військ також розповідає журнал, що демонструється в кіно «Промінь» [11].

Всі фільми, що показували в кінотеатрах були відзняті переважно студіями «Емо-фільм» (Відень), «Уфа-Фільм», «Тобіс» (Німеччина), «Терра-Фільм». Вони мали різноманітний музичний супровід. Актори - Ганс Мозер, Інге Ліст, Анна Разер, Гаррі Пільд, Гайдемарі Гаттейлер, Едвар Кек, Людвіг Ассер, Марія Гофен - досить часто повторювалися у різних фільмах.

Таким чином, з приходом до влади окупаційних військ свою роботу відновили три сумські кінотеатри. Вони були способом проведення дозвілля, викликали значний інтерес серед населення. Кінохроніки, що демонструвалися несли в собі значний блок інформації, а також були досить важливим, для німців, важелем впливу на цивільні маси.

-
1. Сумський вісник. 31. 05. 1942. № 64 (85).
 2. Сумський вісник. 08. 02. 1943. № 4 (181).
 3. Сумський вісник. 11. 06. 1943. № 58 (235).
 4. Сумський вісник. 11. 06. 1943. № 58 (235).
 5. Сумський вісник. 09. 07. 1943. № 70 (247).
 6. Сумський вісник. 18. 07. 1943. № 74 (251).
 7. Сумський вісник. 01. 08. 1943. № 80 (257).
 8. Сумський вісник. 08. 08. 1943. № 83 (260).
 9. Сумський вісник. 15. 08. 1943. № 86 (263).
 10. Сумський вісник. 23. 04. 1943. № 38 (215).
 11. Сумський вісник. 28. 04. 1943. № 40 (217).

ЯКОВЕНКО Юлія Володимирівна
*студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.і.н., проф. Дегтярьов С. І.)*

Церковні документи як джерело до генеалогічних досліджень: реконструкція родоводів селян

Для реконструкції та дослідження родоводів селян застосовують різні генеалогічні матеріали. Дана робота присвячена матеріалам церковного походження. Безпосередньо, церква відіграла доволі важливу роль у традиційному сільському прошарку. Її функціонування відображається у багатьох джерелах, що залишають по собі цінні відомості. Такі документи надають важливі свідчення, які дозволяють здійснювати реконструкцію родоvodu та пошук доцільної інформації. В нашій попередній розвідці ми вже торкалися цього питання [5].

Масив джерел церковного походження є досить значним і вміщує різні групи матеріалів та збірників. Важливими є передшлюбні оголошення, метричні виписки, свідоцтва про всиновлення, рішення протоколу духовного суду про розірвання шлюбів. Найбільший інформаційний потенціал мають метричні книги. Записи метричних книг дозволяють встановлювати дати народжень, одружень і смерті осіб; родинні зв'язки: батьки/діти, брати/сестри, хресні батьки/похресники, свати, куми; визначати вік особи; звання (належність до певного стану і місця приписки); виявляти причини смерті.

Зазвичай метричні книги склалися із трьох основних частин: записи хрещень, тобто новонароджень, фіксації вінчань, фіксації смертей.[2]

Метричні книги велися регулярно, що є досить важливо для генеалогічних досліджень. Початок їх запровадження в Україні сягає XVII ст., з 20-х років XVIII ст. Про метричні книги XVIII ст. писав Б. Барвінський. У своєму повідомленні він зазначив цінність вивчення та дослідження таких джерел у юридичному, територіальному значенні; походження сімейного стану, родинних зв'язків тощо. У радянський період це джерело вивчали А. Перковський та М. Крикун. О. Петренко дослідив стан збереження документів християнських церков у зібранні Вінницького обласного державного архіву у фондах 9-ти духовних правлінь, окремих фондах 65 церков, об'єднаній збірці «Метричні книги церков, костьолів і рабинатів Подільської та Київської губерній» [1].

На сьогоднішній день поодинокі екземпляри книг зустрічаються у приватних колекціях, церквах або у священиків. Окремі примірники зберігаються у збірках музеїв, бібліотек та архівних установах.

Цінну інформацію для дослідження також несуть документи конкретно присвячені одній особі, похідні від метричних книг – метрики. Такі як метричні виписки та свідоцтва, фіксували факт народження, шлюбу або смерті конкретної особи.

Клірові та сповідальні відомості несуть не менше генеалогічної інформації. Клірова відомість – це документ про службу осіб духовного звання. Інколи такі документи

називали списком особам духовного відомства, послужним списком духовенства. Такі документи склалися із трьох частин: до першої заносилися свідчення про церкву, про майно та доходи, про школу; у другій частині нотувалися послужні списки кліру. Вони містили прізвище, ім'я, побатькові, дату народження, записи про сімейний стан, належність до соціальної верстви, освіти, місце служби, посаду, нагороди, особисту власність, судові позови. Занотовувалися тут усі члени родини, що складає доволі цінну генеалогічну інформаційну базу. Третя частина містила статистичні відомості про парафію і прихожан. Однак згадки про селян у них є епізодичними і дещо опосередкованими: «Паламар передмістя Вінниці Старих Хуторів Св.-Георгіївської церкви Дементій Михайлов Крамарський селянський син, народився Київської губернії в м. Липовці...» [4]. Клірові відомості зберігаються у архівних зібраннях. Із XIX ст. зустрічаються цілі архівні справи під титулом «Про звільнення церковних старост від селянських повинностей».

Сповідальні відомості – документи, що фіксували виявлення осіб, які не брали причастя і не сповідалися. В основному ці документи стали списками парафіян того чи іншого приходу. До причастя й сповіді приходили цілою родиною. Тут зазначалося місце проживання, наприклад, номер двору, ім'я господаря, тобто голови роду, перераховувались члени родини та вказувався їх вік. Дана інформація є дуже актуальною для генеалогічних досліджень. Формуляр відомості залишався незмінним протягом усього XIX – початку XX ст. Уже із середини

XIX ст. у сільських приходах Поділля почали використовуватися друковані аркуші.

Також із усіма вище зазначеними збірками та метричними книгами зустрічаємо пов'язані з ними книги передшлюбних оголошень. Ці книги укладалися з метою недопущення шлюбів між близькими родичами. Парох повинен був тричі у недільні служби оголошувати в церкві про майбутнє вінчання та з'ясовувати, чи не має хтось з прихожан заперечень проти цього союзу. Фіксація такого дійства зберігалася у відповідних документах, де вказувалися імена молодих, їхніх батьків, місце проживання.

Існує чимало церковних документів індивідуального характеру, які дозволяють створити життєпис окремої особи. Однак виявлення детальних свідчень про окрему особу є доволі важкою та кропіткою справою, ніж з'ясування загальної генеалогічної інформації [1].

Секретні сторінки життя наших предків можуть бути висвітлені у документації, пов'язаній з розірванням шлюбу чи одруження вдруге. Проте кількість таких справ не могла бути великою через умови традиційного суспільства, за активної церковної протидії шлюбному лібералізму (справа про дозвіл селянці с. Козинець Вінницького повіту Марфі Христинівій одружитися вдруге) [3]. Документами, що засвідчував розрив шлюбу, було рішення духовного суду чи протокол. У ньому містилися наступні свідчення: повні імена подружжя, станова належність, посада, інформація про дітей (стать, вік), місце проживання. Також крім такої інформації у справах про розлучення знаходимо заяви, метричні свідоцтва про шлюб та про народження

дітей, слідчі матеріали (свідчення, рапорти). Подібні за своєю формою і досьє про накладання єпитимії на селян за їхні релігійні злочини чи погані вчинки. Церковному суду підлягали справи, пов'язані з порушеннями суспільної моралі та норм шлюбно-сімейного законодавства: за «блудодеяние», «умерщвление младенца». Зустрічаються і приклади церковного покарання вбивць «в драке» та «неумышленно». У подібних документах згадуються не лише порушники, але й коло свідків, інколи досить широке, викладаються деталі події, дається характеристика окремим особам та їхнім вчинкам.

Важливою подією, особливо для селян-подолян, яка постала збільшенням цінності та важливості церковних джерел стала втрата у пожежі 2003 р. в Кам'янець-Подільському архіві більшої частини ревізьких та посімейних списків Подільської губернії XVIII–XIX ст. Звідси ми розуміємо, що дані документи становлять доволі важливу цінність для генеалогічних досліджень.

Таким чином, розглянуто основні джерела церковного походження їх функції та значення, проаналізовано важливість генеалогічного матеріалу церковних джерел для складання родоводів селян. Важливість родознавчих джерел церковного походження у традиційному аграрному суспільстві. Церковні джерела надають нам інформацію про факт існування особи, її ім'я, дати життя, віровизнання тощо.

1. Легун Ю.В. Генеалогічне значення джерел церковного походження (Подільська губернія 1795–1917 років) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. К.: Київ. ун-т, 2005. Вип. 80/81. С.29-32.

2. Легун Ю. Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2005. №12. С.249-270.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/daparat.php>
4. Зведений каталог метричних книг, що зберігаються в державних архівах України. Київ, 2009.
5. Яковенко Ю. Використання церковних джерел при реконструкції родоводів селян // Перший крок у науку. Матеріали XIII студентської конференції (Суми, 9-13 травня 2022 року). Суми: Сумський державний університет, 2022. С.431.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ГОНЧАРЕНКО *Анатолій Володимирович*
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Середньовічна Європа напередодні «революції цін»

Після закінчення пандемії чуми у середині XIV – середині XV ст. Європа переходить у стагнаційну фазу свого розвитку. "Чорна смерть" знищила близько третини населення Західної Європи. Ситуація також ускладнювалася наслідками "Великого голоду" (1315–1317 рр.), унаслідок якого померло за різними даними близько чверті населення континенту. На думку французької історика Ж. Ле Гоффа, чума перетворила звичайний спад на демографічну катастрофу, яка спричинила кризу робочого потенціалу населення та визначила хід історичного процесу на найближчу сотню років [5, с. 294-298].

Унаслідок цього, можна стверджувати, що розвиток економічної сфери життя середньовічного європейського суспільства частково зупинився. У середині XIV ст. почалася стагнація у розвитку так званої «комерційної революції», феномен якої був досліджений істориком-економістом у галузі середньовічної економіки А. Грейфом [6, с. 3-7], оскільки соціальна структура суспільства не дозволяла розвиватися капіталістичним відносинам прискореними темпами.

Проте економіка Європи почала повільну регенерацію на початку 70-х рр. XIV ст. Про це свідчать два показники. По-перше, заробітна плата у виробничих сферах мала тенденцію до зростання. Підставою для цього є дані, наведені Д. Нуупом і Г. Передуа щодо індексу заробітних плат англійських мулярів. Зазначений показник збільшився з 94 (у 1350-х рр.) до 122 (у 1380–1390-х рр.) [7]. Ж. Ле Гофф зазначав, що це явище мало загальноєвропейський характер, наводячи статистичні дані щодо Східної Нормандії, в якій зарплата робітника у 1320–1450-х рр. збільшилася в середньому в 2-3 рази [4, с. 156-157]. По-друге, хоча ціни на продукти виробничого характеру залишалися майже без змін, природним наслідком світової демографічної кризи стало зниження цін на товари першої необхідності.

У середині XV ст. всі соціально-економічні структури життя західноєвропейського середньовічного світу почали реконструюватись. Наслідки демографічної катастрофи вже не мали потужного глобального впливу на суспільне життя. Формувалося глибше відновлення економіки та розвивалася попередня стадія ринкових форм – «приватних ринків» [2, с. 13-26], в яких діяли виключно професійні торговці, які не виробляли нічого власноруч. Дійсно, спроби реставрації ринкової системи були і раніше, проте масового характеру вони набули саме до середини XV ст.

Ще однією можливою причиною цього явища був початок колоніальної експансії країн Піренейського півострова і, відповідно, втрата Венецією та Генуєю основних торговельних привілеїв зі Сходом. Епоха

панування цих міст Апеннінського півострова, початком якої можна вважати суперечку за острів Корчула (1298 р.) та Кьоджу (1379–1380 рр.), завершилась у середині XV ст. після захоплення Османською імперією столиці Візантії Константинополя (1453 р.). Проте, у 1454 р. Венеція домовилася про торговельно-економічну взаємодопомогу з Портуєю, оскільки це було необхідно і дожу, і султану. Це був той випадок «ворогів, що взаємодоповнюють один одного» [3, с. 125-127].

Наприкінці XV ст. Венеція стрімко втрачає свої позиції центру світоєкономіки, що зумовлювалося не слабкістю великого торгового італійського міста, а змінами в соціально-економічному житті Європи. Саме в цей час боротьбу за панівне становище у європейській світоєкономіці розгорнули країни, які були об'єднані прагненням щодо звільнення своїх земель від завойовників-мусульман. Однак ситуація на півдні від Піренеїв до середини XV ст. значно відрізнялася. Якщо Португалія змогла відвоювати свої землі ще у XIII в. (1253 р.), то Іспанія досягла цього результату лише наприкінці XV ст. (1492 р.). Відповідно, португальці мали на один вільний зовнішньополітичний напрямок більше.

Саме тому ще в першій третині XV ст. Лісабон активізував свою колоніальну експансію на півночі Африки. Першим великим успіхом Португалії було захоплення Сеути під командуванням Генріха (Енріке) Мореплавця. Наступні успіхи португальців у галузі освоєння та приєднання земель відбулися незабаром – Мадейра (1420 р.), Азорські острови (1427 р., 1430 р.) та

інші території до відкриття Васко да Гама прямого шляху до Індії у 1495–1497 рр.

Всі ці колоніальні захоплення мали значний вплив на економіку Середньовічної Європи загалом і окремої країни зокрема. Португалія незабаром стала головним постачальником дешевої пшениці, тростинного цукру для Західної Європи. Завдяки їй відбулось збільшено притоку малагеттів, золотого піску, слонової кістки. Саме Португалія в останні десятиліття XV ст. була фаворитом щодо інших європейських країн.

Проте центром європейської світоekonomіки стає Іспанія, а не Португалія. Причиною цього став курс, обраний португальським королем Жуаном II Досконалим, який був запропонований Бартоломеу Діашем, а не Христофором Колумбом. Саме це дозволило правителям Іспанії Фердинанду та Ізабеллі скористатися шансом, який вивів Мадрид уперед у суперечці з Лісабоном.

Таким чином, наприкінці XV ст. в Європі складається сприятлива ситуація щодо розвитку інфляційних процесів. Причинами цього явища були два найважливіших фактори. По-перше, остаточний вихід із кризи, яку було спричинено демографічною катастрофою середини XIV ст. По-друге, завоювання нових земель Португалією та Іспанією, що призвело до переорієнтації центру світоekonomіки.

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка и капитализм, XV–XVIII вв. Т. 1. Структуры повседневности. Москва: Прогресс, 1986. 623 с.

2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка и капитализм, XV–XVIII вв. Т. 2. Игры обмена. Москва: Прогресс, 1988. 632 с.

3. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. Т. 3. Время мира. Москва: Издательство «Весь мир», 2007. 752 с.

4. Ле Гофф Ж. Средневековье и деньги: очерк исторической антропологии. Пер. с франц. М.Ю. Некрасова. Санкт-Петербург: ЕВРАЗИЯ, 2010. 224 с.

5. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. Пер. с фр. Под общ. ред. В.А. Бабинцева. Екатеринбург: УФактория, 2005. 560 с.

6. Greif A. Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 503 p

7. Knoop D., Peredur G. J. The mediaeval mason: an economic history of English stone building in the later middle ages and early modern times. Manchester: Manchester University Press. 1933. 294 p.

ЗАВГОРОДНЯ Владислава Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,

Сумський державний університет

Комісія правди і примирення: досвід Союзної Республіки Югославія

Війна завжди є неординарною подією, здатною повністю змінити не лише життя окремої людини, а й цілої нації. Кожен воєнний конфлікт у свій час набуває завершення. І цей час стає вирішальним для подальшого розвитку держави, національної самоідентифікації і самовизначення народів, вибору вектору розвитку – в бік демократії, авторитаризму чи навіть нацизму. Відтак, успішне подолання наслідків конфлікту, національне примирення, з одного боку, з іншого, – покарання воєнних злочинців і колаборантів, є неодмінними умовами і запорукою для успішного повоєнного життя, незалежно від того, чи йде мова про переможців, чи про переможених.

У таких процесах фундаментальне значення мають всебічне розслідування, систематизація та оприлюднення інформації. Право на встановлення істини – про причини війни і безпосередній привід для конфлікту, рішення, які ухвалювалися політичним керівництвом чи військовими, про вчинені воєнні та інші злочини, виправданість чи невинуватість воєнної цензури – має буди повною мірою реалізоване в суспільстві, яке прагне називатися громадянським та жити відповідно до демократичних принципів. Це право може бути реалізовано за допомогою

різноманітних механізмів – публічних судових процесів, розкриття державних документів та належного управління архівами, забезпечення доступу громадськості до інформації через медіа. Важлива роль в інституційному та інформаційному забезпеченні процесів усвідомлення та прийняття минулого (яким складним воно не було), примирення і, як наслідок, відкриття можливостей до подальшого прогресивного розвитку належить комісіям правди. Подібні інституції створювалися в різний час у низці постконфліктних суспільств – у ФРН після возз'єднання з колишньою НДР, у ПАР після повалення режиму апартеїду, у низці латиноамериканських держав, на теренах колишньої Югославії тощо. Комісії досягли різних результатів, деякі були більш успішними, інші повністю провалили свої завдання. Безумовно, значний інтерес представляють успішні приклади, однак аналіз провальних проєктів видається ще більш актуальним, з огляду на сучасну ситуацію в Україні.

Серед таких невдач – з очевидними для сучасного дослідника негативними політичними і соціальними наслідками – чільне місце займає спроба створення комісії правди та примирення на території колишньої Югославії.

У березні 2001 року влада Союзної Республіки Югославія (СРЮ) створила Комісію з встановлення істини та примирення з метою пошуку шляхів примирення зі спадщиною воєн на Балканах. Комісія, що складалася з 15 членів, була покликана розслідувати військові злочини, скоєні у 1990-х роках. Масовість цих злочинів, їхня жорстокість, суперечливість суспільних настроїв, а також диктаторський режим президента Слободана Мілошевича,

який проіснував у Югославії аж до 2000 року і супроводжувався серйозними порушеннями прав людини, були факторами, які спонукали до створення Комісії.

Дослідниками того часу цілком справедливо зазначалося, що без звільнення від ментальних моделей репресивної політики, завуальованої превалюванням суспільного інтересу над індивідуальним, морального та політичного дистанціювання від злочинів попереднього режиму, неможливо просувати демократичні принципи та цінності, формувати демократичні інституції [1]. Крім того, діяльність подібної установи мала стати суттєвим доповненням до розслідувань Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії [2, с. 2-5]

Комісія правди та примирення була заснована указом президента Союзної Республіки Югославії Воїслава Коштуниці від 30 березня 2001 року [3]. Робота Комісії з моменту її заснування не відзначилася ефективністю. Вже у квітні зі складу органу вийшли Воїн Дмитрович, відомий сербський юрист-міжнародник та правозахисник, а також вчена-історикня Латинка Перович. Причиною виходу став підхід до формування складу Комісії – вона була однорідна політично, складалася лише з громадян СРЮ і не включала представників національних меншин, громадян інших держав, які виникли на руїнах Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Досить тривалий час – майже дев'ять місяців – Комісія розробляла програму своєї діяльності, яка потім також переглядалася з поступовим усуненням акцентів із власне військових злочинів. Нарешті, у 2003 році було заплановано підготувати доповідь про причини воєн на

Західних Балканах у 1990-х роках, яка мала б охопити часовий проміжок з початку XIX століття, дві світові війни, історію поширення тоталітарних ідеологій у Європі та низку інших надзвичайно широких питань, які виглядають як дуже мало дотичні до безпосереднього призначення Комісії правди та примирення [4].

Комісія, сформована без належних консультацій, за відсутності реальної політичної волі влади до з'ясування обставин минулого, виявлення винних та досягнення примирення, мала дуже слабку підтримку громадянського суспільства. Відсутність адекватної концепції діяльності ще більше підірвала довіру до цього органу. Не досягнувши жодних результатів та не підготувавши жодного звіту, Комісія була розпущена у 2003 році.

Неспроможність держави і суспільства встановити правду і примиритися з нею й досі даються взнаки на теренах держав, які колись були частинами Союзної Федеративної Республіки Югославії. При цьому, якщо Хорватія і Словенія, які вже не входили СРЮ, вдало інтегрувалися до Європейського Союзу, то інші країни, зокрема Сербія, Боснія і Герцеговина, частково визнане Косово, і досі перебувають у стані постійної політичної турбулентності та відчувають потенційні загрози нових конфліктів. На нашу думку, такі процеси є закономірними для суспільств, неспроможних встановити, визнати та прийняти правду про минулі воєнні протистояння.

Встановлення обставин сучасної війни в Україні, покарання воєнних злочинців і колаборантів, реінтеграція окупованих територій є тими завданнями, без вирішення яких неможливе подальше існування держави Україна.

Тож, врахування невдалого досвіду Югославії для нас є досить важливим. По-перше, зауважимо, що інституція на кшталт комісії правди, безумовно, необхідна Україні, адже в суспільстві вже сьогодні існує запит на виявлення низки обставин повномасштабної російської агресії в лютому 2022 року. По-друге, така інституція має складатися з експертів із незаплямованою репутацією і жодним чином не може бути обмежена в партійному або регіональному представництві (за винятком деструктивних елементів, заборона на участь яких у політичному житті визначена законом чи рішенням суду). По-третє, комісія правди повинна мати досить чітко визначений предмет діяльності, досяжні і реалістичні завдання, узгоджені із суспільним запитом.

1. Gojkovic D. Buducnost u trouglu: o krivici, istini i promeni. Rec. 2000. № 57. Pp. 17-24.

2. Pejic J. The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: A Shaky Start. Fordham International Law Journal. 2001. №25(1). Pp. 1-24.

3. Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje. Presidential Decree issued by President Kostunica on March 30, 2001. URL: <https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Serbia&Motenegro-Charter.pdf>

4. Ilic D. The Yugoslav truth and reconciliation commission. Overcoming cognitive blocks. Eurozine. 2004. URL: <https://www.eurozine.com/the-yugoslav-truth-and-reconciliation-commission/#anchor-footnote-13>

ЗЬОМЕНКО Максим Володимирович,
студент, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Гончаренко А. В.)

Польська проблема на Тегеранській конференції 1943 р.

Конференція глав держав «Великої трійки» (США, Велика Британія, СРСР) у Тегерані 28 листопада – 1 грудня 1943 р. була обумовлена важливими подіями і проблемами міжнародного масштабу. Польське питання обговорювали, як правило, британський прем'єр-міністр В. Черчилль і глава радянської держави Й. Сталін. Президент США Ф. Рузвельт зізнався Й. Сталіну, що перед виборчою кампанією змушений бути обережним, оскільки не хотів би втратити голоси 6-7 мільйонів громадян польського походження. Але саме він першим заговорив про Польщу, висловивши сподівання щодо відновлення дипломатичних відносин СРСР і ПЕУ.

Глава радянської делегації зазначив, що СРСР більше ніж інші держави зацікавлений у добросусідських відносинах з Польщею, повністю підтримує її відновлення та посилення. Але Й. Сталін відокремлює країну від ПЕУ в Лондоні, який при'єднався «до наклепницької кампанії Гітлера щодо Радянського Союзу». На доказ цього факту він продемонстрував листівку із зображенням голови з двома особами подібної давньоримському богу Янусу. З одного боку виділявся профіль Гітлера, з іншого – Сталіна.

Далі Й. Сталін зазначив, що буде підтримувати добрі відносини тільки з урядом, який покаже себе в справжній боротьбі з німцями і готовий співпрацювати навіть з ПЕУ, якщо він солідаризується з партизанами, а також піде на компроміс з СРСР щодо прикордонних питань.

Згодом німецький генерал К. Типпельскірх прокоментував цей виступ так: «...вже тоді росіяни не залишали жодного сумніву в тому, що вони мають намір перетворити на свій розсуд, принаймні, Східну Європу». Він засуджував радянські прагнення встановити кордон по лінії Керзона як такі, що суперечать Атлантичної хартії і її найважливішому пункту: жодні територіальні зміни не можуть робитися без вільного висловлення бажання зацікавлених народів. За твердженням генерала, «західні держави, хоча й намагалися згладити російсько-польський конфлікт, але не заперечували, що вони вирішать прикордонне питання в односторонньому порядку [2, с. 56].

Британський прем'єр-міністр прийшов до висновку, що Й. Сталін неухильний у своїй вимозі щодо кордону по лінії Керзона і скоріш за все, рано чи пізно, він цього досягне. Москва не була пов'язана угодою з ПЕУ, і не була зобов'язана з ним рахуватися. Радянським намірам сприяли перемоги Червоної Армії під Сталінградом, на Курській дузі, військові операції зі звільнення Білорусії та України. Спільно з радянськими солдатами успішно діяло Військо Польське. Все це вказувало на можливість проведення СРСР власної політики, яка може йти врозріз з вимоги союзників. Так було зроблено після звістки про події у Катині. При цьому аамерикано-британські союзники могли

спізнитися, оскільки радянський уряд безпосередньо підтримував створювані в Польщі прокомуністичні органи управління, а ПЕУ і його прихильники не мали змоги повернутися на батьківщину.

Потім В. Черчилль, як він згодом підкреслив, першим із західних союзників запропонував визнати лінію Керзона як радянсько-польський кордон. «Особисто я вважав, – зазначав він у своїх мемуарах, – що Польща може просунути на захід, подібно солдатам, по команді «два кроки вліво». Якщо Польща наступить при цьому на ногу Німеччини, то нічого не поробиш, але сильна Польща необхідна. Польща є інструментом, необхідним для європейського оркестру» [4, с. 204, 224].

В. Черчилль представив союзникам свою головну ідею на трьох сірниках, перший з яких символізував Німеччину, другий – Польщу, третій – СРСР. Всі вони повинні були бути пересунуті на захід з метою «забезпечення безпеки західних кордонів СРСР» [1, с. 201; 4, с. 224]. «Польщу слід задовольнити за рахунок Німеччини». Слід тільки довести ПЕУ, що німецька Верхня Сілезія – це для них найкращий вихід. В. Черчилль доповнив: «Ми підтримуємо існування сильної, незалежної Польщі, дружньою щодо Росії». Вона стане такою, якщо «вогнище польської держави і народу буде розташоване між так званою лінією Керзона і лінією р. Одер з включенням до складу Польщі Східної Пруссії і Оппельнської провінції» [3, с. 361]. У той час питання, по якій річці буде проходити польсько-німецький кордон – по Західній Нейсе чи Східній Нейсе – не виникало.

Ідея перенесення кордону на захід не була новою, так як ще на початку 1942 р. В. Сікорський, почувши від посла С. Криппса таку пропозицію, обурився: «...перенести Польщу зі сходу на захід не може вийти без її згоди». Однак, до осені депутати РЕН вже прийшли до висновку про необхідність приєднання земель до Одери–Ніси Лужицької, оскільки більшість там становлять поляки, а 1 грудня 1943 р. ця лінія фігурувала в меморандумі британському уряду [5, с. 83, 117].

Й. Сталін повністю підтримав британські пропозиції пояснивши, що це означає визнання радянсько-польського кордону 1939 р., встановленого конституцією СРСР: «...українські землі повинні відійти до України, а білоруські – до Білорусії». Е. Іден запитав, чи означає це лінію «Молотов–Ріббентроп». – «Називайте її, як хочете». Тоді той відповів: південна частина лінії Керзона ніколи не була визначена точно, і додав, що відповідно з картою делегації Великої Британії вона повинна пройти на схід від Львова. Радянські представники відповіли: лінія на цій карті проведена неправильно і Львів повинен залишитися в складі СРСР, а лінія – пройти на захід у напрямку Перемишля. На доказ цього В. Молотов зачитав текст радіограми лорда Керзона з назвами населених пунктів. СРСР «не бажає ніякого польського населення, і якщо десь виявиться район, населений поляками, він із задоволенням віддасть його» [4, с. 224-225]. На доказ цього Й. Сталін заштрихував на мапі деякі райони на захід від лінії Керзона і південніше Вільно.

В. Черчилль запропонував: «Вогнище польської держави і народу повинно бути розташоване між так

званою лінією Керзона і лінією ріки Одер з включенням до складу Польщі Східної Пруссії і Оппельнської провінції. Але остаточне проведення кордону вимагає ретельного вивчення і можливого розселення в деяких пунктах». В якості компенсації Польща отримає землі на заході, відторгнуті у неї Німеччиною в далекому минулому. Прем'єр-міністр Великої Британії підкреслив, що німецькі землі набагато цінніше Пінських болот. Це розвинені в промисловому контексті райони, і вони зіграють свою роль при створенні більш розвиненої польської держави. Пролунала також пропозиція В. Черчилля передати територію Західної України і Білорусії під контроль ООН, але радянський лідер їх відкинув.

У той же час Й. Сталін зазначив, що СРСР не має незамерзаючих портів на Балтійському морі. Тому він претендує на Кенігсберг, Мемель і частину Східної Пруссії. Представники Великої Британії та США, в принципі, погодилися задовольнити це побажання [4, с. 231].

В. Черчилль розраховував переконати ПЕУ прийняти Тегеранські угоди 1943 р., особливо щодо лінії Керзона. «Якщо вони не погодяться, вони зроблять дурницю». Емігрантські кола повинні визнати заслуги радянських військ: «... нагадаю їм, що якби не Червона Армія, вони були б півністю знищені... Їм надано чудове місце для існування – територія довжиною більше 300 миль в один кінець». А також: «Я не маю наміру піднімати шум через Львів». У той же час керівник уряду Його Величності зауважив, що главам трьох держав ніколи не добитися

того, щоб поляки сказали, що вони задоволені, оскільки ніщо не задовольнить поляків [4, с. 226, 231].

Радикальні діячі польської еміграції засуджували рішення Тегеранської конференції 1943 р. стосовно кордонів Польщі. «Конференція ...створила таємну угоду глав урядів великих держав щодо східного кордону Польщі та радянської позиції на територіях, звільнених радянською армією» [6, с. 146; 7, с. 392; 8, с. 36].

Таким чином, Тегеранська конференція 1943 р. майже повністю врегулювала розбіжності серед провідних країн антигітлеровській коаліції у польській проблемі, особливо з найбільш гострих питань, і показала, що союзники можуть домовитися щодо спірних прикордонних територій. Однією з таких спірних територій і була Польща, кордони якої було погоджено на цій конференції з урахуванням британських та радянських пропозицій.

1. Волков Ф.Д. Тайное становится явным. Деятельность дипломатии и разведки западных держав в годы Второй мировой войны. Москва: Политиздат, 1989. 376 с.

2. Типпельскирх К. История второй мировой войны. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. 607 с.

3. Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль. Москва: Международные отношения, 1989. 456 с.

4. Черчилль У. Вторая мировая война. В 3 кн. Сокр. пер. с англ. Москва: Воениздат, 1991. Кн. 3. Т. V-VI. 702 с.

5. Duraczyński E., Turkowski R. O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1997. 388 s.

6. Karski J. Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty. Warszawa: Wydawnictwo BEHONA, 1992. 542 s.

7. Kersten K. Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948. Warszawa: Wyd-wo KRAĞ, 1990. 358 s.

*КАРПЕНКО Маргарита Валеріївна,
студентка, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Гончаренко А. В.)*

Балкани в політиці Австрійської імперії (XVII – перша половина XVIII ст.)

Австро-балканські відносини беруть свій початок у XVII ст. після приєднання до Австрії частини земель Балканського півострову внаслідок тривалої кризи в Османській імперії. Після розгрому турків під Віднем у 1683 р. їх просування в Європу було зупинене. В цей час головною метою Порту стає не розширення кордонів держави, а протистояння імперії Габсбургів. Крім того, слабкі правителі, що успадкували владу в Стамбулі після правління Сулеймана Пишного (1520–1566 рр.), привели країну до численних військових поразок і поступового виходу провінцій з-під контролю Оттоманської держави та переходу їх до Австрійської імперії [2, с. 48].

Згідно з умовами Карловицького миру 1699 р., який засвідчив поразку Османської імперії у війні зі Священною Лігою (Австрія, Польща, Венеція та Московщина), нові землі переходили під австрійський контроль, зокрема вся територія Угорщини, до складу якої входили славонці та хорвати, Тимшоар та Трансільванія. З війнами Священної Ліги також пов'язані численні переселенські хвилі сербів до Габсбурзької імперії. Ці події поклали

кінець багатівіковому пануванню османів в Європі [7, с. 101].

До початку 70-х рр. XIX ст. Відень спрямовував свої інтереси на Західну та Центральну Європу, а також Італію. А після того, як було приборкано османську загрозу і південний сусід перейшов до оборони, питання східних кордонів, яке поставало досить гостро в той час, відійшло для австрійського уряду на другий план. В цей час політика вирізняється непослідовністю та суперечливістю. З одного боку, існувало постійне прагнення підкорити собі балканські володіння Османської імперії, з іншого – викликало занепокоєння збільшення чисельності слов'янського населення імперії та поява по сусідству незалежних балканських держав [5, с. 125].

З входженням частини Балкан до Австрійської імперії австро-балканські відносини носять характер, як внутрішній (політика щодо приєднаних територій), так і зовнішній (відносини з Османською імперією, під контролем якої залишалася більшість Балканського півострова). Ввійшовши до складу Австрійської імперії хорвати, румуни, населення Трансильванії та габсбурзькі серби стали частиною Королівства Угорщина. Їх доля часто залежала від рішень угорського, хорватського та трансильванського ландтагів. Значна частина балканців мешкала у Прикордонному Окрузі – районі, що тягнувся вздовж кордону з Османською імперією і перебував під прямим адмініструванням Відня [1, с. 11].

Політика щодо новоприєднаних територій мала як спільні, так і відмінні риси. Центром хорватського політичного життя стала Цивільна Хорватія з ландтагом у

Загребі. Влада в цьому регіоні належала середній та дрібній шляхті, представники якої були хорватами за національністю і католиками за віросповіданням. Серед великих землевласників були хорвати і угорці. Керівництво цією територією здійснював бан або губернатор, який призначався королем і був, зазвичай, угорцем. До однопалатного ландтагу (сабору), входили великі землевласники та представники дрібної шляхти. Хорвати опинилися в складній ситуації, оскільки їм доводилося протистояти тиску з боку як угорської, так і австрійської адміністрації [3, с. 94].

Ситуація в Центральній Славонії відрізнялася внаслідок перебування у цьому регіоні військової та цивільної влади до 1745 р., спробами покращити його розвиток численними заселеннями, а також передачею земель німецькій та угорській шляхті. Якщо у Хорватії шляхта нараховувала 9 тис. чол., то у Славонії – лише 314 [8, с. 54].

До кінця XVII ст. в Австрійській імперії осіло багато сербів, які мешкали, як правило, у Банаті, на півдні Угорщини та на теренах Прикордонного Округу. Упродовж тривалого періоду існування австро-турецького кордону через нього постійно переходили дрібні групи переселенців, більшість з яких були сербами, проте були і боснійські хорвати.

Унаслідок постійних нападів з боку турецьких військ з метою грабунку та продажу людей в рабство, австрійська адміністрація в обмін на гарантії православного віросповідання та передачу у вільне користування землі зобов'язала місцеве населення проходити воєнно-охоронну

службу. Регіон був під прямим управлінням імператора, а його мешканці користувалося значною автономією, незважаючи на тиск з боку хорватської шляхти, яка вимагала приєднання Прикордонного Округу до своїх земель наголошуючи на історичних правах на цей регіон [6, с. 14].

Майже відразу після захоплення Сербії османами серби починають переселятися до Габсбурзької монархії. Найбільша хвиля переселенців була у 1690 р. – так зване «Велике переселення сербів». Вже у XVIII ст. Відень надає новим підданам «Привілеї», які гарантують їм деякі автономні права. Формально йшлося про церковні організації на чолі з митрополитом, але в умовах тієї епохи, коли церкві належало особливе місце в політичній структурі суспільства, це означало й надання особливих політичних прав. Майбутнє яскраво засвідчить, що сербські митрополити відіграватимуть особливу роль в подіях, пов'язаних з політичною боротьбою.

З дозволу центрального уряду серби мали право скликати сабори, які обирали митрополита. Ці органи були створені за становим принципом: в їх діяльності приймали участь представники духовного, військового та «громадянського» або «помісного» стану. На соборах обговорювалися внутрішні положення діяльності сербських общин, створювалися петиції, що направлялися до імператора та розглядалися скарги сербського населення монархії Габсбургів.

Частина сербських біженців опинилась у вільних королівських містах, які мали особливі привілеї. У Відні у XVIII ст. діяв спеціальний орган, який займався справами

сербів у межах Австрійської імперії. В 1792 р. Угорське королівство надало сербському населенню, що проживало на його території, громадянські права, а православні митрополити і єпископи отримали доступ до угорського сейму [4, с. 89].

Також слід згадати провінцію Банат, яка була включена до імперії Габсбургів у 1718 р. Незважаючи на тиск з боку Угорщини, яка вимагала приєднання цієї території до своїх земель, Банат перетворили на військову зону прямого імперського підпорядкування. Земля ставала державною власністю, уряд почав проводити політику активної колонізації цих територій. Банат перебував під прямим контролем Відня до кінця XVIII ст. Згодом регіон було приєднано до Угорщини, в складі якої він і надалі залишався, маючи статус автономного округу [10, с. 412].

Новим етапом розвитку відносин між австрійським урядом та населенням балканських провінцій стали реформи Марії-Терезії (1741–1780 рр.) та Йозефа II (1780–1790 рр.) в дусі «освіченого абсолютизму».

1. Батрачено Б.А. Балканський вектор зовнішньої політики Австрійської імперії у XVII ст. Міжнародні відносини: історія, теорія та практика: Матеріали міжнародної науково-практичної дистанційної конференції (м. Суми, 26 жовтня 2017 року. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. С. 10-13.

2. Грачев В.П. Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII–XIX вв. (Внутреннее положение, предпосылки национально-освободительных движений). Москва: Наука, 1990. 198 с.

3. Славич Б. Історія Балкан. XVIII–XIX ст. Пер. с англ. Р.А.Семківа. Київ: Свенас, 2003. 511 с.

4. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. Москва: Весь мир, 2002. 656 с.

5. Костяшов Ю. В. Восточный вопрос в международных отношениях во второй половине XVIII – начале XX века. Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 1997. 301 с.
6. Левин И.О. Балканская политика Австрии. Русская мысль. 1915. Кн. VI. С. 12-18.
7. Хрестоматия по истории южных и западных славян. В 3-х т. Под ред. Ю.В. Бромляя. Минск: Университетское, 1989. Т. 2. 295 с.
8. Anderson M.S. The Eastern Question. 1774–1923. A Study in International Relations. London: Macmillan; New-York: St. Martin's press, 1966. 436 p.
9. Stavrianos L. The Balkans since 1453. New-York: NYU Press, 2000. 996 p.
10. Zollner E. Geschichte Osterreichs. Oldenbourg: Wissenschaftsverlag, 1990. 727 s.

КЛОЧКО Микола Олексійович
кандидат філософських наук,
Посольство України в Республіці Чилі

ГОНЧАРЕНКО Анатолій Володимирович
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Чилі та MERCOSUR у 1991–2010 рр.

У XXI ст. MERCOSUR є одним з найбільших інтеграційних об'єднань країн Південної Америки. Його створення, перший етап якого розпочався у 1991 р., детермінувало зміни у зовнішньоекономічній стратегії Аргентини, Бразилії, Парагваю та Уругваю. Асунсьйонський договір 1991 р. про створення MERCOSUR передбачав скасування всіх мит та нетарифних обмежень у торгівлі між учасниками, внаслідок чого невдовзі було створено зону вільної торгівлі, запроваджено єдиний зовнішній тариф та утворено митний союз [8].

MERCOSUR був заснований у період панування у світі ідей неолібералізму, внаслідок чого більшість держав Латиноамериканського континенту взяли курс на перехід до відкритої ринкової економіки. Тренди розвитку були засновані на пріоритеті вільного ринку, лібералізації торгівлі як засобу здійснення реформ та модернізації внутрішньонаціональних структур. Держава не отримувала провідну роль під час проведення активної промислової, сільськогосподарської та соціальної політики.

Ця модель на перших етапах існування MERCOSUR допомагала об'єднанню успішно функціонувати, проте надалі воно зіштовхнулося з низкою проблем. На сьогоднішній день розвиток інтеграції зупинився через пошук виходу із системи протиріч, що накопичилися між країнами-учасницями [3]. Збереження багатьох тарифних обмежень, наявність протекціоністських заходів, нерівномірність темпів розвитку економік членів MERCOSUR, «правий дрейф» регіону, політичні кризи у Бразилії, Парагваї та Венесуелі змушують уряди країн Південної Америки шукати нові форми регіональної інтеграції та приймати більш ефективні та вигідні рішення.

У рамках взаємодії Чилі та MERCOSUR перший крок було зроблено у 1994 р., коли почалися переговори про можливість підписання економічної угоди між країною та блоком. Ця угода була укладена 25 липня 1996 р. та набула чинності 1 жовтня 1996 р. Як основні напрямки співпраці були окреслені наступні аспекти:

1) розробка правових та інституційних аспектів співробітництва в рамках економічної та фізичної інтеграції, які змогли б зробити внесок у розширення спільного простору, що сприяє полегшенню вільного переміщення товарів та послуг;

2) сприяння лібералізації торгівлі;

3) заохочення взаємних інвестицій між економічними суб'єктами сторін;

4) підтримка економічного, енергетичного, науково-технічного співробітництва між сторонами [4].

У 2007 р. Чилі та MERCOSUR уклали додаткову угоду про поглиблення економічної взаємодії у сфері надання

послуг, в рамках якої Чилі та Уругвай змогли знайти додаткові точки взаємодії у сфері зміцнення двосторонніх відносин. Це допомогло Сантьяго ще більше диверсифікувати свої зв'язки з учасниками інтеграції, оскільки традиційно основними партнерами є Аргентина та Бразилія. Проте найактивніше в рамках MERCOSUR у Чилі розвивалася співпраця з Уругваєм.

Чилі та Уругвай мають низку подібностей в історичному, політичному та економічному розвитку. Обидві країни підтримують відносини на культурному та дипломатичному рівнях, їхня двостороння взаємодія розвивалася мирно, без конфліктів. Навіть у наш час найбільша кількість точок дотику між Сантьяго та Монтевідео пов'язана з розвитком двох великих торгових інтеграційних блоків Латиноамериканського регіону – MERCOSUR та Тихоокеанського альянсу [2].

Всеосяжну основу для відносин між Чилі та Уругваєм сформувала Угода про стратегічне партнерство, яка було укладено на президентському рівні в липні 2008 р. Вона допомагає виявити та розвинути різні механізми політичного діалогу, вирішити проблеми, що існують у галузі торговельно-економічної взаємодії [10].

У 2010 р. було підписано угоду про інвестиційне партнерство, що створило умови для того, що наприкінці 2015 р. Уругвай зайняв 6-е місце серед країн, які отримують прямий чилійський капітал, зосереджений в індустрії.

Найбільш слабка взаємодія спостерігалася між Чилі та Парагваєм. Торгові відносини між країнами регулюються переважно угодою, підписаною в рамках MERCOSUR.

Відносини Чилі з Аргентиною та Бразилією успішно розвивалися ще до створення MERCOSUR. Приєднання Сантьяго до цього альянсу в якості спостерігача лише посилило механізми взаємної співпраці. По-перше, відбулося усунення торгових бар'єрів і було надано відносну свободу дій приватному сектору. По-друге, держави вийшли на новий рівень довіри та знайшли нові проблемні питання для спільного вирішення. Крім того, Чилі отримало доступ до участі в нарадах та інших заходах великої регіональної інтеграції, що має вагу на міжнародній арені [7].

Наприкінці ХХ ст. деякі дослідники розглядали питання подальшої інтеграції Чилі у MERCOSUR як повноправне членство. І. Гонсалес у своїй роботі звернув увагу на те, що про це свідчить пункт 29 угоди між сторонами, відповідно до якого передбачалося можливе приєднання країни до блоку після п'яти років продуктивного партнерства [9].

Проте Сантьяго відхилив цю пропозицію. Причини, що пояснюють цей факт, відрізняються залежно від історичних моментів, що розглядаються у різні періоди часу. Основний аргумент можна сформулювати ґрунтуючись на роботах В. Талерія, І. Карневалі, І. Родріґес та К. Прессакко [12; 6; 11]. Згідно з ним країна не бажала повністю змінювати свою тарифну сітку, оскільки це могло призвести до втрати конкурентоспроможності її товарів, що у своє чергу суперечило проведеної торгової політики та політики відкритого регіоналізму.

В результаті цього було прийнято рішення залишитись на позиції спостерігача. Це дозволило у 2004 р. укласти

угоду про вільну торгівлю зі США, що було б неможливо за умови повноправного членства Чилі в MERCOSUR.

Посилення політики Чилі в рамках блокової інтеграції у межах МЕРКОСУР та регіональної інтеграції відбулося ще під час першого терміну президентства Мішель Бачелет (2006–2010 рр.). У липні 2006 р. на зустрічі глав держав-членів MERCOSUR та асоційованих учасників чилійська президентка заявила про необхідність створення механізмів кооперації між регіональними інтеграційними об'єднаннями та країнами регіону для зміцнення та стабілізації становища Латинської Америки на міжнародній арені [13].

У 2007 р. у рамках 36-го саміту MERCOSUR було запропоновано ідею спільного пошуку позарегіональних партнерів, і як пріоритетний був визначений азійський напрямок [5].

У 2008-2009 рр. під час світової економічної кризи широка мережа торгових угод із блоком MERCOSUR допомогла пом'якшити падіння обсягів експорту з країни [7].

У 2011 р. у зв'язку зі створенням Тихоокеанського альянсу і надалі, спираючись на його зростаючу актуальність, Чилі почало шукати баланс взаємовигідної співпраці з обома блоками. Такою можливістю стало потенційне зближення об'єднань, яке дозволило б до того ж подолати наявну фрагментацію в регіоні та проблеми всередині MERCOSUR, які в свою чергу вплинули на зміну бачення його членами подальшого розвитку інтеграції.

1. Анишькевич Н.С. Латинская Америка между МЕРКОСУР и Тихоокеанским альянсом: политические риски и региональная стабильность. Клио. 2017. №9 (129). С. 136-145.
2. Анишькевич Н.С., Арели Р.Э. Латиноамериканский южный конус: перспективы взаимодействия Аргентины, Чили и Уругвая в XXI в. Актуальные проблемы экономики и управления. 2017. № 4. С. 114-120.
3. Кузнецов Д.А. Латиноамериканская интеграция и субрегионализация на современном этапе: политико-идеологическое измерение. Сравнительная политика 2016. Т. 6. № 3 (20). С. 65-84.
4. Acuerdo de Complementación Económica MERCOSUR. Chile ACE. № 35.
5. Bizzozero Revelez L. El MERCOSUR y el proceso sudamericano ante la segunda década del Siglo XXI: ¿Hacia una consolidación del nuevo regionalismo estratégico? Si Somos Americanos. 2012. V. 12. №1. P. 215-237.
6. Carnevali I. MERCOSUR-Chile: temas emergentes y posiciones de los actores chilenos. FLACSO (Chile), 1999.
7. González Ríos I. Chile y MERCOSUR: revisión de antecedentes con miras a la segunda década del siglo XXI/VII Congreso del IRI/I Congreso del CoFEI/II Congreso de la FLAEI. La Plata, 2014.
8. Mercosur S. E., del. Tratado de Asunción. 1991. URL: <https://www.eumed.net/libros-gratis/2006b/lg/1e.htm>
9. Millet P., Vaz. Posicionamiento de los actores chilenos frente a la integración. Rojas Aravena, 1999. P. 31.
10. Ministerio de Relaciones Exteriores. Gobierno de Chile. Acuerdos y Tratados Bilaterales. URL: <https://chile.gob.cl/uruguay/relacion-bilateral/acuerdos-y-tratados-bilaterales/>
11. Rodríguez I., Pressacco C. Chile y los procesos de integración regional en América Latina: su asociación con el MERCOSUR. Si Somos Americanos, Revista de Estudios Transfronterizos. 2005. V. 7. №1.
12. Tellería V. La relación MERCOSUR-Chile. Colección. 1996. № 4. P. 43.
13. XXX Cumbre De Jefes De Estados Del MERCOSUR Córdoba 20 Y 21 De Julio De 2006. Anexo Documental.

КУЛЄШОВА Ангеліна Вадимівна
студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Власенко В. М.)

До громадсько-політичної діяльності Пилипа Чорного в Югославії

Тематика емігрантської діяльності й еміграції загалом викликає зацікавлення у багатьох науковців протягом десятиліть. Наразі дослідження цього питання є актуальним як ніколи, оскільки мільйони українців виїхали зі своїх домівок та з Батьківщини загалом у зв'язку із повномасштабним вторгненням Російської Федерації. Питання є актуальним ще й тому, що близько ста років тому чимало українців вимушені були залишити свою країну, бо і тоді вчергове нас прийшли «звільняти» більшовики. Тому варто вивчати події столітньої давності, щоб винести висновки для сьогодення. Навіть перебуваючи за межами рідної країни, багато емігрантів не втрачали надії повернутися і займалися громадсько-політичною діяльністю в середовищі емігрантів. До таких можна віднести Пилипа Яковича Чорного, про якого є лише згадки в науковій літературі [1–3], але робіт біографічного характеру бракує. Саме тому авторка ставить собі за мету окреслити основні віхи його громадсько-політичної діяльності за часів перебування в еміграції в

Пилип Якович Чорний народився у 1889 р. в містечку Іллінці Липовецького пов. Київської губ. в

селянській родині, закінчив чотири класи гімназії. Був курсовим старшиною Інструкторської школи в Києві. До української армії вступив у 1918 р., а вже наступного року був мобілізований до Добровольчої армії, де служив у мобілізаційному відділі штабу Новоросійського округу, дислокованого в Одесі, потім – у 45-му пішому Азовському полку, був ад'ютантом командуючого Приамурським військовим округом. Після розгрому більшовицькими військами армії генерала Денікіна, Пилип Якович разом із іншими військовослужбовцями був евакуйований до Криму, де з лютого 1920 р. служив у мобілізаційному відділі штабу генерала П. Врангеля. 30 жовтня 1920 р. внаслідок чергової поразки від більшовиків залишки білогвардійських військ були евакуйовані з чорноморських флотів. Так П. Чорний потрапив спочатку до Туреччини, а в грудні того ж року – до Югославії, де до лютого місяця 1921 р. перебував на карантині у кількох таборах. Після цього отримав дозвіл на проживання в селі Богар. Де прожив близько чотирьох місяців, працював у майстерні з ремонту залізничних колій. Влітку 1921 р. переїхав до міста Великий Бечкерек, де працював муляром у залізничній майстерні. У 1925 р. переїхав до міста Смедерево. Там тоді проживало чимало кубанських козаків, росіян та українців.

За ініціативи П. Чорного у 1925 р. у м. Смедерево було створено культурно-просвітню організацію під назвою Українська громада «Кобзар» [4, арк. 6зв., 7зв.]. Його обрали головою управи. Противниками на шляху розвитку діяльності Громади та затвердження статуту були російські емігранти, яких югославська влада наймала до

державних інституцій. Саме вони закидали П. Чорному більшовицьку агітацію та погрожували вислати з Югославії. Врешті-решт статут організації було затверджено. Діяльність Громади в першу чергу була спрямована на збереження національної пам'яті та свідомості українців в емігрантському середовищі. Саме завдяки роботі Української громади «Кобзар» життя в м. Смедерево стало цікавим та різноманітним [4, арк. 5–7]. Громада припинила свою діяльність після німецької окупації Югославії.

Пилип Якович також брав участь у створенні Союзу українських організацій Югославії. У 1929 р. було започатковано процес об'єднання різних українських громадських організацій у спілку, але цьому завадив державний переворот, наслідком якого стало тимчасове припинення діяльності політичних партій та деяких громадських організацій. Тому процес об'єднання українських організацій було призупинено. У 1931 р. відбулося декілька нарад представників українських громадських організацій в Югославії, але вони також не закінчилися об'єднанням.

Як зазначав сам Пилип Якович під час одного з допитів, нарешті на початку жовтня 1933 р. в Белграді з ініціативи В. Андрієвського був скликаний з'їзд (нарада), куди було запрошено представників всіх українських громадських організацій Югославії. П. Чорний представляв Українську громаду «Кобзар». На меті з'їзду були, по-перше, заснування «Союзу українських організацій Югославії», по-друге, вибори членів управи Союзу та його ревізійної комісії, по-третє, вирішення

нагальних питань новоствореного об'єднання [4, арк. 17зв–19].

П. Чорний також був відпоручником представника військового міністра УНР в еміграції В. Филиновича. Зазвичай посаду відпоручника займали представники українських громадсько-політичних організацій. Головними завданнями відпоручників були, на думку В. Сальського (військовий міністр УНР в еміграції), по-перше, організація гуртків українознавства, по-друге, пояснення емігрантам ідейно-політичного змісту подій 1917–1921 рр. в Україні, по-третє, інформування емігрантів про тогочасні події міжнародного й емігрантського життя. Головну роль відпоручництва В. Филинович виклав у листі до П. Чорного від 13 липня 1929 року: *«Оскільки я опікуюся справою допомоги організації нашої еміграції на Балканах, в Туреччині та Персії, то мені потрібна в кожному осередку відповідна людина. Маю вже таких довірених людей чимало. Вони зв'язані через мене з нашим Урядом УНР. Головне завдання-допомогти нашим людям організуватися»* [1, с.14–15]. За пропозицією В. Филиновича в Югославії відпоручники збиралися на наради, на яких обговорювалися плани діяльності.

Під час Другої світової війни П. Чорний працював за фахом, але одразу після приходу радянської армії в Югославію почалися арешти українських і російських емігрантів. Його заарештувала радянська спецслужба СМЕРШ (*«Смерть шпионам»*) наприкінці листопада 1944 р., а вже 29 грудня того ж року у висновку по слідчій справі було вказано на ворожу діяльність П. Чорного.

Оскільки він був громадянином Югославії, то 30 грудня його передали югославській спецслужбі – Відділу захисту народу Югославії і того ж дня розстріляли [4, арк. 49]. Лише в березні 1988 р. його було реабілітовано [4, арк. 51-51зв.].

Отже, пропонована робота – лише початок дослідження біографії та громадсько-політичної діяльності П. Чорного в еміграції, яка була спрямована на об'єднання української еміграції в Югославії. Саме тому, на думку авторки, ця тема є перспективною для подальшої розробки.

1. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016. № XLVIII. С. 25–49.

2. Власенко В. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах // Пам'ятки: археографічний щорічник. Київ, 2011. Т. 12. С. 123–144.

3. Гула О. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918–1941 рр.) // Часопис української історії. Київ, 2018. Вип. 37. С. 30–38.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 73927 фп (архівно-слідча справа Пилипа Яковича Чорного). 54 арк.

МІРОШНИЧЕНКО Анастасія Володимирівна
*студентка, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Гончаренко А. В.)*

Велика Британія та Американська революція 1775–1793 рр.

Після закінчення Семилітньої війни (1756–1763 рр.) Велика Британія почала проводити притаманну їй політику в північноамериканських колоніях. Метрополія гальмувала розвиток промисловості і торгівлі в колонії, прагнула зберегти її як джерело дешевої сировини і ринку збуту промислових товарів. Наростаючий опір викликали дії Великої Британії щодо оподаткування колоній. Конфлікт загострювався, кроком на шляху до більш активного опору стала «Бостонська різанина» 1770 р.

Ще одним активним актом опору американських колоній стало «Бостонське Чаювання» 1773 р., на яке британський парламент відповів прийняттям серії «Репресивних актів» 1774 р.

Усвідомлення необхідності спільних дій усіх американських колоній призвело до скликання І-го Континентального конгресу, що засідав 5 вересня – 26 жовтня 1774 р. у Філадельфії і прийняв «Декларацію прав і скарг», а також «Асоціацію», які санкціонували припинення торгових відносин з Великою Британією. Критична ситуація, що склалася в колоніях, спонукала британський уряд до рішучих дій проти бунтівників. 19 квітня 1775 р. під Лексінгтоном і Конкордом пролилася

перша кров – почався новий, озброєний етап визвольного руху [1, с. 32].

У світлі подій, що склалися, Континентальний конгрес, який відновив свою роботу 10 травня 1775 р., прийняв на себе функції центрального уряду колоній, об'єднавши в собі законодавчу і виконавчу владу. Одним з перших його рішень було створення регулярної армії і обрання її головнокомандувачем Дж. Вашингтона.

Військові дії в 1775–1776 рр. проходили з перемінним успіхом. Головнокомандувач армією повстанців, очолив облогу Бостона, що завершилася перемогою в березні 1776 р.

Командувач британськими силами генерал У. Гоу вирішив використовувати стратегічне положення Нью-Йорка. Отримавши підтримку від флоту, він у серпні 1776 р. висадив на Лонг-Айленді більше 20 тис. солдатів і, завдавши американцям важкої поразки при Брукліні, 5 вересня зайняв місто.

На межі 1776–1777 р. Дж. Вашингтон зазнав ряду поразок, але взяв реванш у битвах під Трентоном і Принстоном [3, с. 72].

У кампанії 1777 р. основний удар британське командування планувало нанести по Новій Англії. Війська генерала Дж. Бургойна, виступивши в середині червня з Канади, захопили стратегічно важливий форт Тайкондерог і, завдавши удару по американському ар'єргарду біля Хаббартона, примусили їх відступити. Американці, зібравшись з силами, завдали супернику 13 серпня поразки під Беннітоном.

4 жовтня Дж. Вашингтон зазнав важкої поразки у Джермантауні і в грудні 1777 р. відвів армію на зимові квартири в Веллі-Форд [4, с. 121].

Зовсім по-іншому складалася ситуація на півдні країни. Генерал Г. Гейтс зі своїм військом оточив Саратогу і 17 жовтня 1777 р. змусив капітулювати королівські війська. Не дивлячись на поразки колоністів, цей рік виявився для них вдалим. Плани британської корони були зруйновані. Майже всі центральні штати були під контролем повстанців, крім Філадельфії, Нью-Йорка і Ньюпорта. Перемога під Саратогою значно посилила позиції штатів на міжнародній арені.

Поразка британців під Саратогою стала серйозним поштовхом до серйозних змін у міжнародному становищі. Головна суперниця Великої Британії – Франція, прагнучи скористатися її скрутним становищем і взяти реванш за поразку в Семирічній війні, оголосила їй війну у 1778 р.

До Франції в наступному році приєдналася Іспанія, колоніальним володінням якої постійно загрожувала Велика Британія. Війна поширилася з Америки на Вест-Індію, Ост-Індію і Європу. Іспанці оточили Гібралтар, ключовий британський форпост на Середземному морі. Французи почали великі операції з метою вигнання англійців з Індії.

Велика Британія, опинившись ізольованою перед обличчям об'єднаних флотів Франції та Іспанії, позбулася своєї переваги на морях, а від цього певною мірою залежав результат війни в Америці [2, с. 126].

У 1778 р. Росія запропонувала спільно охороняти торговельні судна, що прямували до російських портів.

Коли ж іспанцями були захоплені голландські та російські судна, що прямували з російським хлібом в середземноморські порти, 28 лютого 1780 р. Катерина II звернулася до Великої Британії, Франції та Іспанії з декларацією, в якій викладалися принципи озброєного нейтралітету [5, с. 168].

Фактично, можна говорити про те, що ця декларація, була спрямована суто проти Великої Британії, та її безроздільного панування на морях. Такий акт з боку Російської імперії був на руку її суперникам, так як британці фактично опинилися в ізоляції.

У 1779–1781 рр. британський генерал Ч. Корнуолліс здійснив кілька безуспішних походів до Джорджії, Південної Кароліни, Північної Кароліни і Вірджинії, намагаючись закріпитися в глибинних районах цих штатів. Але загони південних колоністів-ополченців укріпилися в горах і болотистих місцевостях.

Під Йорктауном Ч. Корнуолліс зустрівся з американськими та французькими військами під командою Дж. Вашингтона і Ж.Б. Рошамбо, у якого начальником штабу був Ж. де Лафайет. Дві сильні французькі ескадри відрізали генерала Ч. Корнуолліса від британського флоту і розбили частину його морських сил.

У 1781 р. майстерно провівши операцію з ізоляції військ Ч. Корнуолліса, американці примусили його капітулювати з армією в 7 тисяч чоловік. Війна в Америці фактично закінчилася. Хоча Георг III, підтримуючи політику англійської аристократії, наполягав на продовженні війни, він зіткнувся з рішучою опозицією. Віги домоглися більшості в парламенті і оголосили

ворогом народу всякого, хто запропонує вести війну далі [5, с. 129].

Після цього в 1782 р. у Франції розпочалися мирні переговори, які не обіцяли Великій Британії нічого доброго. Міжнародний престиж однієї з наймогутніших держав Європи був підірваний.

1. Аптекер Г. История американского народа, Т. 2. Американская революция. Москва: Наука, 1962. 589 с.

2. Ефимов А.В. Очерки истории США 1492–1870. Москва: Учпедгиз, 1958. 430 с.

3. Кислица Н.А. Американская революция XVIII в. Москва: ИНФРА-М, 2000. 92 с.

4. Саломатин А.Ю. История государства и права в США, конец XVIII–XIX вв. Москва: Юристь, 2006. 192 с.

5. Хрестоматия по истории международных отношений. Сост. Д.В. Кузнецов. В 5-ти кн. Кн. 3. Новое время. Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 1024 с.

ПОНОМАРЬОВА Катерина Олегівна,
студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Гончаренко А. В.)

Проблема об'єднання Німеччини у XV – 30-х рр. XIX ст.

Протягом тривалого часу Німеччина була роздробленою державою. Безліч разів князівства прагнули до об'єднання, і в той же час, зробити це з різних історичних, економічних чи політичних причин не вдавалося. Передумовою цього була історія становлення німецької державності.

Племінні союзи алеманів, баварів, тюрингів, саксів та інших у VI–VIII ст. були приєднані до франкської держави. У результаті її поділу (843 р.) було створено Східно-Франкське королівство, на основі якого у 911 р. сформувалося ранньофеодальне королівство на території Німеччини [4, с. 447]. До складу королівства до початку X ст. входили герцогства Швабія, Баварія, Франконія, Саксонія, Тюрингія і Лотарингія.

У XIII ст. центральний апарат Священної Римської імперії німецької нації на чолі з імператором лише номінально був носієм державної влади, а фактично знаходився в руках або під контролем курфюрстів – князів, які мали право обирати імператора. Його діяльність на місцях була в значній мірі паралізована реальною владою князів, які поступово перетворюються на монархів.

У XIV ст. деякі князівства-держави трансформувалися в станово-представницькі монархії, у більшості з яких сформувалося три замкнені курії – духовенство, лицарі і городяни.

У XV ст. імперські міста (Любен, Бремен, Гамбург, Аугсбург, Нюрнберг та інші) мали постійне представництво в рейхстазі. Духовні особи і князі зберігали юридичний контроль над цими містами шляхом призначення головних чиновників міста – бургграфа, префекта, які керували здійсненням правосуддя. Імперські та вільні міста Німеччини досить часто об'єднувалися в союзи, які проводили свою власну політику, яка не завжди збігалася як з інтересами центральної, так і князівської влади.

Тяжкі наслідки для об'єднання німецьких земель мали підсумки Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр., що були відображені у Вестфальському мирі 1648 р., який закріпив політичну роздробленість Німеччини на декілька століть.

На початку XIX ст. головною перешкодою подальшого розвитку Німеччини залишалася політична роздробленість – нараховувалося понад 300 держав. Серед німецьких князівств найбільш сильними були Пруссія, Саксонія, Баварія, Вюртемберг і Австрія. Остання панувала на великому просторі земель і була населена, головним чином, слов'янськими народами – поляками, хорватами, словенцями, чехами і угорцями.

У 1803–1804 рр. Наполеон Бонапарт I ліквідував дрібні німецькі держави і створив Рейнський союз. Священна Римська імперія перестала існувати. Але після поразки Наполеона у 1813 р. Рейнський союз припинив своє існування.

У вересні 1814 р. у Відні зібрався дипломатичний конгрес, на якому були присутні 216 представників з усіх європейських держав, за винятком Османської імперії. 9 червня 1815 р. був підписаний Генеральний заключний акт Віденського конгресу. З великої кількості німецькомовних держав та частини володінь Австрійської імперії конгрес створив Німецький союз, до якого увійшли 34 монархії та 4 вільних міста (Гамбург, Бремен, Любек та Франкфурт-на-Майні).

Пруські та австрійські володіння включалися до Німецького союзу не повністю. З пруських земель поза Союзом залишалася Східна Пруссія та Познань, з австрійських – Галичина, Угорщина та більша частина південнослов'янських областей імперії. Австрійський канцлер В. Меттерніх добився гегемонії Австрії в Німецькому союзі і розглядав його як знаряддя політики Відня. Керівний орган Німецького союзу – Союзний сейм турбувався, в першу чергу, про збереження європейського status quo, державних кордонів, монархічних режимів і політичної роздробленості німецьких земель [3, с. 119].

Створення Німецького союзу не вирішило проблеми економічного і митного об'єднання Німеччини. Незважаючи на те, що в Союзному акті 1815 р. зазначалося, що члени Союзу залишали за собою право обговорити на 1-му засіданні Союзного сейму у Франкфурті-на-Майні питання торгівельного та транспортного сполучення, ні на першому, ні на наступних його засіданнях це питання так і не було вирішене.

У цих умовах Пруссія в 1818 р. прийняла новий митний закон, який знищив всі митні кордони в рамках Пруського

королівства і проголосив свободу пересування між усіма його провінціями. Цей закон встановив також протекційний митний тариф для пруських товарів.

У 1819 р. на Віденській конференції німецьких урядів делегати Пруссії виступили з ініціативою поширити дію пруського митного закону на весь Союз. Різка реакція австрійського уряду, який вбачав у цьому загрозу своїм інтересам призвела до того, що ця пропозиція була відхилена.

У 1819–1830 рр. Пруссія уклала цілу низку договорів з дрібними німецькими державами (Шварцбург-Зондерсгаузен і Шварцбург-Рудольштадт, Веймар, Ліппе, Анхальт, Мекленбург-Шверін, Кобург-Гота), згідно з якими внутрішні торгові стосунки між цими країнами і Пруссією були звільнені від мит, а за договором з Гессен-Дармштадт мало відбутися митне об'єднання.

18 січня 1828 р. Баварія і Вюртемберг уклали договір, згідно з яким виник Південно-Німецький митний союз.

24 вересня 1828 р. було створено третій альянс німецьких держав – Середньонімецький торговий союз, до якого увійшли Саксонія, Ганновер, Гессен-Кассель, більшість Тюрінгенського герцогства, Брауншвейг, Ольденбург і Франкфурт-на-Майні, проте незабаром він розпався.

24 березня 1833 р. відбулося об'єднання Баварсько-Вюртембергського і Прусько-Гессенського союзів. Незабаром до них приєдналася Саксонія та вісім Тюрінгенських герцогств, що входили раніше до складу Середньонімецького торгового союзу. Отже, 1 січня 1834 р. був заснований великий Прусько-Німецький митний союз,

що включав спочатку 18 держав, згодом до нього приєдналися багато інших німецьких держав [3, с. 175].

Це стало визначним політичним успіхом Пруссії, яку німецька буржуазія починає розглядати як головний форпост в економіці та політиці. Австрія та її сателіти до митного союзу не увійшли. Реальному митному й економічному об'єднанню в рамках митного союзу Габсбурзька монархія могла протиставити лише формальне політичне об'єднання німецьких держав у рамках Німецького союзу, вирішальну роль в якому вона відігравала. Спроби Відня приєднатися до митного союзу і підпорядкувати його Союзному сейму, підірвавши тим самим позиції Пруссії, або створити новий під своєю егідою були зірвані Берліном.

У 20–30-х роках XIX ст. у Німеччині почався промисловий переворот, об'єднання країни стало економічною і культурною необхідністю. З'явилися сили, здатні його здійснити. Розвиток торгівлі, розширення внутрішнього ринку, будівництво доріг, особливо залізниць, зруйнували державну обмеженість і партикуляризм у праві. Буржуазія потребувала свободи підприємницької діяльності. Однак її обмежували політичний лад і законодавство. Конфлікт між буржуазією та дворянством з кожним роком загострювався. Всі верстви німецького суспільства були зацікавлені у ліквідації роздробленості країни.

У більшості німецьких держав сформувалася опозиція, яка вимагала здійснення політичних і соціально-економічних перетворень. Представники ліберальних кіл обмежувалися пропозиціями скликання загальноімперського станового представництва, розширення митного союзу, ліквідації привілеїв поміщиків. Прихильники поміркованих поглядів

виступали за створення єдиної німецької держави у формі конституційної монархії. Радикали боролися за об'єднання Німеччини і проголошення республіки, ліквідацію станових привілеїв, вжиття заходів для покращення матеріального становища населення [1, с. 221].

Отже, об'єднання Німеччини XV – у 30-х рр. XIX ст. було не можливе. Це було обумовлено низкою факторів – наслідками Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр., наполеонівськими війнами, незацікавленістю європейських країн у створенні єдиної Німецької держави [2, с. 48]. Коли в Європі постала велика кількість централізованих держав, Німеччина була ще роздробленою. Після 9 червня 1815 р. доля німецьких земель почала змінюватися. Був утворений Німецький союз – перший крок до реального об'єднання Німеччини.

1. Бобилева С.Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. 473 с.

2. Галкин И.С. Объединение Германии. Москва: Наука, 1951. 396 с.

3. Галкин И.С. Создание Германской империи, 1815–1871 гг. Москва: Наука, 1986. 342

4. История Германии. В 3 т. Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. Москва: КДУ, 2008. Т. 1. С древнейших времен до создания Германской империи. 544 с.

5. Перцев В.Н. Германия и Австрия в XIX веке. Исторический очерк. Москва: Универсальная библиотека. 1917. 93 с.

САЧКО І. О.,
студент, гр. П-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.ю.н., доц. Завгородня В. М.)

Прообрази правових механізмів функціонування територіальної оборони: досвід західної цивілізації та втілення у концепції Національної гвардії США

У межах західної цивілізації концепція «озброєного громадянства» завдячує своєму виникненню містам-державам Стародавньої Греції. Кожен працездатний, вільний громадянин чоловічої статі у цих містах був зобов'язаний до військової служби, яка, переважно, мала короткочасний характер. Грецькі громадяни-солдати воювали на визначених місцях, захищаючи власні землі та поліс [1, с. 398]. На основі цього стверджуємо, що принцип територіальності, який є одним із невід'ємних для розуміння сучасних моделей територіальної оборони, сформувався ще в епоху Античності.

Після падіння у середині I ст. н. е. Західної Римської імперії концепція міліції (від лат. miles – «воїн», «солдат») або, застосовуючи синонімічний термін, ополчення, зберіглася у формі саксонського фюрда. Внаслідок саксонських вторгнень у V ст., його в тому ж вигляді було перенесено до Англії. В узагальненому плані англосаксонський фюрд втілює наступні ключові концепції: по-перше, кожен чоловік був зобов'язаний до військової

служби, громадяни-солдати, при цьому, повинні були самостійно забезпечувати власне озброєння та спорядження; по-друге, попри відсутність будь-якої формальної системи підготовки, справжня цінність фюрда полягала у можливості організовано збирати велику кількість озброєних громадян в критичних точках за якомога коротші проміжки часу [2, с. 18].

У своїй ассизі «Про озброєння», оприлюдненій у 1181 році, Генріх II Плантагенет (1154-1189) узаконив військовий обов'язок кожного дорослого чоловіка захищати англійське королівство. Згідно з нею, громадяни-солдати були зобов'язані озброюватися та споряджатися відповідно до свого соціального статусу та економічного становища. Так, в англійському законодавстві було офіційно закріплено роль міліції, що стало поворотним моментом в історії покладення урядами військових зобов'язань на громадян-воїнів. Згодом, у 1351 і 1402 роках британський парламент ухвалив закони, якими закріплювалося, що фюрд не повинен використовуватися за межами свого графства, крім випадків «великої необхідності». [2, с.18-19]. Таким чином, вперше принцип територіальності ополченських структур було втілено на законодавчому рівні. Поява цих обмежень, втім, спричинила суттєве погіршення становища британської міліції, оскільки правителі, ведучи війни на території інших держав, зверталися здебільшого не ополченців, а до найманців.

Повноцінне відродження британського ополчення прийшлося на період правління у Шотландії Марії I Стюарт (1560-1567). «Законом про володіння конем, обладунками та зброєю» було додано нові важливі положення. По-перше,

заможні особи повинні були забезпечувати ресурсами бідні верстви населення з метою озброєння та спорядження останніх. По-друге, кожне графство мало призначити власного лорда-лейтенанта, відповідального за збір місцевої міліції, перевірку озброєння та техніки, а також проведення періодичного навчання цих загонів. Загалом, у питанні внутрішньої оборони Британія залежала від ополчення аж до створення в 1661 році регулярної армії [2, с. 19].

Досвід Великої Британії перейняли і її колонії. 13 грудня 1636 року офіційно визнано датою народження Національної гвардії США. Тоді на підставі наказу Генерального суду колонії Массачусетської затоки, колоніальну міліцію для кращого захисту було організовано у три перші в Північній Америці постійні полки. Перший збір Національної гвардії США відбувся у м. Сейлем навесні 1637 року [3; 4, с. 4].

Початок збройного протистояння колоністів та індіанців з племені пекотів з Коннектикуту в 1637 р., ознаменував появу моделі захисту колоністами свого кордону, яка застосовувалася протягом наступних 250 років. В її основі лежала безпосередня народна ініціатива до захисту своїх поселень. Про вирішальне значення реалізації такої моделі громадян-солдатів у вигляді американській міліції для ранньої англійської колонізації свідчить те, що у період з 1620 по 1775 р. колонії однієї лише Нової Англії вистояли у шести індіанських війнах, придушили три великі індіанські повстання, а також успішно відбивали чисельні набіги індіанців на американський кордон. [4, с. 5; 5, с. 5].

Під час Війни за незалежність США більшість полків Континентальної армії, командування якою здійснював Дж.

Вашингтон, були набрані з міліції. Це є об'єктивною підставою, аби характеризувати Континентальну армію в її загальному вигляді як ополченську структуру.

Батьки-засновники нової американської нації, шукаючи консенсус стосовно структури майбутнього уряду, приділили інституту міліції значну увагу. Маємо усі підстави констатувати, що Законом про міліцію 1792 року [6] було формально закріплено основоположні атрибути Національної гвардії США як резервного компоненту регулярної армії. Так, про неї як про резервну ланку говоримо, спираючись на відсутність у президента повноважень щодо використання міліції за межами країни; також відзначаємо її територіальний розподіл за штатами. Про повноцінну ж приналежність Національної гвардії до Армії США, відповідно до Закону, свідчить, зокрема, рівність обсягу виплат і допомоги міліціонерам тому, що передбачений солдат у будь-якої іншої ланки американської армії, а також аналогія у переліку правил війни, яких ці суб'єкти повинні були дотримуватися. У тексті нового Закону про міліцію 1903 року [7] цей статус Національної гвардії набув лише більш чіткого вираження в дещо конкретніших формулюваннях, а назва «Національна гвардія США» вже офіційно замінила термін «міліція» («ополчення»).

Поразка у 1783 року конфедеративних штатів Півдня, й повалення, разом з тим, рабовласницького ладу в США, ознаменувало період Реконструкції Півдня. До складу ополчення приєднувалася велика кількість афроамериканців. Тож стверджуємо, що в цей період в активне русло увійшло викорінення расової сегрегації в

тому числі й в ополченських (міліцейських) структурах, та, відповідно, в сфері відносин, пов'язаних зі службою у Національній гвардії США у тому вигляді, в якому вона існує нині.

Внаслідок прийняття у 1903 року нового Закону про міліцію, Національна гвардія офіційно перетворилася на організований, навчений та оснащений федеральний резерв Армії США. Того ж року було розширено обсяг федерального контролю над нею. Закон же Про національну оборону 1916 року офіційно закріпив за Національною гвардією статус основної структурної складової резерву регулярної армії. Ним також було встановлено кваліфікаційний стандарт для офіцерів Національної гвардії – їм дозволено відвідувати школи Армії США; вимагалася перевірка й визнання кожного її підрозділу Військовим Міністерством США. Наостанок, підрозділи Національної гвардії мали організовуватися за зразком підрозділів регулярної армії [2, с. 10; 4, с. 16].

Три з п'яти дивізій Збройних сил США, що першими ступили на поле бою Першої світової війни у 1917 року, представляли саме Національну гвардію. Її частини були організовані за штатами у дивізії, які становили 40% бойової потужності Американських експедиційних сил. Красномовно те, що за підсумками Першої світової війни бійці 30-ї піхотної дивізії, яка складалася переважно з гвардійців із штатів Південної та Північної Кароліни і Теннессі, загалом удостоїлися найбільшої кількості медалей Пошани – найвищої військової нагороди США [4, с. 17].

У боях Другої світової війни були задіяні усі 18 дивізій Національної гвардії США. Фундамент формування

у Національної гвардії власних повітряних одиниць було покладено ще до Першої світової війни – в її розпорядженні було двадцять дев'ять авіаційних підрозділів. Вони піддалися реорганізації, що почалася в 1921 році, внаслідок чого були остаточно приведені у належну бойову готовність фактично напередодні вступу США у Другу світову війну 7 грудня 1941 року. Всього на фронт було мобілізовано понад 300 тис. гвардійців [3; 4, с. 20, 23].

Навряд чи внесок Національної гвардії США у перемогу антигітлерівської коаліції над країнами Осі за підсумками Другої світової війни вдасться переоцінити. Вичерпним є той факт, що успіх Союзників у битві за острів Гуадалканал восени 1942 року досягненню якого найбільшою мірою посприяв її 164-й піхотний полк, який першим серед великих частин американської армії перейшов до наступальних дій, допомігши, відповідно, позитивно переломити хід подій на тихоокеанському фронті.

Авіаційні підрозділи Національної гвардії, служба яких під час Другої світової війни також було високо відзначена, у 1947 року стали частиною Військово-повітряного корпусу армії США, а згодом і Повітряних сил армії США. [3; 4, с. 20, 23].

В період холодної війни американські гвардійці воювали на Далекому Сході, зокрема, близько 140 тис. налічувалося на території Республіки Корея у 1950 році; дислокувалися в Європі та Центральній Америці. Після падіння Берлінського муру в 1989 році солдати Національної гвардії США вирушили до Південно-Західної

Азії та на Балкани, маючи на меті реалізацію нової стратегії національної безпеки [2, с. 10].

Початок ХХІ ст. знаменується виникненням низки дилем у сфері світової та, разом із цим, американської національної безпеки. Внаслідок шокуючого терористичного акту в Нью-Йорку 11 вересня 2001 року перед Міністерством національної безпеки США постало питання про те, наскільки адекватною, задовільною є професійна і спеціальна підготовка гвардійців для ефективної боротьби з тероризмом, і чи варто, з огляду на появу в них нових обов'язків, звільнити їх від участі у військових операціях за кордоном. На користь необхідності сприяння дискусії з цього приводу, говорить те, що більшість з них щорічно витрачають щонайменше 100 днів на несення військової служби. До слова, ще станом на 2010 р., 30% американського контингенту, розташованого в Іраку, складала солдати Національної гвардії [8].

На сьогоднішній день, згідно з американським законодавством, сферою відповідальності резервних формувань, а отже й Національної гвардії США як основного з них, є, зокрема, використання військових формувань на території США для допомоги населенню під час стихійного лиха або наведення порядку [8].

Підсумовуємо, що на прикладі Національної гвардії США маємо змогу простежити історичні етапи перетворення розрізненого набору місцевих сил оборони на не просто законодавчо організовані сили територіальної оборони, а й на загалом еталонний армійський резерв. Саме тому характеризуємо Національну гвардію США як максимально універсальну структуру територіальної

оборони. Відповідно, стандарти її організації, на наш погляд, мають розглядатися іншими державами світу як еталонні, а отже їх запозичення та реалізація є виключно перспективним напрямом діяльності національних урядів.

1. Christ M. R. Conscription of Hoplites in Classical Athens. *The Classical Quarterly*. 2001. Vol. 51. N. 2. Pp. 398-422. URL: <https://www.jstor.org/stable/3556519>

2. Doubler M. D. I am the Guard: A History of the Army National Guard, 1636-2000. Washington, D. C.: Army National Guard, 2001. 374 p. URL: <https://www.nationalguard.mil/portals/31/Documents/About/Publications/Documents/I%20am%20the%20Guard.pdf>

3. How We Began. *National Guard*. URL: <https://www.nationalguard.mil/About-the-Guard/How-We-Began/>

4. Hylton R. Citizen Soldiers: An Illustrated History of the National Guard. Washington, D. C.: National Guard Bureau, 1994. 33 p. URL: <https://www.nationalguard.mil/portals/31/Documents/About/Publications/Documents/Citizen%20Soldiers%20-%20Illustrated%20History%20of%20the%20Army%20National%20Guard.pdf>

5. Andresen M. W. The New England Colonial Militia and its English Heritage: 1620 - 1675: research report. U. S. Army Command and General Staff College, 1979. 95 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA076328.pdf>

6. Militia Act of 1792. URL: <https://www.mountvernon.org/education/primary-sources-2/article/militia-act-of-1792/#:~:text=The%20Militia%20Act%20of%201792,Militia%20throughout%20the%20United%20States.>

7. Militia Act of 1903. URL: https://www.law.cornell.edu/topn/militia_act_of_1903

8. Национальная гвардия США и всего мира. *Кіевській телеграфъ*. URL: <https://web.archive.org/web/20100414033842/http://www.telegrafua.com/373/world/7429>

СЛАВКО Анна Сергіївна
кандидат юридичних наук,
Сумський державний університет

Комісія правди в Аргентині (1983): історична ретроспектива

Комісії правди є однією із важливих складових реалізації перехідного правосуддя. Їх створювали у багатьох постконфліктних державах для розслідування та оприлюднення матеріалів про злочини, вчинені сторонами конфлікту, їх причини та наслідки. Низка таких комісій діяла у державах Латинської Америки для подолання наслідків громадянських війн, терористичних нападів та диктаторських режимів. Для України доволі цікавим може бути досвід Аргентини.

Починаючи з 1976 року в Аргентині владу здійснювали низка військових хунт, яким протистояли «ліві» повстанці. Боротьба між урядом та групами повстанців тривала близько семи років, протягом яких безслідно зникли від 10 до 30 тисяч осіб. Лише військова поразка від Сполученого Королівства у війні за Фолклендські острови призвела до падіння авторитету військових і змусила їх піти на демократичні вибори. Одним із перших президентських указів новообраного в 1983 році глави держави став указ про створення Національної комісії з насильницьких зникнень (доволі часто використовується також термін CONADEP, утворений від іспаномовної аббревіатури) [1, с. 45].

Відповідно до статті 2 Указу, перед Комісією були поставлені такі завдання:

1) отримувати звіти та докази про ... події та негайно передавати їх до суду, якщо вони пов'язані з імовірним вчиненням злочинів;

2) з'ясувати місцезнаходження зниклих людей, а також будь-які обставини, пов'язані з їх місцезнаходженням;

3) визначати місцезнаходження дітей, незаконно відібраних з-під опіки батьків або піклувальників у зв'язку з діяннями, вчиненими під виглядом придушення терористичної діяльності, та просити про втручання в ці справи органів захисту неповнолітніх та судів у справах неповнолітніх;

4) повідомляти органам влади про будь-які спроби приховати, вилучити або знищити докази, пов'язані з подіями, які вона (Комісія) прагне з'ясувати;

5) через сто вісімдесят днів (180) днів з моменту її створення видати остаточний звіт з детальним поясненням розслідуваних подій [2].

CONADEP складалася з 10 призначених президентом комісарів, усі з яких мали певний стосунок до ідеї прав людини. Обом палатам Конгресу також було наказано призначити уповноважених, хоча зрештою в роботі Комісії брав участь лише один представник Конгресу. Комісією очолив письменник Ернесто Сабато [3].

Для вирішення різних аспектів роботи Комісії було створено п'ять відділів:

а) Відділ депозитарію;

б) Відділ документації та обробки даних;

- с) Відділ процедур;
- d) Департамент юридичних питань;
- e) Адміністративний відділ.

Численні громадські організації вирішили долучитись до роботи Комісії, надіславши велику кількість документів і свідчень про примусові зникнення, викрадення людей та інші злочини. Тим не менш, Комісія практично не отримала жодного сприяння від військових, незважаючи на численні запити. Також CONADEP проводила відкриті слухання та інтерв'ювала родичів жертв насильницьких зникнень [1, с. 46].

Після дев'яти місяців роботи, Комісія передала свій звіт «Nunca Más» (Ніколи знову) президенту. Оприлюднений для широкого загалу звіт містить шість частин. Зокрема, перша частина цього документа містить детальний опис репресій, застосовуваних у період правління хунти (тортури, таємні центри ув'язнення, структура репресивних органів тощо). Друга частина присвячена жертвам, серед яких окремо виділено дітей, священнослужителів, журналістів, представників профспілок тощо. Третя частина звіту стосується правосуддя у період репресій. У четвертій частині вказано на засади створення і функціонування Комісії, а в п'ятій – на ідеологію, яка лежала в основі репресій. Нарешті, шоста частина звіту містить висновки та рекомендації за результатами роботи Комісії [4].

Загалом, Комісія рекомендувала:

- a) органу, який замінить Комісію – прискорити процедури подання до суду документів, зібраних під час розслідування;

b) судам – якнайшвидше розглянути результати розслідування та перевірити показання, отримані Комісією;

c) прийняти відповідні закони для надання дітям та/або родичам зниклих безвісти економічної допомоги, стипендій на навчання, соціального забезпечення та працевлаштування і, водночас, вжити заходів для вирішення соціальних проблем цих осіб;

d) ухвалити закони:

- Про оголошення примусового викрадення злочинном проти людства.

- Про підтримку визнання та приєднання до національних та міжнародних правозахисних організацій.

- Про обов'язкове поширення інформації про права людини у державних навчальних закладах, будь то цивільні, військові чи поліцейські.

- Про посилення та забезпечення широкої підтримки заходів, необхідних судам для розслідування порушень прав людини.

- Про скасування будь-якого репресивного законодавства, яке все ще діє [4].

Як підкреслюють дослідники, особливістю CONADEP було те, що вона поєднала історичні дослідження з правосуддям, надавши масові докази для судових процесів над військовими злочинцями. Її історичні дослідження були використані як ключові докази під час наступних судових процесів над військовими лідерами в 1985 році. Суди відновилися на початку 2000-х років після перерв через закони про амністію в 1986 і 1987 роках і президентське помилування в 1989 і 1990 роках. У

результаті роботи CONADEP кілька колишніх аргентинських злочинців перебувають перед судом або отримали вирок за злочини проти людства, а в деяких випадках навіть за геноцид [5]. Отже, загалом роботу Комісії можна вважати відносно успішною – незважаючи на складні умови роботи, велику частину рекомендацій CONADEP все ж було реалізовано. Крім того, Комісія створила прецедент постконфліктного врегулювання для інших суспільств.

1. Priscilla B. Hayner *Unspeakable Truths. Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. Second Edition. Routledge, 2011. 377 p.

2. Decree on the National Commission on the Disappearance of Persons, 1983 / International Committee Of The Red Cross. URL: <https://cutt.ly/YJixXKy>

3. May R. A. "Truth" and Truth Commissions in Latin America. *Investigación y Desarrollo*. 2013. Vol. 21. № 2. P. 494-512.

4. Nunca Más (Never Again). Report of Conadep (National Commission on the Disappearance of Persons) – 1984 / Nunca Mas. URL: http://nuncamas.org/english/library/nevagain/nevagain_001.htm

5. Bosoer F. Argentina's truth commission at 30 / Al Jazeera America. URL: <http://america.aljazeera.com/opinions/2014/1/argentina-conadeptruthcommissionhumanrights.html>

СУСПІЛЬСТВО. ПОЛІТИКА. ПРАВО

ДАВИДЕНКО Оксана Вікторівна
аспірантка,
Сумський державний університет

Актуальні суспільно-політичні аспекти розвитку громадянського суспільства Польщі

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України, що відбулось 24 лютого 2022 року, має кардинальний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі та світі. Розвиток громадянського суспільства в країнах Західної Європи проходить зараз серйозне випробування на вміння реагувати на глобальні проблеми, даючи поле для подальшого вивчення досвіду та його аналізу.

У європейській спільноті саме Польща стала тією країною, яка прийняла основну масу мігрантів з України. За даними ООН, станом на 20 травня 2022 року в Польщі перебуває 3 463 320 біженців [2]. З початку війни Польща опинилась в унікальній історичній ситуації, коли волонтерський рух, громадські організації та державний сектор оперативно відреагували на виклики у ситуації повномасштабної війни Росії проти свободи і незалежності нашої держави. Ця суспільно-політична ситуація стала серйозним випробуванням для громадського сектору у Польщі і, водночас, сприяла його розвитку.

На думку українських дослідників, ступінь розвитку громадянського суспільства у Польщі в 2008-2014 рр.

залишався стабільно незмінним, хоч у сусідніх Словенії, Литві, Угорщині, Латвії, Чехії у той самий час воно розвивалося у позитивному напрямі. Дослідники висловлювали думки щодо низького показнику розвитку польського громадського сектору. Причинами ситуації, що склалася, вважалися недофінансування сектору та невисокий рівень залученості держави як одного з основного джерела фінансів, низький рівень розуміння громадянами необхідності розвитку громадянського суспільства та ін. [5, с. 52].

Натомість актуальна ситуація продемонструвала зміни, що швидко відбуваються у громадському секторі Польщі. По-перше, варто відмітити рівень реагування держави та її роль у процесі активізації та розвитку громадської активності. Уряд та законодавчі інституції оперативно внесли зміни у національне законодавство, що дало змогу великій кількості працівників державних інституцій на місцях фахово реагувати не лише на міграційні, а й інші внутрішні суспільно-політичні та фінансово-господарські процеси на визначених законодавчих підставах. Серед низки прийнятих законодавчих актів, зокрема Закон від 12 березня 2022 року «Про допомогу громадянам України у зв'язку з військовим конфліктом на території цієї держави» [3], що регулює основні проблемні питання перебування українських громадян у Польщі. Аналіз даного документу демонструє ґрунтовний комплексний підхід до питань розміщення, забезпечення, порядку фінансових виплат тощо для громадян України, що мають різний статус та юридичні умови перебування у Польщі.

По-друге, вплив на розвиток громадянського суспільства має питання оплати праці осіб, що професійно здійснюють діяльність у неурядовому секторі. Станом на грудень 2021 року, кількість неурядових організацій, що використовують оплачувану роботу, у різному обсязі та різній формі, з 2010 року зросла до 65% [1]. Серед них можна виділити ті, які оплачують роботу постійно і регулярно – таких організацій є 41%; 24% не мають постійного оплачуваного персоналу, але використовують оплачувану роботу та мають своїх колег або підрядників.

По-третє, актуальним є активізація волонтерського руху у Польщі з початку здійснення повномасштабної агресії з боку Росії. За даними сторінки проекту розвитку волонтерату у Варшаві «Варшавські волонтери» («Ochotnicy warszawscy») станом на 22 березня 2022 року лише у Варшаві працювало понад 8 тис. волонтерів, які зголосилися допомагати громадянам України. Тенденція зростання та зміцнення волонтерського руху спостерігалась у Польщі впродовж останнього десятиліття [4]. Ситуація із залученістю активних громадян Польщі у волонтерський рух є безпрецедентною.

Підсумовуючи інформацію на даному етапі, ми можемо констатувати стрімкий розвиток волонтерського руху у Польщі, тенденцію до переходу громадського сектору до сфери професійної, а також тісну взаємодію громадських, волонтерських та державних організацій у ситуації, що потребує кризового реагування з боку всіх інституцій польського суспільства.

1. Charycka B. Kondycja organizacji pozarządowych 2021: Coraz więcej pracy płatnej. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://publicystyka.ngo.pl/kondycja-organizacji-pozarządowych-2021-coraz-wiecej-pracy-płatnej>
2. Refugees fleeing Ukraine. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10781>
3. Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/ustawy/2069_u.htm#_ftn1
4. Wolontariat w organizacjach. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fakty.ngo.pl/fakt/wolontariat-w-organizacjach>
5. Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні. Монографія / Нагорняк Т.Л., Примуш М.В., Польовий М.А. та ін. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 228 с.

КОРОЛЬ Сергій Миколайович
кандидат політичних наук, доцент,
Сумський державний університет

ЯКУЩЕНКО Юлія Юріївна,
студентка,
Сумський державний університет

Аналіз соціальної політики стосовно подолання бідності в стратегіях розвитку Краснопільської та Тростянецької громадах

У стратегії розвитку Краснопільської територіальної громади на 2021-2030 рік зазначено два напрями, які стосуються соціальної політики, зокрема: «Громада для людей» та «Процвітаюча громада». Кожен із цих напрямів конкретизуються цілями відповідно до яких складено план дій впровадження стратегії. За напрямком «Громада для людей» визначено такі цілі:

– створення «Центру Дія». В рамках цього передбачається збільшення кількості адміністративних послуг до 300, що в свою чергу сприятиме забезпеченню всіх громадян необхідними для них послугами. Також планується доукомплектування інтернетом та стаціонарним робочим місцем мобільного центру надання адміністративних послуг, який функціонує на базі територіальної громади, що забезпечує надання послуг жителям віддалених населених пунктів. На нашу думку, це сприяє подоланню бідності, оскільки всі громадяни

матимуть доступ до отримання послуг, які допоможуть їм отримати соціальну чи інші види допомоги;

– створення спеціалізованої служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. У цьому випадку це допомагатиме особам отримати необхідні соціальні послуги та не опинитися за межею бідності. Оскільки в попередньому розділі ми зазначали що уразливими до потрапляння в ситуацію бідності є особи, що перебувають у складних життєвих обставинах;

– створення служби «Соціальне таксі» для маломобільних осіб та пільгових категорій. Завдяки цьому жителі громади зможуть безкоштовно пересуватись по території громади, що у свою чергу дає можливість заощадити кошти та дістатись до потрібного місця. Особливо це необхідно для людей, яким складно переміщуватись;

– удосконалення лікарні. Планується розширення послуг лікарні та доукомплектування лікарні сучасними приладами. Це дозволить жителям громади отримувати послуги за місцем проживання та не витратити кошти на приватних лікарів.

За напрямом «Процвітаюча громада» наведено більш економічні цілі, але ми в цьому вбачаємо й соціальну політику стосовно подолання бідності, оскільки серед цілей зазначено про відновлення роботи непрацюючих підприємств, таких як «Наумівський спиртзавод» та «Михайлівські вогнетриви». А також відкриття нових підприємств, зокрема: створення промислового парку «RedFieldIndustrialPark»; закладення комунального

плодового саду «Фруктова мрія»; будівництво цеху переробки плодоовочевої продукції та розвиток зеленого туризму в різних куточках територіальної громади. Реалізація цих цілей забезпечить велику кількість громадян, які на даний момент є безробітними та отримують лише допомогу по безробіттю, а дехто з цих осіб перебуває за межею бідності, робочими місцями. В свою чергу це дозволить великій кількості осіб отримувати заробітну плату та забезпечувати потреби своєї родини [1].

Якщо говорити про програму соціально-економічного розвитку Краснопільської територіальної громади на 2022 рік, то в ній досить стисло описано про заплановану роботу в напрямку соціальної політики. Вказано лише те, що планується забезпечення реалізації конституційних гарантій та прав громадян на соціальний захист та отримання соціальних послуг та допомоги [2].

У стратегії розвитку Тростянецької міської територіальної громади, не зазначено жодного напрямку, який би стосувався соціальної політики [3]. Проте, про розвиток соціальної сфери детально описано в програмі економічного і соціального розвитку Тростянецької міської територіальної громади на 2021-2023 роки. У 2020 році з початком пандемії Covid-19, велика кількість жителів громади стали безробітними. Тому в програмі одним із пріоритетних завдань є збільшення робочих місць та сприяння самозайнятості населення.

Наступним завданням задля досягнення цілей програми, є реалізація міських проєктів соціального захисту населення, зокрема: «Громада для людини: підвищення компетентності громад для розвитку

соціальних послуг»; «Картки мешканця Тростянецької міської ОТГ»; «Доступний дитячий майданчик» за програмою «Сприяння інтеграційній політиці та послугам для людей з інвалідністю» та «Модернізація системи соціальної підтримки населення України». Всі вище згадані проекти мають на меті підвищити рівень життя населення та забезпечити доступність та якість надання соціальних послуг.

В програмі економічного та соціального розвитку також згадується про створення соціального гуртожитку для людей похилого віку, що дозволить забезпечити потреби потребуючих осіб. Програмою також передбачено запровадження квартирної обліку. Для цього будуть виявляти пустуючі квартири та будинки, потім обладнувати їх найнеобхіднішим та документально оформлювати на нових власників. Новими власниками можуть стати особи у яких немає власного житла. Далі буде проводитись розподіл житла, згідно списків квартирної черги Тростянецького міськвиконкому [4].

Отже, аналізуючи заплановану соціальну політику у громадах ми побачили, що деякі з заходів сприяють подоланню та попередженню бідності серед населення. У кожній з проаналізованих громад є цікаві ініціативи соціального спрямування. У Краснопільській громаді це створення «Соціальне таксі». А у Тростянецькій громаді це «Квартирний облік». Ці практики є досить цікавими, та на нашу думку, допоможуть соціальним категоріям забезпечити свої базові потреби. Але, відкритий воєнний напад Росії за підтримки Білорусі на Україну 24 лютого 2022 року вносить свої корективи в стратегії розвитку

громад і, можливо, доповнить новими соціальними проєктами.

1. Стратегія розвитку Краснопільської територіальної громади на період 2021-2030 років [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://krasnopilska-gromada.gov.ua/strategiya-rozvitku-08-39-24-25-01-2018/>.

2. Програма економічного і соціального розвитку Краснопільської селищної ради на 2022 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://rada.info/upload/users_files/04390104/docs/dad6aa00e8d5e1a846368347eefad411.docx.

2. Стратегія розвитку Тростянецької об'єднаної територіальної громади до 2023 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://trostyanets-miskrada.gov.ua/viewpage.php?page_id=543

3. Програма економічного і соціального розвитку Тростянецької міської ТГ на 2021–2023 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://trostyanets-miskrada.gov.ua/docs/rishennyaSesii/235%20%D0%9F%D0%A1%D0%95%D0%A0%202021-2023.zip>.

КУДІНА Анастасія Олегівна
студентка,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.ю.н., проф. Сухонос В. В.)

Володимир Володимирович Сташис – видатний український правник у галузі кримінального права

Особливу роль в державі займає право. З початку незалежності України та до сьогоднішня правова система в країні стрімко розвивається та створює можливості щодо забезпечення стабільності функціонування та розвитку нормативно-правового регулювання взаємовідносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Сучасна наука держави і права України потребує дослідження діячів, які внесли вагомий внесок до сфери правового регулювання. Серед них – видатний український правник, кандидат юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, Герой України – Володимир Володимирович Сташис (1925- 2011).

В. Сташис народився 10 липня 1925 року у місті Суми. Спочатку здобував освіту у Сумській середній школі № 2, та провчився у ній 8 років. Проте у 1941 році, після закінчення 8-го класу та з початком Великої Вітчизняної війни та окупації Української РСР, був евакуйований до Саратовської області разом з матір'ю та сестрою. Згодом йому разом з сім'єю довелось переїхати до Татарської АРСР, де під час евакуації він далі продовжував здобувати освіту в школі. Проте у 1943 році

В. Сташис стає до лав Червоної армії, та через декілька місяців вже приймав участь в боях Великої Вітчизняної війни, де показав себе відважним бійцем [1, с.7].

Від 1945 року В. Сташис продовжив навчання та екстерном закінчив 10-й клас середньої школи. Вищу освіту спочатку почав отримувати на будівельному факультеті Харківського вугільного індустріального інституту, проте через отримані травми під час бойових дій не зміг подужати фізичних навантажень, тому у 1946 році змінив місце навчання на Харківській юридичний інститут. У новому місці навчання Володимир продемонстрував свій хист до навчання та майже одразу став найкращим студентом на курсі.

У 1950 році закінчив навчання з найвищою ознакою та поступив до аспірантури в цьому ж вузі. Після закінчення аспірантури у 1955 році зайняв посаду старшого викладача, згодом – став завідувачем кафедри кримінального права та процесу університету, а в 1964 році став проректором з наукової та навчальної роботи та паралельно став завідувачем кафедри кримінального права, а вже від 1968 року останній був першим проректором Харківського юридичного інституту, і до 1991 поєднував цю посаду з посадою завідувача кафедри кримінального права.

В. Сташис вживав всіх можливих заходів у відродженні та становленні Харківського юридичного інституту, а саме розвитку педагогіки та збільшення професорсько-викладацького складу [2, с.155].

У своїй науковій роботі приділяв важливу увагу дослідженню питань, що стосувались кримінального

права, зокрема щодо боротьби з організованою злочинністю, злочинів проти особи, власності, громадянської безпеки, народного здоров'я, а також господарських злочинів. Окрім цього, В. Сташис був засновником наукової школи з підготовки фахівців у галузі кримінального права. Разом з цим, В. Сташис був одним з учасників Робочої групи Кабінету міністрів України, які займалися створенням Кримінального кодексу України.

Доробок вченого містить більш ніж 250 наукових праць, з них: 7 монографій, 8 науково-практичних коментарів, 14 підручників та 8 навчальних посібників. Серед найвідоміших робіт доречно визначити наступін: «Уголовное законодательство Украинской ССР» (укр. «Кримінальне законодавство Української РСР» (1971 р.), «Уголовно-правовая охрана личности»(укр. «Кримінально-правова охорона особи»). (1976р.), «Преступления против личности в УК УССР и судебной практике»(укр.. «Злочини проти особи в КК УРСР та судовій практиці») (1981 и 1987рр.), «Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть особенная» (укр.. «Кримінальне право Української РСР на етапі. Частина особлива») (1989р.), «Новый Уголовный кодекс Украины. Вопросы применения и изучения» (укр. Новий Кримінальний кодекс України. Питання застосування і вивчення; 2002р.), «Уголовное право Украины. Особенная часть» (укр. «Кримінальне право України. Особлива частина») (2003р.), «Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Украины» (укр. «Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України»; 2003, 2004, 2006 и 2008 рр.) [3, с. 38].

Досліджуючи значний доробок В. Сташиса як видатного українського правника, варто зауважити, що він неодноразово висловлював думку, що «зі злочинністю необхідно боротися не лише на практичному, а й на інтелектуальному рівні з використанням досягнень наук кримінально-правового циклу, впровадженням позитивного міжнародного досвіду, вивченням недоліків правозастосовної практики». Саме такі судження стали передумовою створення науково-дослідного інституту [4, с. 16].

Таким чином, ставлення В. В. Сташиса до власної справи, його цілеспрямованість та великий внесок у розвиток права, зокрема кримінального, показує його як справжнього видатного діяча у царині юриспруденції. Вчений-правник вніс вагомий внесок до історії розвитку права в Україні, зокрема щодо питань кримінального права.

1. Тацій В. Я., Борисов В. І., Панов М. І., Демидова Л. М. Володимир Володимирович Сташис. Солдат, організатор юридичної освіти, науковець, вчитель (сторінки біографії, віхи громадської і наукової діяльності). Вибрані праці. Харків: Право.2015. С. 7–25.

2. Знання вчений, педагог, організатор підготовки юридичних кадрів. *Право України*. 2008. № 10. С. 154–1555.

3. Нариси до історії Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України / за ред. В. І. Борисова, В. С. Батиргарєєвої. Харків : Право. 2015. 192 с.

4. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / ред.кол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2011. Вип. 21. 312 с.

МАРТИНОВ Андрій Юрійович
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України

Популістські рухи в країнах Європейського Союзу: між політичним маргінесом і суспільним впливом

Відносини між європейцями та мусульманами тлумачаться по-різному. Відомий італійський експерт з питань історії ісламу Ф. Кардіні вважає, що джерелом міжкультурної ворожнечі християн і мусульман є взаємне непорозуміння як результат конкуренції інтересів та способів життя [1, с. 35]. Досить суперечливими є оцінки стану і перспектив розвитку мусульманських громадянських суспільств у європейських країнах. Зокрема, контраверсійними є характеристики ступеня впливу прихильників ісламського фундаменталізму у середовищі європейських мусульман та їхні зв'язки з арабською спільнотою. Стрімкий розвиток процесу глобалізації, принаймні до часу початку світової економічної кризи восени 2008 р., зробив досить популярною тезу про домінування мультикультурності. Зазначена тенденція розглядалася як сутнісний елемент нової політики ідентичності, пов'язаної із гарантуванням широких громадянських прав різним меншинам. Реалізація відповідного політичного курсу відбувається в умовах досить гострої суспільно-політичної дискусії щодо основних тез «зіткнення культур», які відстоював С. Гантінгтон [2, с. 37]. Ці ідеї були перенесені у площину

проблем функціонування мультикультурних демократичних суспільств. Оптимісти вважають, що за нових історичних умов можливо забезпечити мирне співіснування та співпрацю громадянських суспільств як результату історичного розвитку національних демократичних держав та мультикультурних структур. Більш інформовані оптимісти, або реалісти, навпаки, аргументовано доводять, що така толерантність є даниною політичній коректності, а насправді більше нагадує утопію. Зокрема, А. Сен пише про ризики конфлікту культур всередині мультикультурних громадянських суспільств [3, с. 34].

Відома болгарська дослідниця проблем ідентичності Ю.Кристева акцентує увагу на дилемі: чи зможемо ми тісно й пристрасно жити з іншими, жити інакшими, не вдаючись до остракізму, ні до нівеляції? [4, с. 44]. Авторка зазначає, що «чужинець це людина, в якій під панциром активіста чи працівника-імігранта зідрано шкіру, адже йому «постійно доводиться відчувати на собі ненависть інших» [4, с. 13]. Імігрант приречений не розмовляти рідною мовою. Водночас чужинець – це той, хто працює. Тоді як автохтони цивілізованого світу, розвинених країн, вважають важку працю річчю вульгарною і набирають аристократичного невимушеного й вередливого вигляду, чужинця ви впізнаєте по тому, що він досі вважає працю цінністю. Внаслідок такого статусу чужинця риторичним стає питання, що важливіше «права людини чи права громадянина?» [4, с. 125]. Це питання особливо загострюється, коли нові прибульці не відмовляються від

своїї ідентичності, що європейці мають нагаду спостерігати зараз.

Стратегією європейських ультраправих можна вважати спроби посилення протидії цим тенденціям. Незаперечним є посилення впливу правих популістських партій на національному рівні в країнах Євросоюзу, особливо потужно уражених економічною кризою. У країнах «старої» Європи проблема адаптації мусульманських громад до світського європейського громадянського суспільства є особливо гострою. Наприклад, у Австрії це «Австрійська партія свободи». У Бельгії мова йде про партію «Фламандський інтерес» та «Список Дедекера». На рівні місцевих органів самоврядування після травневих 2012 р. виборів впливовою силою стала «Британська національна партія». Регулярним учасником коаліційних політичних процесів у Нідерландах стала права популістська «Партія свободи» Герта Вендерса. У Франції лідер «Національного фронту» Марін Ле Пен на президентських виборах у квітні 2012 р. набрала 18% голосів під гаслами виселення неадаптованих емігрантів із Франції. У Італії аналогічні позиції відстоює «Ліга Півночі» та «Альтернативний соціальний список Муссоліні». У Данії на аналогічних ідеологічних позиціях стоїть «Датська народна партія», яка ініціювала появу 2005 року карикатур на пророка Мухаммеда в датській пресі. У країнах «нової» Європи правий популізм наразі є більше формою протесту проти наслідків європейської інтеграції цих держав. Натомість ксенофобські настрої, зважаючи на невелику кількість мусульман у цих країнах, більше стосуються «ворожих сусідів», антисемітизму та ромів.

Але відповідні ідеологічні партії посилюють свої позиції у внутрішній політиці цих країн. Наприклад, у Болгарії це коаліція «Атака», у Латвії це партія «Родина і свобода», у Литві це партія «Порядок і справедливість», у Польщі це «Ліга польських родин», у Греції партії «Народно-православний заклик» та «Золотий світанок», у Румунії це партія «Велика Румунія», а в Угорщині це «Рух за кращу Угорщину». Посилення рівня популярності зазначених партій також обумовлюється демографічними причинами, пов'язаними зі старінням європейських суспільств.

Усіх європейських ультраправих популістів об'єднують ідеї громадянства на основі крові і землі, а не формування політичної багатокультурної нації. Їхньою ідеологічною основою є расизм, мілітаризм, гомофобія, критика глобалізації та європейської інтеграції, неприйняття емігрантів. В умовах політичних турбулентностей, викликаних економічною кризою структури європейських громадянських суспільств на національному та наднаціональному рівнях демонструють незначну ефективність у виконанні ролі інструмента адаптації емігрантських громад до європейських норм і цінностей. Розмитість ідеологічних установок правих популістських партій дає їм можливість використовувати електоральний потенціал традиціоналістів та консерваторів. Внаслідок цього реальним є виклик згорання структур «вільних суспільств» у Європі. Принаймні поки що немає універсальної стратегії, здатної вирішити питання ефективної адаптації емігрантів до європейської ідентичності. Навпаки, домінування стратегії витіснення ісламських фундаменталістів у гетто

європейських міст є способом поведінки страуса перед викликом небезпеки. Подальше посилення європейських правих радикалів також може відкрити шлях до прямого зіткнення ісламських фундаменталістів та правих екстремістів у Європі.

Переобрання на другий президентський термін у Франції Е. Макрона не може нейтралізувати той факт, що його опонентка Марін Ле Пен у другому турі виборів отримала результат ще кращий, аніж під час президентських виборів 2017 р. Європейські консерватори вважають, що розширений Європейський Союз перетворився на конгломерат народів, культур, цінностей. За цим стоїть розпад християнської Європи, ідентичність якої фактично ніяк не зафіксована навіть у нормотворчих документах Європейського Союзу. Внаслідок втрати віри руйнуються засади громадянського суспільства. Але поки що воно залишається важливою складовою фундаменту європейських національних держав. З іншого боку, використання існуючих структур громадянських суспільств як інструменту адаптації емігрантів натикається на культурні бар'єри. Це залишає за правими популістами широке поле впливу на громадську думку та політичні процеси в країнах-членах Європейського Союзу.

1. Кардини Ф. Европа и ислам. История непонимания. СПб.: Питер, 2007. 350 с.

2. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Смолоскип, 2006. 400 с.

3. Sen Amartya. Die Identitätsfalle. Warum es keinen Krieg der Kultur gibt. – München: Ulrich Beck Verlag, 2006. 350 S.

4. Кристева Ю. Самі собі чужі / Пер. з фр. К.: , 2004. 250 с.

МЕЛЬНИК Аліса Андріївна
студентка,
Сумський державний університет
(наук. керівник: д.філос.н., проф. Лебідь А. Є.)

Імплементация Україною Цілей сталого розвитку ООН на шляху забезпечення національної системи стійкості

Поняття «соціальна стійкість» сьогодні набуває нових концептуалізацій, пов'язаних із викликами та ризиками в системі глобальної безпеки, а також на національному, регіональному та місцевому рівнях. Питання соціальної стійкості набуває особливої актуальності особливо в умовах трансформацій, пов'язаних із пандемією, військовою агресією РФ проти України на фоні фінансово-економічних криз, а також незавершених реформаційних процесів, які позбавляють населення впевненості у майбутньому, що не може не вплинути на формування соціальної стійкості.

Вивчення чинників, що визначають формування соціальної стійкості в контексті реалізації Цілей сталого розвитку ООН, дозволить зробити певні прогнози як стосовно потенційної готовності територіальних громад до солідаризації, співпраці і спільної протидії негативним тенденціям і ризикам, так і стосовно тих обмежень, які сьогодні стримують розвиток горизонтальних зв'язків, розширення впливу на формування та реалізацію управлінських рішень у громадах.

Імплементація цілей сталого розвитку є важливим трансформаційним інструментом модернізації України. Перспективним щодо підсилення трансформаційного ефекту має стати поєднання завдань ЦСР ООН з принципами та підходами до реалізації концепції забезпечення національної системи стійкості України. Окремої дослідницької уваги потребує концепт соціальної стійкості, який фокусує увагу на тріаді «Особистість-Спільнота-Держава». В рамках цього трикутника можна виокремити основні загрози соціальній стійкості, вирішення яких безпосередньо корелює з виконанням Україною цілей сталого розвитку ООН.

Методологічно соціальну стійкість детермінує успішність реалізації низки з 17-ти цілей сталого розвитку ООН, зокрема, ціль №3 – Міцне здоров'я; ціль №11 – Сталий розвиток міст та спільнот; ціль №16 – Мир та справедливість та інші. Таким чином, в контексті реалізації цілей сталого розвитку ООН політика держави має спиратися на укріплення соціальної стійкості шляхом досягнення її необхідних індикаторів.

Україна віддана цінностям та цілям, визначеним у Порядку денному в сфері сталого розвитку: з 2015 року розпочато низку реформ, спрямованих на здійснення соціально-економічних перетворень та зміцнення демократичного устрою. Цілі сталого розвитку інтегровані в державну політику за принципом «нікого не залишити осторонь». Вже за підсумком 2019 року Україна у цілому досягла прогресу за 15-ма з 17-ти ЦСР.

Разом з тим, ризики та виклики в умовах пандемії COVID-19, військової агресії РФ проти України тощо

свідчать, що для нашої держави важливим є реформування системи охорони здоров'я; посилення координації та професіоналізація влади, відновлення повного циклу виробництв окремих товарів; реформа системи соціальної допомоги; осучаснення підтримки найбільш вразливих груп населення у поєднанні з інтегрованими соціальними послугами; цифровізація процесів адміністрування; осучаснення підходів до дистанційного навчання тощо.

ЦСР стали «драйвером зрушень» в Україні. Вони запропонували нові цінності й нові перспективи, що привело до переосмислення засад національного розвитку в Україні. Після приєднання до Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року в Україні почали відбуватися зміни у підходах до стратегічного планування та визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку.

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>

2. Цілі сталого розвитку Україна-2020. Моніторинговий звіт. Київ: Державна служба статистики України, 2020. – 90 с.

СЕМЕНЧУК Іван Сергійович

аспірант,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Вплив громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень щодо допомоги Україні під час війни: приклад Швейцарії

Неурядові організації (НУО) та організоване громадянське суспільство роблять вагомий внесок в розвиток демократії та дотримання прав людини. В демократичному суспільстві повноваження на прийняття рішень надаються обраним представникам, які забезпечують виконання своїх рішень через державні виконавчі органи на національному та місцевому рівнях. Якщо повноваження, відповідальність та ресурси передаються на рівень місцевої влади для формування політики та розподілу ресурсів, важливо, щоб прийняття рішень базувалося на правильних політичних принципах та ефективних процесах планування. Як показує європейський досвід, розширення прав громадян на те, щоб відігравати роль у прийнятті рішень не лише через обраних представників, але й через різноманітні механізми дозволяє враховувати думку та інтереси громадян в процесі формування політики та наближає громадян до демократичного процесу [1].

Розглядаючи вплив громадянського суспільства на політичні процеси у Швейцарії, варто відмітити, що

громадяни є однією із рушійною силою у Конфедерації для прийняття важливих політичних та гуманітарних рішень. Не дивлячись на те, що держава залишається “нейтральною”, під час російської агресії проти України, багато швейцарців переосмислюють традиційний нейтралітет своєї країни.

Коли Російська Федерація зробила повномасштабне вторгнення на територію України у лютому, тисячі швейцарців вийшли на вулиці із засудженням агресії та вимогою до уряду підтримати Україну. Так само тисячі відкрили свої домівки для біженців з України, яким уряд Швейцарії надав колективний безвізовий захист. Для молодих швейцарців ідея про те, що можна залишатися осторонь у такій ситуації, видалася особливо неприйнятною.

На думку Санї Амелі, голови молодіжного руху Operation Libero, що виступає за тісні зв'язки із Європою і проти ізоляціонізму Швейцарії, швейцарці починають розуміти, що вони є частиною цілої родини європейських ліберальних демократій. І що ця війна є боротьбою між політичними системами – тією, в якій перебуваємо європейці, і автократичною, клептократичною системою Путіна [2].

Саме активна позиція громадянського суспільства та небайдужість пересічних громадян до війни в Україні, підштовхнула Уряд Швейцарії прийняти рішення щодо запровадження санкції. 28 лютого Федеральна рада Швейцарії оголосила, що Швейцарія приєдналась до списку країн, включно із ЄС і США, у питанні

запровадження економічних санкцій проти Росії. Рішення Швейцарії привернуло увагу всього світу [3].

Приєднання Швейцарії до санкцій зустріли схвальними заголовками у газетах по всьому світу. Це також дало привід припустити, що Швейцарія полишила нейтралітет.

Без сумніву, допомога Швейцарії є знаком солідарності з діями всієї Європи. У Берні не могли залишатися осторонь драматичних порушень волелюбних прагнень України.

Як ми бачимо надання гуманітарної допомоги з перших днів війни як від громадян, так і від держави, є сильним проявом підтримки “нейтральної держави”.

У ключових швейцарських кантонах були створили збірні пункти, де громадяни накопичують засоби першочергової допомоги (медикаменти, їжу, предмети гігієни) від приватних осіб і підприємців. Завдяки МЗС України, згодом без бюрократичної тяганини, допомога спрямовується у найбільш уражені райони бойових дій. На третьому тижні війни і влада Конфедерація підключилась до надання допомоги - були надані харчі, медикаменти, обладнання для відновлення інфраструктури, техніка для рятувальників тощо [4].

Утім, крок за кроком, багато швейцарців починають розмірковувати над новою ідентичністю та новою стратегією безпеки для своєї країни. Ідея участі у чомусь подібному нейтральної Швейцарії, яка до того ж не є членом ЄС, ще кілька місяців тому видавалася б неймовірною. Але війна в Україні змінила думки. Санья

Аметі вважає, що Швейцарія зобов'язана долучитися до захисту ліберальної європейської демократії [2].

На думку Маркуса Гефлігера, політичного оглядача газети *Tagesanzeiger*, війна в Україні прояснила, що Швейцарія має визначитися зі своїм місцем у новому, поляризованому світі.

1. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: посіб. – К. : Ленвіт, 2012 . – 64 с.

2. Як війна в Україні змусила Швейцарію засумніватися в своєму нейтралітеті - BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61365261>.

3. Подкасти. Посол Швейцарії у США: Війна в Україні є викликом міжнародному праву. *VOA*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/swiss-ambassador-ukraine-war-is-challenge-to-international-law/6491317.html>.

4. Ukrinform. Артем Рибченко, Посол у Швейцарії та Ліхтенштейні. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3490699-artem-ribcenko-posol-u-svejcarii-ta-lihtenstejni.html>.

STRIGUNOV Yaroslav Serhiiovych
student,
Sumy State University
(scientific adviser – PhD Pankratova V. O.)

Outstanding legal scholars and their contribution to history and science

Volodymyr Mykhailovych Koretsky is a jurist, founder of the Ukrainian School of International Private and Public Law. He went through a great creative path as a scientist, teacher, practitioner. Demonstrating interest in international economic relations, VM Koretsky contributed to the development of the study of international law. In his works *Uniformism in Law*, *International Radio Law*, and *International Economic Law*, he became the first Soviet scholar to theoretically substantiate and prove the need for international economic law. His opinion is largely similar to the idea of creating a new international economic order on the principles of equality and mutual benefit for all participants in international economic relations.

V. M. Koretsky's life and activity took place in Ukraine and were connected with the beneficial influence of the best traditions of Ukrainian culture on him, which enriched him and spiritually supported him in critical life situations.

V. M. Koretsky bequeathed to the Institute his excellent library of international law, most of the fund of which is foreign literature. While still alive, he created an office of literature of international law at the Institute. This book fund was created by scientists at his own expense, received by him

during business trips abroad. Unfortunately, now the replenishment of the fund with new foreign publications has stopped due to lack of funds in the Institute [1].

The next figure that deserves attention is Stepan Ivanovich Fedak - a famous philanthropist (philanthropist), lawyer, philanthropist and great patriot, organizer and co-founder of many institutions in Galicia. S. Fedak's participation in the Ukrainian socio-political life of Galicia from the end of the XIX to the beginning of the 30s of the XX century. had a specific character. Contemporaries pointed out his apolitical nature, his tendency to come to terms with ideological opponents, which, under the conditions of the Polish-Ukrainian confrontation at the time, was rather negative. To the best of his ability, he helped to develop, harden, and support the various societies and unions he formed [2].

Finally, consider the figure of Boris Musiyovych Babi - a prominent jurist, researcher of the history of state and law, a senior researcher. He was a member of a number of institutions under the Council of Ministers of the USSR: the Legal Commission (1963-1970), the Committee on State Prizes of the USSR in the field of science and technology. The scientist conducted extensive public work, in particular, on the board of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments, the Ukrainian Republican Committee for the Protection of Peace. He was repeatedly elected a deputy of district and local councils [3].

Borys Babi was a member of the Permanent Court of Arbitration in The Hague (1976), the Commission of Ukraine for UNESCO, headed Ukrainian delegations to the UN Conference on Exploration and Use of Outer Space for

Peaceful Purposes, on the representation of states in their relations with international organizations. the UN Seminar on Combating Racism and Racial Discrimination, the UN Special Committee on International Terrorism in New York, and the Second World Conference on Racism and Class Discrimination [4].

As we can see, each of the analyzed scientists has made a great contribution to the field of science and law.

1. Володимир Михайлович Корецький – вчений-правознавець, засновник української школи міжнародного приватного та публічного права. *Віртуальний бібліограф. ХОУНБ ім. О. Гончара*. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/volodimir-mihaylovich-koretskiy.htm> (дата звернення: 01.06.2022).

2. Степан Іванович Федак – відомий філантроп (людинолюб), адвокат, меценат і великий патріот. *Віртуальний бібліограф. ХОУНБ ім. О. Гончара*. URL: <https://biblio.lib.kherson.ua/stepan-ivanovich-fedak.htm> (дата звернення: 01.06.2022).

3. Бабій Борис Мусійович – видатний український вчений-правознавець та організатор академічної юридичної науки. *Центр правової інформації*. URL: <http://cpi-cher.blogspot.com/2020/11/1.html> (дата звернення: 02.06.2022).

4. Бабій Борис Мусійович (25.07.1914 – 19.09.1993) – вчений-правознавець, академік АН України. До 100-річчя від дня народження. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/1268> (дата звернення: 02.06.2022).

ЧАЛА Дар'я Олексіївна
студентка,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.філос.н., доц. Теліженко Л. В.)

Політичні партії та громадські організації: історія і сучасність

Форми об'єднань громадян, що відображають різні рівні внутрішньої організованості, – це громадські організації та політичні партії. Через ці утворення окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство загалом, відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти у реалізації державної політики [1].

Виникнення політичних партій та громадських організацій в Україні пов'язане з розвитком виборчого права. Дедалі більша кількість потенційних прибічників тих чи інших ідеологій потребувала організації, інакше виникла б небезпека хаосу у вільній політичній конкуренції. Таким чином, з'явилася потреба організаційного оформлення зв'язків між офіційними особами чи кандидатами на політичні посади і тими групами громадян, котрі їх підтримують, для сприяння цим особам у здобутті та збереженні влади. Так, упродовж XIX – на початку XX століття виникають політичні партії як союзи однодумців, котрі об'єднують громадян в організовані структури, призначені забезпечити громадську підтримку кандидатам на політичні посади [2].

Поняття «партія» використовувалося ще Аристотелем, однак політичні партії та громадські організації ведуть родовід із XVIII століття. Першими прототипами сучасних партій вважаються британські «тори» (консерватори) та «віги» (ліберали). Поява партій була спричинена капіталізацією суспільства, коли народжена буржуазія щоразу активніше заявляла свої претензії щодо влади [3].

У XIX столітті, з виходом на політичну арену робітництва, у Західній Європі з'являються прототипи сучасних соціал-демократичних партій. Варто зазначити, що в ті часи, як і сьогодні, ставлення як населення в цілому, так і окремих мислителів і державних діячів до партій аж ніяк не було однозначним [4].

Свого часу німецький соціолог та історик М. Вебер в історії становлення політичної партії вирізняв три етапи: аристократичне угруповання, політичний клуб і масова партія. Партії виростали з депутатських клубів і фракцій у парламенті, орієнтованих на інтереси різних кіл нової політичної та економічної еліти [5].

Основними причинами виникнення політичних партій були необхідність захисту соціально-класових, національних, племінних, релігійних, регіональних інтересів, а також цілі, пов'язані з виборчою боротьбою [6].

Для сучасної України роль політичних партій і громадських об'єднань в організації державної влади є вкрай важливою темою, оскільки вони є основою для нормального функціонування якісної системи державного управління. Вони відіграють основну роль у підготовці та

просуванні кадрів у державній політиці, для яких вони є специфічним соціальним ліфтом. Тому звернення до проблем функціонування політичних партій в організації державної влади є актуальною темою для тих країн, що вибудовують демократію [7].

Сучасні політичні партії та громадські об'єднання характеризуються організаційною єдністю та оформленістю – наявністю структурних підрозділів, керівництва, органів управління, статусу юридичної особи; метою – приходом до влади та участю в управлінні державою; наявністю ідеології – ідеєю, моделлю розвитку, програмними документами; опорою на маси – агітацією, пошуком і залученням прихильників і виборців, вираженням інтересів певних верств населення; існуванням чіткої програми – проектом розвитку держави й суспільства [8].

Отже, політичні партії та громадські організації в Україні історично сформувалися як інститути, що здатні забезпечити громадську підтримку претендентам на політичні посади. Згодом партії та об'єднання стали координувати і контролювати процеси прийняття рішень на рівні держави. Партії, з'єднуючи громадянське суспільство з державою, сприяють подоланню чи пом'якшенню конфліктів, властивих відносинам між ними. Політичні партії та громадські об'єднання є необхідною складовою демократичної держави, адже за допомогою цих утворень функціонують органи законодавчої та виконавчої гілок державної влади.

1. Ярош Я. Б. Роль політичних партій у реалізації державної політики в Україні. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 4.
2. Васильків І. Д. Політичні партії та громадські організації: підручник з громадянської освіти. 10 клас. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/vasilkiv-civil-education-10-class-2018/20.php>.
3. Політичні партії і громадські об'єднання. Лекція : Освітній проєкт «На Урок». 2020. URL: <https://naurok.com.ua/lekciya-politichni-parti-i-gromadski-ob-dnannya-208112.html>.
4. Радзівєвська А. Місце і роль політичних партій у структурі громадянського суспільства. 2019. URL: <https://bit.ly/3MhE8eO>.
5. Зубко О. В. Політична культура в Україні у контексті взаємовідносин між політичними партіями з різними ідеологічними платформами. *Політикус*. 2017. URL: http://www.politicus.od.ua/5_2017/5_2017.pdf#page=134.
6. Вашенко К. О., Корнієнко В. О. Політичні партії і партійні системи. Громадські організації та рухи : політологія для вчителя. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/13vashenko_politologiya_dlya_vchitelya/9..htm.
7. Шай Р. Проблеми функціонування політичних партій в Україні та шляхи вдосконалення їхньої діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 282–286.
8. Яку роль відіграють політичні партії та громадські організації в розвитку демократії : Розділ 4. Демократичне суспільство та його цінності. 2018. URL: https://citizen.in.ua/photos/topic/f/20181203_190717_rozdil-4.3.pdf.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Богдан Андрійович
студент,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.ю.н., проф. Сухонос В. В.)

Українські землі в системі міжнародних відносин

Набуття Україною державної незалежності 1991 р. набагато посилило значення міжнародних факторів у її суспільно-політичному, економічному і культурному розвитку. Розв'язання великої низки проблем, що постають перед країною, перейшло у сферу міждержавних відносин – двосторонніх і багатосторонніх. Дипломатія – цілком природно обійняла важливі позиції в їх здійсненні [1, с. 3].

Географічне розташування є надто важливим нематеріальним зовнішньополітичним ресурсом держави, яке визначає не лише зовнішню політику та ментальність народу, але й історію державності. Історичний досвід України може служити яскравим прикладом цього твердження. Розташована в Східній Європі, на перетині торговельно-воєнних шляхів між Сходом та Заходом, Україна на території якої ідентифікується географічний центр Європи (Рахів) і центр Євразії (Крим), протягом своєї історії виконувала функцію щита, захищаючи Європу від експансії азійських племен, ціною власних матеріальних та культурних ресурсів, а часто і своєю державністю [2, с. 1-2].

Важливими для обговорення є визначення таких понять як «Гартленд» та «Рімленд». З одного боку, теорія

Гартленду (серцевинної землі), сформульована Г. Маккіндером, який провідну роль у геополітиці відводить Світовому острову (Євразії), оскільки саме цей регіон є найбільшим, найбагатшим на ресурси та найзаселенішим, тому він виконує роль «географічної вісі історії». Ключем до контролю над цим регіоном автор називає Східну Європу, через яку поширюється вплив на всю Євразію, а відтак і на весь світ [3, с. 104-109].

З іншого боку, автор теорії Рімленду Н. Спайкмен головну роль відводить британським островам, Західній Європі, Близькому Сходу, Південно-Західній Азії, Китаю та Далекому Сходу та японським островам. Саме цей регіон, за Спайкменом, дозволяє контролювати Євразію, а значить і весь світ [4].

Можна сказати, що за цим контекстом Україні відведена геополітична роль, яка визначається тим, що вона фактично знаходиться на межі перетину Гартленду і Рімленду. На думку С. Хантінгтона, це створює сприятливі передумови для активної зовнішньополітичної діяльності та стає серйозним викликом для внутрішньополітичної стабільності [5, с. 199].

Щодо Київської Русі, то її розміри та геополітичне становище зумовлювали активну зовнішньополітичну діяльність, яка була спрямована на захист кордонів та на гарантування безпеки торгових шляхів, про що свідчать успішні походи київських князів на Візантію – тодішнім потужним геополітичним гравцем та центром цивілізації, які закінчувались підписанням письмових двосторонніх угод, що регламентували політичні, економічні та

військові аспекти русько-візантійських відносин [6, с. 116-117].

Щодо Галицько-Волинської держави, а саме діяльності Данила Романовича, то її основним завданням була нейтралізація монголо-татарської загрози та створення антиординської коаліції християнських держав [7, с. 66-67].

Занепад Галицько-Волинського князівства не лише остаточно позбавив українські землі суб'єктності в міжнародних відносинах, але й перетворив їх на об'єкт змагань між державами Центрально-Східної Європи. Послаблення Золотої Орди призвело до посилення Литви та Польщі, які поступово інкорпоровали українські землі до свого складу [8, с. 210-211].

Вразливість та складність геополітичного становища України унеможливлювали становлення самостійності Гетьманщини без підтримки іноземних держав. Це зумовило появу концепції полівасалітетної залежності в зовнішній політиці Гетьманщини, яка полягала в легітимізації України на міжнародній арені шляхом прийняття іноземного протекторату: польського, московського, турецького чи, навіть, шведського [9, с. 51-52]. Поступова Україна ще більше втрачала суб'єктності на міжнародній арені, що згодом призвело до розділу українських земель між Російською та Австрійськими Імперіями.

Кардинальна трансформація міжнародних відносин, зумовлена Першою світовою війною, призвела до відновлення української державності. Центральна Рада як представницький орган українського народу започаткувала

процес відновлення Української держави. Провал курсу на компроміс з Тимчасовим урядом та приход до влади більшовиків призвели до проголошення Української Народної Республіки [10, с. 235-236]. Остаточне відновлення правосуб'єктності України в міжнародних відносинах відбулось внаслідок підписання Брест-Литовського мирного договору 9 лютого 1918 р. Цей договір містив положення про визнання незалежності України, окреслення її кордонів, встановлення дипломатичних відносин УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною [11].

Об'єднання більшості українських етнічних земель у складі однієї держави – УРСР стало можливим внаслідок чергового глобального конфлікту, який проте не відновив суб'єктності України в міжнародних відносинах. Хоча, згодом Українська делегація взяла роботу в установчій конференції ООН в Сан-Франциско, 26 червня 1945 р. нарком закордонних справ УРСР Д. Мануїльський підписав Статут ООН, Україна стала повноправним членом, державою-засновницею ООН [12, с. 197-198].

Декларація про державний суверенітет, прийнята 16 липня 1990 р. де-юре відновила правосуб'єктність України в міжнародних відносинах та заклала правові основи для виходу зі складу СРСР. Відповідні зміни було внесено до Конституції УРСР 24 жовтня 1990 р., які закріплювали суверенітет України в міжнародних відносинах [8]. Це, врешті-решт, призвело до проголошення незалежності України згідно результатів грудневого референдуму 1991 року. А від тоді – початок сучасної історії нашої держави.

Таким чином, важливу роль в плані визначення місця українських земель в системі міжнародних відносин зіграло географічне розташування, тобто між Заходом та Сходом. Перші приклади дипломатичної діяльності України простежуються ще за часів Київської Русі. Подалі, в часи Галицько-Волинської держави, відбулося формування перших коаліцій, де Україна відігравала провідну роль. Подальша втрата державності, а згодом спроба її відновлення – завдяки козацтву та Гетьманщині. Також тривалий час спостерігалася відсутність геополітичної правосуб'єктності, а згодом повернення її під час Української революції. Натомість відновлення незалежності та інституту міжнародних відносин України відбулося у 1990-х роках. Отже, перед Україною простежувалася велика кількість викликів, де дипломатія відіграє одну з провідних ролей.

1. Україна в міжнародних відносинах / за ред. М. Варварцев. 2-ге вид. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. 252 с.

2. Прийдун С. Історико-геополітичні передумови та основні етапи формування зовнішньополітичної діяльності України. URL: <https://bit.ly/3xk5T28> (дата звернення: 02.06.2022).

3. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. Київ : Дух і Літера, 2011. 464 с.

4. Francis P. Sempa. Spykman's World. URL: <http://www.webcitation.org/6Jd8ko1Q> (дата звернення: 02.06.2022).

5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : Издательство АСТ, 2016. 640 с.

6. Задорожній О. В. Генеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія. Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ, нац. ун-ту ім. тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. Київ : К. І. С., 2014. 688 с.

7. Нариси з історії дипломатії України / за заг. ред. В. А. Смолія. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.

8. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон УРСР від 24.10.1990 р. № 404-ХІІ Х (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/404-12> (дата звернення: 02.06.2022).

9. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.

10. Україна в Європі: контекст міжнародних відносин / За ред. док. іст. н., проф. А. І. Кудряченка. Київ : Фенікс, 2011. 632 с.

11. Текст мирного договору, підписаного в Бресті представниками Української Народної Республіки та Центральних держав // Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л. В. [та ін.]; редкол.: К. І. Грищенко (голова) [та ін.]. Київ : Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. С. 84–87.

12. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.

ШВАГЕР Ольга Андріївна
кандидат юридичних наук,
Сумський державний університет

Деякі аспекти міграційної політики Європейського Союзу щодо осіб, які потребують тимчасового захисту

Війна Росії проти України підняла питання щодо того, як країни Європейського Союзу мають реагувати на міграцію людей, які тікають від війни. Відкриті кордони різних країн на вияв солідарності із народом України зумовили необхідність забезпечення колективного тимчасового захисту.

4 березня 2022 року Рада Європейського Союзу одноголосно ухвалила рішення про введення в дію Директиви про тимчасовий захист від 2001 року (далі - ТРД)[1]. Щоб краще пояснити та роз'яснити положення Директиви та рішення Ради Європейського Союзу щодо імплементації її положень в контексті надання тимчасового захисту людям, які втікають від війни в Україні, 21 березня 2022 року Європейська Комісія видала Оперативні настанови щодо імплементації Рішення Ради 2022/382 про встановлення масового припливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС, що має наслідком введення тимчасового захисту (2022/C 126 I/01).

Тимчасовий захист в розумінні ТРД означає процедуру виняткового характеру для забезпечення, у разі масового напливу або неминучого масового припливу

переміщених осіб з третіх країн, які не можуть повернутися до країни свого походження, негайного та тимчасового захисту таким особам, і зокрема, якщо також існує ризик того, що система притулку не зможе обробити цей наплив без негативних наслідків для її ефективного функціонування, в інтересах зацікавлених осіб та інших осіб, які просять захисту [2].

Відповідно до статті 5 TPD встановлюється порядок прийняття рішення Радою Європейського Союзу щодо встановлення тимчасового захисту переміщених осіб. Наявність масового припливу переміщених осіб встановлюється рішенням Ради, прийнятим кваліфікованою більшістю за пропозицією Комісії, яка також розглядає будь-який запит держави-члена щодо подання нею пропозиції до Ради. Пропозиція Комісії повинна включати щонайменше: (а) опис конкретних груп осіб, до яких поширюватиметься тимчасовий захист; (б) дату, коли тимчасовий захист набуде чинності; (с) оцінка масштабів переміщень переміщених осіб. Рішення Ради має наслідком запровадження тимчасового захисту для переміщених осіб, яких воно стосується, у всіх державах-членах відповідно до положень цієї Директиви. Рішення повинно містити щонайменше: (а) опис конкретних груп осіб, на яких поширюється тимчасовий захист; (б) дату, коли тимчасовий захист набуде чинності; (с) інформацію, отриману від держав-членів, про їхню здатність приймати; (d) інформація від Комісії, УВКБ ООН та інших відповідних міжнародних організацій [2].

Так, у Рішенні Ради Європейського Союзу від 4 березня 2022 року щодо встановлення наявності масового

припливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запровадження тимчасового захисту, встановлено наявність масового припливу до Європейського Союзу переміщених осіб, які були змушені покинути Україну внаслідок збройного конфлікту, визначені категорії осіб, що можуть потребувати тимчасового захисту та окреслено порядок співпраці між країнами – членами у питаннях тимчасового захисту та моніторингу ситуації [3].

Відповідно до пункту 16 Преамбули зазначеного Рішення вбачається, що тимчасовий захист є найбільш підходящим інструментом у нинішній ситуації. Враховуючи надзвичайну та виняткову ситуацію, включаючи військове вторгнення Російської Федерації в Україну та масштаби масового напливу переміщених осіб, тимчасовий захист має дозволити їм користуватися гармонізованими правами в усьому Європейському Союзі, які забезпечують належний рівень захисту. Очікується, що введення тимчасового захисту також принесе користь державам-членам, оскільки права, які супроводжують тимчасовий захист, обмежують необхідність для переміщених осіб негайно звертатися за міжнародним захистом і, таким чином, ризик перевантаження їхніх систем притулку, оскільки вони зводять до мінімуму формальності через невідкладність ситуації. Крім того, громадяни України, як безвізові мандрівники, мають право вільно пересуватися в межах Союзу після в'їзду на територію протягом 90 днів. На цій основі вони можуть обрати державу-члена, у якій вони хочуть користуватися правами, пов'язаними з тимчасовим захистом, і

приєднатися до своєї сім'ї та друзів у мережах діаспори, які зараз існують по всьому Європейському Союзу. На практиці це сприятиме збалансованості зусиль між державами-членами, тим самим зменшуючи тиск на національні системи прийому. Після того, як держава-член видала дозвіл на проживання відповідно до Директиви 2001/55/ЄС, особа, яка користується тимчасовим захистом, маючи право подорожувати в межах Європейського Союзу протягом 90 днів протягом 180-денного періоду, повинна мати можливість скористатися правами, отримані від тимчасового захисту лише в державі-члені, яка видала посвідку на проживання. Це не повинно порушувати можливості держави-члена прийняти рішення про надання дозволу на проживання особам, які користуються тимчасовим захистом відповідно до цього Рішення [3].

Зазначене вище, на нашу думку, демонструє винятковість ситуації, у якій було прийнято Рішення Ради Європейського Союзу від 4 березня 2022 року щодо встановлення наявності масового припливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запровадження тимчасового захисту, та його відповідність основним принципам функціонування Європейського Союзу (принципу свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод, а також верховенства права).

Гнучкість міграційної політики Європейського Союзу проявляється у цьому контексті як збалансованість інтересів країн – членів щодо прийому переміщених осіб, надання їм тимчасового захисту та оцінки соціально-економічних можливостей кожної з них.

Потрібно відмітити, що завдяки наявності відповідного організаційно-правового механізму реалізації міграційної політики Європейського Союзу, його інституції та країни – члени за рахунок наявного інструментарію тимчасового захисту передбаченого у ТРД мають змогу швидко відреагувати на безпекові виклики, та продемонструвати солідарність з народом України у цей складний час.

1. Temporary protection [Заголовок з екрану] URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en

2. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>

3. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection URL: http://data.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj

КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

БІБІК Максим Олександрович

студент, гр. ІС-91,

Сумський державний університет

(наук. керівник – к.і.н., доц. Лобко Н.В.)

Меценатська діяльність Євгена Чикаленка

Кінець ХІХ - початок ХХ ст. став для українців періодом, коли визначалася доля народу та його право на існування як окремої нації. Незважаючи на тиск, який владні кола Російської та Австро-Угорської імперій чинили по відношенню до українського національного відродження, серед українців знайшлися люди, які готові були віддати своє життя та кошти на користь своєї Батьківщини.

Саме таким був Євген Харламович Чикаленко відомий громадський діяч, благодійник, меценат української культури, успішний агроном, видавець, публіцист, один із ініціаторів скликання Центральної Ради.

Свою громадську діяльність він розпочав, навчаючись у Харківському університеті. У квітні 1885 року він був заарештований і виключений з університету за участь в студентській драгоманівській «Громаді». Засуджений на п'ять років перебування під наглядом поліції без права проживання в великих містах імперії. Тому місцем п'ятирічного заслання стали Перешори, де Є. Чикаленко прожив десять років, успішно займаючись сільським господарством. У своєму маєтку запроваджує

найсучаснішу агрокультуру, застосовує машини, здійснює селекцію худоби. Набувши певного досвіду господарювання, Є. Чикаленко проинявся ідеєю популяризації агрономічних знань серед селянства [1].

Він є автором 7 книг на сільськогосподарську тематику, які мали величезний успіх у селянства. Це - «Розмова про сільське господарство. Чорний пар, плодозміни і сіяна трава», «Худоба: коні, скотина, свині, вівці», «Розмова», «Сіяні трави, кукурудза і бур'яни», «Виноград», «Сад», «Лад у полі».

Саме завдяки успішній сільськогосподарській діяльності йому вдалося створити свій капітал. Євген Чикаленко подарував селянам шмат землі й хату для школи. Більше того, він домігся того, що священник, який керував церковно-приходською школою і не визнавав потреби в українській мові, почав організовувати читання українських книжок та був присутнім на вечірках, де співали народних пісень. У Перешорах Є. Чикаленко заснував бібліотеку для селян, придбавши багато книг.

Від 1894 року сім'я Чикаленків мешкає в Одесі. Тут Євген Харлампович стає членом української Громади і бере активну участь у її діяльності, а також допомагає видавати часопис «По морю й по суше»; власним коштом видав збірку «300 найкращих українських пісень», які були ним зібрані й допрацьовані у юнацькі роки.

Коли у 1895 році померла восьмирічна донька Євгенія, Чикаленко вирішив усі кошти, які б мали скласти її посаг, віддати на громадські цілі і таким чином вшанувати її пам'ять. В такий неприємний спосіб

меценатська діяльність Є. Чикаленка переходить на новий рівень.

«Любити Україну треба не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені», – ці слова стали принципом його життя [2, с. 68].

Спочатку він пожертвував редакції журналу «Киевская старовина» одну тисячу рублів як премію за найкраще написану популярну історію України. Крім того, взяв на себе оплату авторських гонорарів у цьому журналі, підтримуючи таким чином Б. Грінченка, Д. Яворницького, М. Коцюбинського та ін.

Власним коштом у 1896 р. Є. Чикаленко організував при Науковому товаристві імені Т. Г. Шевченка у Львові фонд імені Данила Мордовця – для допомоги українським письменникам. Благодійник фінансував тижневик «Селянин» Революційної української партії у Львові.

На гроші Є. Чикаленка у Львові друком з'явився «Російсько-український словарь» (1893-1898) українського письменника і лексикографа М. Уманця-Комарова. Також він сприяв виданню знакового для України двотомного роману «Чорна рада» П. Куліша. Євген Харлампійович допомагав І. Франку, О. Кобилянській, А. Тесленку, В. Винниченку, М. Коцюбинському та іншим літераторам.

Восени 1900 року Є. Чикаленко переїжджає до Києва. Тут був прийнятий до київської «Старої громади». Значну частину своїх статків Є. Чикаленко починає витратити на українську справу. Він перераховував великі кошти на функціонування Наукового товариства імені Тараса Григоровича Шевченка у Львові. У 1904 році фінансував літні університетські курси для галицьких студентів. У

1902-1904 роках, коли М. С. Грушевський закликав через громадськість до збирання коштів на будівництво Академічного дому у Львові, Євген Чикаленко виділив на це 25 тисяч рублів з умовою надання там кімнат насамперед студентам з Наддніпрянської України.

В 1903 р. передав для Револуційної української партії тисячу рублів, на які вона випускала тижневик «Селянин».

1905 року, у розпал російської революції, перед українцями постало завдання організації щоденної національної газети. Спочатку газета виходила під назвою «Громадська думка», а з вересня 1906 – «Рада». Її одноосібним видавцем став Є. Чикаленко (йому допомагали В. Симиренко та Л. Жебуньов). Він уважав, що «Рада» – «се єдиний щоденний часопис в Україні, який будить національну свідомість і смерть його була б для нас другим Берестечком» [9]. Для матеріальної підтримки газети доводилось продати частину землі у Перешорах, щоб виручені 10 тисяч рублів вкласти у газету. Часопис виходив до початку Першої світової війни.

У 1907-1909 рр. Є. Чикаленко долучався до гуртка однодумців, які сприяли створенню безпрецедентного для Наддніпрянщини чотиритомного «Словаря української мови» Бориса Грінченка на 68 тисяч слів.

Меценат опікувався і хворим Іваном Франком, збираючи для нього кошти і надаючи власні. У листі до Івана Франка 20 лютого 1909 року писав: «..Ви не повірите мені, коли я Вам скажу, що вже з Нового року я живу в борг... Всі запаси, які були, поглинула «Рада», і я мушу позичатися до нового врожаю. Щодо моїх знайомих, то

майже всі вони ніяких грошей не мають, а хто має, у того не вирвеш ні на які цілі» .

За проукраїнську позицію і громадянську діяльність зазнає переслідувань. 1919 року він назавжди покидає Перешори, через Польщу й Австрію дістається до тодішньої Чехословаччини й починає звідти допомагати українській громаді.

Отже, Євген Чикаленко все своє життя переймався проблемами збереження та розвитку української культури. Розуміючи ключове значення власної культури для національного відродження він майже весь свій статок він віддавав на популяризацію української культури. Він є прикладом для сучасних українців, а особливо для верхівки суспільства, бо остаточне формування української нації не відбулося й до сьогодні.

1. Корнієнко К. В. Євген Чикаленко: діяльність на ниві аграрного просвітництва // Інтелігенція і влада. Сер. Історія : громад.-політ. наук. зб. Одеса, 2015. Вип. 32. С. 410-419.

2. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). Київ: Темпора, 2011. 480 с.

3. Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). Київ: Темпора, 2011. 424 с.

4. Чикаленко Євген. Щоденник (1921) / Упорядкув., передм. та комент. І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2015. 484 с.

5. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). Київ: Темпора, 2003. 416 с.

ГРИГОР'ЄВ Роман Володимирович
аспірант,
Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка

**«Шлях провінційної актриси»:
спогади Марії Велізарій як джерело інформації
про театральну справу на Поділлі
кінця XIX – початку XX ст.**

У статті здійснено спробу висвітлити окремі аспекти історії театральної справи на Поділлі за спогадами актриси Марії Велізарій, яка згадує про гастролі в містах Вінниці та Умані, репертуар і постаті артистів, підкреслює про настрої місцевої публіки від побачених вистав.

Марія Іванівна Велізарій – російська актриса, що належала до когорти провідних акторів провінційного театру Російської імперії, педагогиня і скрупульозна мемуаристка, спогади якої слугують цінним джерелом вивчення театального життя України загалом та Поділля кінця XIX – початку XX ст. зокрема. З 1886 р. виступала в Петербурзі, Москві й у провінційних театрах імперії, зокрема в антрепризах М. Соловцова і М. Бородая. Разом із чоловіком, артистом І. Шуваловим багато гастролювала містами України (Київ, Харків, Катеринослав, Вінниця, Умань та ін.). У 1916 р. через хворобу залишила сцену [2, с. 6]. Працювала режисером, викладала театральне мистецтво. Останні роки провела в Ленінградському Будинку ветеранів сцени. Актриса широкого творчого

діапазону, талант якої «вигравав й іскрився, немовби нагарно заморожене шампанське» [4, с. 37].

Вперше уривки з мемуарів актриси побачили світ у журналі «Радянський театр» [3, с. 27-33] та збірнику «Російський провінційний театр» [2, с. 5] Ленінградського відділення Всеросійського театрального товариства. У 1938 р. видавництво «Мистецтво» надрукувало її спогади під назвою «Шлях провінційної актриси», що представляють цілісне історичне полотно, зіткане з вражень, особистих переживань, дотепних коментарів, влучних спостережень, які відображають найдрібніші деталі життя провінційного театру. Героями розповіді стали: М. Савіна, М. Єрмолова, О. Южин, М. Дальський, О. Вишневський, І. Шувалов, Д. Карамазов, М. Іванов-Козельський, М. Соловцов та інші митці. Найбільший інтерес становлять спогади актриси про гастролі містами Поділля, де М. Велізарій ділила сцену з непересічними діячами театрального мистецтва. Саме цьому періоду присвячено розділ мемуарів «Шекспір на провінційній сцені» [2, с.167-175].

Марія Велізарій вперше з гастроями відвідала Вінницю у 1890-х рр., де познайомилася з драматургом, актором та антрепренером О. Крамським, який мав дві антрепризи в Одесі та Вінниці, а в 1893 р. за її рекомендацією працював у київському театрі Соловцова як актор і адміністратор [2, с. 194]. На час приїзду актриси до Вінниці Крамської був антрепренером близького друга Ф. Шаляпіна, відомого на той час актора, харківчанина за походженням, Мамонта Дальського (Мамонт Вікторович Неєлов, 1865–1918), якому у спогадах приділено значну

увагу. «Дальський почав грати Шекспіра в ранній юності в найменших містечках глухої провінції. Навіть Шклов, Умань, Вінниця на той час були для нього великими містами. Він грав у Голті, а мріяв про гастролі у Парижі» [2, с. 167]. Далі М. Велізарій захоплено зазначає: «йому було байдуже, який ансамбль, чи є на сцені декорації, а на акторах – належні костюми. Якщо він, Мамонт Дальський, грає, значить, тут справжній театр, якщо навіть над головою немає даху...» [2, с. 168]. У Вінниці вперше пересіклися їх творчі шляхи. І варто зазначити, що до цих мемуарів часто звертаються дослідники біографії М. Дальського, про що свідчать цитати зі «Шляху провінційної актриси» у мистецтвознавчій літературі ХХ ст. [1, с. 181-184].

До відкриття у Вінниці великого стаціонарного міського театру в 1910 р. залишалося майже два десятиліття [5, с. 114], тому Дальському і Велізарій довелося грати у театрі антрепренера Крамського. Про нього актриса згадує так: «худий, сірий від пилюки сад. Напіввідкрита сцена. Обстановка страшна. Крамської з боязкістю поглядає на Дальського: а раптом не сподобається – поїде?». Однак «великий трагик» не зрадив сцени, в заштатних містечках «Дальський грав із більшою охотою, ніж у “імператорському” театрі», завідуючи репертуаром, грав «щовечора свого Шекспіра» [2, с. 168, 170-171].

Спочатку ставили «Отелло». Оглянувши кандидатів та відібравши за рекомендацією антрепренера акторів на відповідні ролі, М. Дальський розпочав репетицію – «першу і водночас генеральну». Про репетицію на

вінницькій сцені актриса зазначає наступне: «Дальський, навіть тренуючись, зазвичай репетирував на повний голос. І, коли гастролер, розлючений тупістю партнера, схопив тремтячого Яго за комір, виволік його на авансцену і заволав: «Крові, Яго, крові!» – навіть загартований у вогні пожежник – і той ойкнув на весь театр: стільки було трагічного піднесення у грі чудового артиста». Саме задля можливості раз у раз відточувати техніку та мати необмежену сценічну практику трагік «шоліта кочував» по імперській провінції. І це давало свої плоди: «його Отелло виблискував усіма фарбами високого художнього твору. Можливо, тому його гастролі завжди супроводжувалися таким гучним успіхом. Мабуть, лише братів Адельгейм Росія знала більше, ніж Мамонта Дальського» [2, с. 169, 171].

Про враження від вистав у «дуже театральному містечку» Вінниці М. Велізарій зазначила, що з появою афіш, «біля них одразу ж збирався галасливий натовп городян. [...] аншлаг висів уже за три години після оголошення про гастролі Дальського». У спогадах вказано віковий і етнічний склад публіки («не лише єврейська молодь, а й поважні батьки палко любили театр») і навіть ціну квитка – «полтинник» (50 копійок). «На «Отелло» прийшла вся Вінниця». З не меншим успіхом ставили «Гамлета». В спогадах актриси, надрукованих двома роками раніше, описано аншлаг після «Гамлета» і кумедну історію з афішою вистави: «Дальський поглянув – і засміявся: на нас [з афіші] дивилася комічна чорна пика з вираженими очима і людожерським ротом. А над нею – напис: «Мамонт Дальський». А під пикою: «Великий

трагік» [3, с. 31–32.]. До паралелі «Дальський-Вінниця» варто додати і те, що молодший брат трагіка, драматичний актор Володимир Вікторович Неєлов (сценічний псевдонім Мерцалов) також виступав із гастрольями у Вінниці в 1906–1907 рр. Взагалі, з чотирьох братів і трьох його сестер лише один брат не пішов шляхом служіння Мельпомені, інші стали акторами, режисерами чи драматургами [6, с. 176].

Через три дні актори поїхали до Умані. «Ще менше містечко, ще більш убога обстановка», – ділиться враженнями Марія Іванівна. Однак саме цей гастрольний майданчик подарував їй нове знакове знайомство з дуже цікавим актором Вишневським із чудовою статурою, виразним обличчям і дуже добрим голосом. «Дальський передав йому роль Яго і не помилився». Ще краще йому давалася роль Сантоса в «Уріель Акоста» К. Гуцкова, де він сміливо встановлював у грі свій тон [2, с. 174]. Пізніше О. Вишневський (справжнє прізвище Вишневецький) стане біля витоків Московського художнього академічного театру [7, с. 769].

Востаннє на Поділлі М. Велізарій побувала у 1917 р., в розпал Української національної революції. У спогадах актриса зазначила про невідале вінницьке товариство: «Адміністратор тягне в одну сторону, я як художній керівник – в іншу» і водночас відгукнулася про колектив нового міського театру: «труппа велика і гарна» [2, с. 263].

Спогади торкаються епізодів перебування артистів у Вінниці та Умані й розкривають чимало сторінок театрального життя Поділля, ближче знайомлять із театральною публікою, гастрольями знакових артистів і їх

репертуарними вподобаннями, облаштуванням театрів краю кінця XIX – початку XX ст.

1. Ашукин Н. Хрестоматия по истории русского театра XVIII и XIX веков. Москва – Ленинград : Искусство, 1940. 579 с.

2. Велизарий М. Путь провинциальной актрисы. Москва – Ленинград : Искусство, 1938. 320 с.

3. Велизарий М. Шекспир на провинциальной сцене // *Советский театр. 1936. № 11. С. 27–33.*

4. Городиський М. Київський театр «Соловцов». Київ : Держвидав Образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР, 1961. 121 с.

5. Григор'єв Р. Вінницький театр у часи Української національної революції (1920–1921 рр.) // *Доля поляків і доля вітчизни: погляд крізь століття – II. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 114–121.*

6. Неелов В. Нееловщина. Т. 1. Материалы к истории рода Нееловых. Ч. 2. Имена, топонимы, документы. Ярославль : Индиго, 2013. 592 с.

7. Росточкий Б. А. Л. Вишневыский (1861–1943) // *Ежегодник МХТ за 1943. Москва. 1945. С. 769–776.*

ГРІНЧЕНКО Віктор Григорович
кандидат історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка (м. Кропивницький)

Перша українська виставка народного мистецтва в умовах засилля сталінської пропаганди

Запроваджений у 1930-х рр. в мистецтво метод соцреалізму зробив його керованим і підпорядкованим партійному замовленню. Українське радянське мистецтво з середини 1930-х рр. ізолюється від світу, запроваджується жорстка залежність митців від правлячого тоталітарного режиму.

Характерним для соцреалізму був принцип мистецтва «соціалістичного за змістом і національного за формою». У народному мистецтві це призводило до введення в його органічну структуру поширених сюжетів радянської дійсності з їхньою плакатною зрозумілістю [1, с. 60]. Тематика й сюжет, як правило, ототожнювалися з ідейною значущістю твору. В тогочасних оглядах виставок найкращими творами народного мистецтва вважалися вишивані, ткани та різьблені портрети, політично заангажовані тематичні зображення, а тому майстрів орієнтували на запозичення тематики і сюжетів, які розробляли професійні живописці, графіки, скульптори [2, с. 534].

Все це знайшло своє досить характерне відображення в експозиції Першої української виставки народного мистецтва, організованій у 1936 році (згідно постанови Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 7 березня 1936 р.). Джерелом інформації про цю виставку для нас слугувала публікація М. Ятка в журналі «Молодняк» під назвою «Мистецтво звільненого народу» [3].

У 12 залах Українського державного музею, який розташовувався на території Києво-Печерської лаври, було розміщено 5 тисяч різноманітних експонатів народної творчості [3, с. 118]. Загалом тут представили свої вироби 164 сіл та 57 артілей художніх промислів. Надійшли експонати також від 630 окремих майстрів народного мистецтва [3, с. 118].

В контексті зазначених вище тенденцій показовими були, зокрема, вироби полтавських різьбярів з села Диканьки – барельєфи й горельєфи на дереві, які зображали Марію Демченко та Олексія Стаханова, поруддя колгоспниці зі снопами, сільнички зі скульптурною композицією на теми заможного колгоспного життя [3, с. 118].

В одному із залів були представлені портрети Постишева й Косіора, складені із шматків різнокольорової шкіри. Цю художню аплікацію виконав робітник Дніпропетровської фабрики шитва Самаров [3, с. 120].

Просторий зал відводився для експозиції 14 великих килимів-гобеленів. М. Ятко згадує ряд килимів зі сценами з робітничого та колгоспного побуту. Але особливу увагу приділяє опису творів, присвячених

радянським вождям. Серед них – гобелен «Ленін», який за ескізом художника І. Падалки, зробили колгоспниці села Скопці, гобелен «Сталін» (за ескізом художника В. Седляра), гобелен «Клим Ворошилов з колгоспниками» (за ескізом художника М. Рокицького), виконаний майстринями села Решетилівка [3, с. 123–124].

В номері журналу, де була надрукована згадана стаття, було вміщено також і зображення гобеленів «Сталін» (Іл. 1) та «Вожді українського народу» (Іл. 2). На останньому можна впізнати чотирьох представників тогочасної політичної верхівки УСРР – Григорія Петровського, Панаса Любченка, Павла Постишева, Станіслава Косіора.

Зі слів автора статті випливало, що творами, виставленими в залі гобеленів, дуже захоплюються усі, «починаючи від видатних спеціалістів малярства, кінчаючи робітниками різних професій і колгоспниками, що відвідали виставку» та що для популяризації кращих зразків, репрезентованих на виставці, планувалося видати «альбом кольорових репродукцій з перших українських радянських гобеленів» [3, с. 124].

Згадки про представлені на цій виставці предмети повсякдення, які виступали творами декоративно-ужиткового мистецтва, також несли в собі виразний відбиток політичної заангажованості. Прочитуємо деякі фрагменти: «Середину другого залу займають широкі столи, усталені гончарними сервізами, ніби для бучного колгоспного бенкету. ... Незначні деталі різко відокремлюють сучасний колгоспний побут від старого села, підкреслюють нову культуру колгоспного села.

Замість опецькуватих макітер – символу куркульської обжерливості – зручні полумиски, десертні блюдечка, тарілки, підставки для ножів і виделок, які твердо увійшли в колгоспний побут. ... Якщо уважніше придивитися до всіх експонатів, навіть і тих, що не мають яскравих сюжетів з побуту, побачимо як через усі твори проходить основна думка: жити стало краще, жити стало веселіше» [3, с. 120–121].

Наприкінці зазначеної статті констатувалося, що виставка доводить те, що «творчість остаточно розкріпаченого українського трудового народу буяє з нечуваним піднесенням» [3, с. 125].

Отже, вказані аспекти висвітлення Першої республіканської виставки народного українського мистецтва слугують прикладом класової упередженості художньої критики радянської доби. Однак сам факт проведення подібної виставки мав своє позитивне значення, оскільки вона, незважаючи на нав'язану їй заідеологізованість, репрезентувала також народну культуру високого рівня. Адже на ній була представлена також і творчість деяких українських майстрів (наприклад, Ганни Шостак, Марії Приймаченко, Параски Власенко, Надії Білокінь, Ганни Павленко та інших), яка витримала перевірку часом й дістала заслужене визнання наступних поколінь. Проте цей аспект зазначеної виставки може слугувати темою для окремої публікації.

І. Кара-Васильєва Т. Історія мистецтва ХХ століття: концепція, нові підходи й оцінки // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: 36. наук. праць. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2007. Вип. 7. С. 53–64.

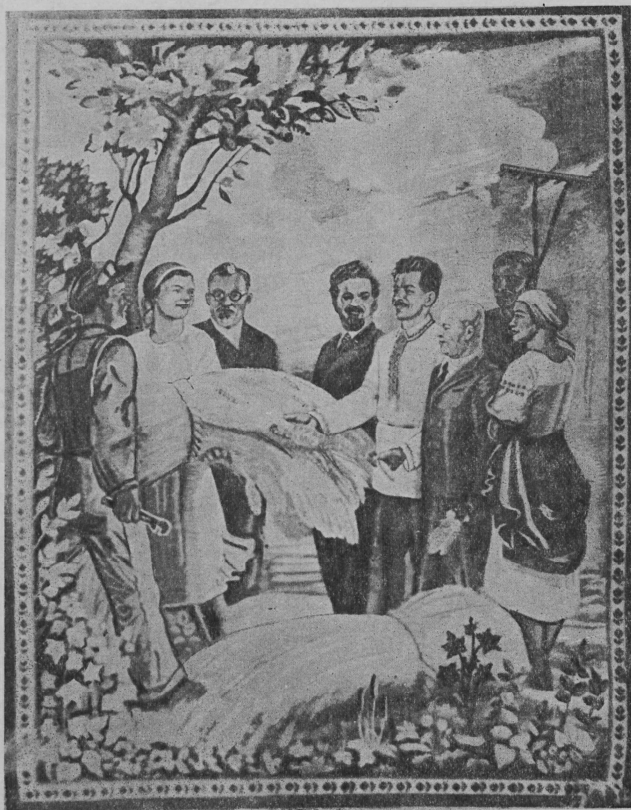
2. Історія української культури: У п'яти томах. Т. 5. Кн. 1. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть / Ажнюк Б. М., Бондар М. П., Горбачов Д. О. та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 862 с.

3. Ятко М. Мистецтво звільненого народу // Молодняк: літературно-мистецький, громадсько-політичний та науково-популярний журнал [орган ЦК ЛКСМУ]. Харків: «Молодий більшовик», 1936. № 4, квітень. С. 116–125.

Іл. 1. Гобелен «Сталін» («Молодняк». 1936. № 4. С. 4)

Перша українська виставка
народного мистецтва

Гобелен «Вожді українського народу»

Робота колгоспниць Іваницької Тетяни,
Малишко Галки, Кульги Марини, Понамаренко Марусі

Ескіз художн. Вовченка і Цівчинського

Іл. 2. Гобелен «Вожді українського народу»
(«Молодняк». 1936. № 4. С. 132)

ДЕМЧЕНКО Тамара Павлівна
кандидат історичних наук, доцент
ЯСНОВСЬКА Людмила Василівна
кандидат історичних наук, доцент,
НУ «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка

Ідея і чин поетичної спадщини Максима Гриви (на прикладі вірша «Ми»)

Максима Гриву переважна більшість істориків української літератури відносять до репрезентантів Празької поетичної школи, що постала в Чехословаччині в першій половині 20-х рр. ХХ ст. Оскільки ця постать маловідома, варто, хоча б стисло вказати на головні віхи біографії поета.

Він – уродженець Чернігівщини, але дані про ранній період життя практично відсутні. В нашому розпорядженні є одне достовірне джерело – запис про хрещення 21 лютого 1891 р. Максима Ілліча Загрівого (в подальшому прізвище писалося Загрівний) у Покровській церкві села Козел Чернігівського повіту (нині смт Михайло-Коцюбинське). Народився хлопчик напередодні, 20 лютого (за новим стилем 7 лютого), в родині козака Іллі Лукича та його дружини Марії Іванівни [1, с. 125]. Минулого року, напередодні святкування Дня Незалежності було урочисто відкрито меморіальну дошку земляку. Вона встановлена на стіні селищного історико-красознавчого музею поряд з пам'ятним знаком на честь поета Василя Еллана-Блакитного. На щастя, російські агресори, які окупували

селище, не пошкодили їх. Але війна унеможливила підготовку збірника творів М. Гриви, який керівництво місцевої громади пообіцяло видати власним коштом.

Максим Грива воював у Збройних Силах УНР, мав звання поручника [6, с. 376]. Коли українська армія зазнала поразки від більшовицької Росії, як і інші вояки, Грива опинився в одному з таборів (м. Каліш) для інтернованих на території Польщі. Там дала про себе знати невиліковна хвороба – туберкульоз. Водночас саме в таборі з'явилися перші вірші воїна, що лікувався у шпитальному бараці. Вони друкувалися у таборовому літературному часописі «Веселка», перше число якого відкривалося віршем М. Гриви.

У 1922 р. М. Грива подався до Праги, щоб отримати вищу освіту в одному з українських вишів. Він закінчив матуральні курси при Подєбрадській господарчій академії і був зарахований на перший курс Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (УВПІ) на історично-літературний відділ. На жаль, ми не знаємо, чи пощастило йому здобути диплом. Попри тяжку недугу, М. Грива прилучився до націоналістичного руху, який завершився утворенням ОУН. Він був учасником Першого конгресу організації, де виступив із доповідями «Шкільна політика» та «Література й мистецтво України» [5, с. 91]. Дата смерті поета зафіксована у некролозі, вміщеному перемишльською газетою «Український голос»: «В Пшерові на Мораві помер 19 червня 1931 [року] Максим Загривний, родом з Великої України. Хорий був на сухоти легенів; прожив 40 літ. Ховала його православна чеська община й українська еміграція в Пшерові. Труна була

уквітчана вінком з жовто-синьою стьождкою; промову над могилою виголосив інж[енер] Юрій Колярд» [9].

Максим Грива писав мало: через багато років дослідник його творчості наголосив, що доробок поета складає приблизно 30 віршів і одну прозову річ [4, с. 716-723]. До антології «Поети Празької школи» з його доробку увійшло 24 віршів та «шкіців» [8, с. 95–117].

Найвідоміша його поезія «Ми» («Нас питають – якого ми роду») користувалася надзвичайною популярністю в середовищі українських емігрантів та західних українців. Згідно з даними редакції «Нового Шляху», вона вперше з'явилася на сторінках журналу «Державна Нація» – друкованому органі Легії Українських Націоналістів у 1926 р. [3]. Її дещо видозмінений текст став основою для маршової пісні вояків УНА-УНСО. У мережі можна знайти ще декілька найбільш поширених версій вірша.

Як і більшість представників Празької поетичної школи, Максим Грива не просто цікавився українською історією. Для нього осмислення уроків минулого стало засобом боротьби за визволення Батьківщини, найбільшим ворогом якої він, переживши поразку, вважав Росію, якими б брехливими гаслами, вона не прикривала свою імперську, загарбницьку сутність.

Власне, це була спільна ідейна платформа, яка об'єднувала молодих українських інтелектуалів, поетів, що вийшли переважно із середовища колишніх військовиків. У творчості Олега Ольжича, Олени Теліги, Євгена Маланюка, Леоніда Мосендза, Юрія Дарагана, Олекси Стефановича, Миколи Чирського, у кого в більшою мірою,

у кого – меншою, присутні історичні сюжети. При цьому автори не просто апелюють до визначних постатей, доленосних подій сивої давнини, а прагнуть показати їхній зв'язок з історією визвольних змагань 1917–1921 рр., наступність поколінь борців за незалежність України. Фаховий історик і археолог Олег Ольжич (Кандиба) у публіцистичній статті 1941 р. так схарактеризував віковичне прагнення українців до волі: «Міцний і не смертельний був заповіт історії навіть у ХІХ ст. Гриміла ним кожна народна пісня, [...] і народна стихія відповіла у вирі 1917 р. громовим привітом сучасної національної революції “Слава Україні!”» [7, с. 309–310].

Безперечно, що ця ідея найшла своє відображення і в поезії М. Гриви. Доречно буде зауважити, що історію України в УВПІ читав видатний український історик Дмитро Дорошенко, М. Гриві пощастило на вчителів і колег. Студіювання історії та досвід власної участі у визвольних змаганнях сформували його переконання: тільки силою зброї можна здобути волю. У вірші «Ми» автор не випадково зупинився на двох найбільш переконливих історичних прикладах: боротьбі Київської Русі проти могутніх сусідів та козацької України проти Московії. Поет-воїн зробив наголос на потребі національної самоідентифікації українців. Не розкриваючи суті подій, він своєрідними маркерами історії військових звитяг (і поразок, яких було теж чимало) зробив географічні назви: Царград (Константинополь), Варшава, Суздаль, Москва, Полтава, Чигирин. У вірші зустрічається тільки одне ім'я історичної особи – польського короля Сігизмунда III Вази, який був одним із організаторів

походу на Москву у 1618 р. А «водив» поляків гетьман Війська Запорозького Петро Сагайдачний. Іван Мазепа був союзником шведів (варязької раті). Змінювалися союзники українців, а головний ворог залишався незмінним: московити. Незмінними залишалися і його методи. У статті «Підрахунки» [Нова рада. 1918. 18 лютого]. С. Єфремов порівнював окупацію Києва у лютому 1918 р. більшовицькими військами під командуванням М. Муравйова із захопленням і розоренням столиці владими́ро-суздальським князем Андрієм Боголюбським у 1169 р. [2, с. 491–492].

У кожній строфі звучить тема збройного протистояння ворогу, символом якого у Гриви став меч. Завершується невеликий, але насичений роздумами вірш рядками: «...ще пальці будуть прилипати / до насичених кров'ю мечів». Це звучить як пророцтво і неминучість усвідомлення тривалої, кривавої боротьби з ворогом заради самого існування українського народу. Думається, що творчий спадок Максима Гриви можна належно оцінити словами Юрія Щербака: «Часом божевільні прозріння поетів важать більше, ніж усі боязкі прогнози політичних прозаїків» [10, с. 25].

1. Демченко Т., Ясновська Л. Максим Грива – поет і воїн (До 130-річчя від дня народження та 90-х роковин з часу смерті). *Літературний Чернігів*. 2021. № 4 (96). С. 124–138.

2. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) У двох т. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та інш. Київ: Дух і Літера, 2013. Т. 1. 648 с. «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»).

3. Календар-альманах Нового Шляху на 1986 рік. Торонто, Онтаріо. С. 5.

4. Крупач М. Письменник із «празького» грона / Поети Празької школи: срібні сурми : антологія/ упоряд. М. Ільницький. Київ: Смолоскип, 2009. С. 716-723.

5. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Перший том: 1920–1939 / Ред. С. Ленкавський. Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. [Перевид.: Львів, 2003]. 642 с.

6. Моренець В. І. Армія за дротами. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2018. 432 с.

7. Ольжич О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюка. Вид. друге. Київ: Смолоскип, 2009. 664 с.

8. Поети Празької школи: Срібні сурми. Антологія / Упоряд. М. Ільницький. Київ: Смолоскип, 2009. 916 с.

9. Український голос. (Перемишль). 1931. Ч. 31. 28 червня.

10. Щербак Ю. Україна в епоху війномиру: книга підсумків і пророцтв. Київ: Ярославів Вал, 2020. 352 с.

ЗЬОМЕНКО Максим Володимирович
студент, гр. ІС-91,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Власенко В. М.)

Створення Міністерства преси і пропаганди УНР (1919-1921 рр.)

При утворенні національних держав вкрай важливою є пропаганда. Значною мірою завдяки їй формуються національна ідентичність, уявлення про кордони та територію, національний історичний міф, відбувається поділ сусідніх народів на «друзів» та «ворогів».

Про необхідність в Україні впровадження активної та дієвої пропагандистської діяльності на державному рівні неодноразово йшлося в урядовій документації ще за часів Української Народної Республіки періоду Центральної Ради та Директорії й Української Держави. Створювалися відповідні міністерства, департаменти, управління, відділи інформації, преси, пропаганди. Це питання частково знайшло відображення у працях українських науковців О. Богуславського, Д. Будкова, Т. Плазової, Л. Снісарчук та ін. Але деякі аспекти цієї проблеми не знайшли висвітлення у науковій літературі. Серед них - створення Міністерства преси і пропаганди періоду Директорії УНР. Саме цьому і присвячені пропоновані тези:

1. В умовах революції та ведення військових дій проти білих і червоних Директорія й Уряд УНР надавали великого значення пропаганді, оскільки необхідно було мобілізувати всі сили на боротьбу за національну державу

та популяризувати українську національну ідею серед європейських держав. Такою ж була мета Уряду одразу після виходу на еміграцію до Польщі наприкінці 1920 р., коли він сподівався повернутися в Україну. На території Польщі опинилася велика кількість вояків Армії УНР, що були інтерновані в кількох таборах, урядовці, цивільні люди та біженці.

2. Прообразом майбутнього Міністерства преси і пропаганди УНР в еміграції стало управління преси й інформації. 30 грудня 1918 р. Директорія УНР видала декрет «Про утворення управління преси та інформації». Головні завдання нової державної установи полягали в інформуванні широких народних мас в Україні про державні інтереси Української Народної Республіки та захисті цих інтересів за кордоном. Відповідно до декрету, Керуючий управлінням користувався правами і мав вирішальний голос в Кабінеті Міністрів щодо тих справ, які торкалися його відомства. До складу Управління увійшли: Українське телеграфне агентство, Управління всіх радіотелеграфів в Україні, Центральне інформаційне бюро, Інформаційне бюро армії УНР, Центральна друкарня, Центральне управління по справах друку, а також всі інші установи, які передбачалося створити, що будуть пов'язані з пресою і пропагандою [1, с. 118].

3. За рекомендацією С. Петлюри, головою Управління преси й інформації (згодом перейменується на Міністерство преси й інформації) був призначений відомий галицький громадсько-політичний діяч, один із лідерів Української радикальної партії Осип Назарук. Пізніше на цій посаді його замінив Іван Лизанівський.

4. 28 серпня 1919 р. вийшов наказ Директорії УНР, за яким І. Лизанівський за власним бажанням звільнився з посади, а на його місце призначено члена Української партії соціалістів-революціонерів Теофана Черкаського. Перед тим він виконував обов'язки міністра народного господарства.

5. Саме Т. Черкаський став ініціатором реорганізації управління преси й інформації на Міністерство преси і пропаганди УНР. Це сталося 13 вересня 1919 р. Про це йшлося у декреті Директорії УНР про утворення (не пізніше 15 вересня 1919 р.) при управлінні преси Державного бюро пропаганди [2, арк. 31]. В результаті, утворилося одне із перших міністерств подібного роду у світі.

6. У складі міністерства були створені як нові, так й існуючі до цього у колишньому управлінні департаменти. Так, департамент загальних справ мав такі підрозділи: внутрішньо-адміністративний, репрезентативний, господарський; бухгалтерія, адміністрація й експедиція всіх державних видавництв. Адміністративний апарат займався реєстрацію друкованих органів і праць у всій державі, цензуруванням друкованих видань і організацією Книжкової палати. Департамент преси відповідав за друк державної преси й облаштування державного видавництва. Департамент інформації опікувався Українським Телеграфним Агентством і його закордонними відділами. Департамент пропаганди здійснював внутрішню та закордонну пропаганду, відповідав за забезпечення бібліотек і читалень пресою та книгами, проведення групових читань преси серед українських вояків. У його

підпорядкуванні перебували такі суспільні інститути, як радіо, державні театри в цілій Україні [3].

7. Всі ці факти свідчать про досить велику увагу керівництва УНР до інформаційно-пропагандистської діяльності. Але, враховуючи те, що у листопаді 1920 р. Уряд УНР опинився в еміграції, ця діяльність була зосереджена переважно в еміграційному середовищі. 1 листопада 1920 р. посаду міністра преси і пропаганди УНР обійняв Олександр Ковалевський [4, арк. 3]. А у квітні-серпні 1921 р. його тимчасово заміняв Павло Зайцев [5, арк. 6]. Після цього знову міністром став О. Ковалевський.

Отже, наведені вище тези свідчать про те, що Міністерство преси і пропаганди УНР утворилося на базі управління преси й інформації. Вказані очільники новоутвореного державного органу, його завдання та структура. Перспективними, на думку автора, є дослідження діяльності на посаді міністра Т. Черкаського, О. Ковалевського та П. Зайцева, оскільки саме ці сторінки біографії не висвітлені в науковій літературі.

1. Богуславський О. В. Інформаційно-пресова діяльність Центральної Ради та українських урядів 1917–1920 рр. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2003.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1065. Оп. 1. Спр. 292.

3. Ющишин І. На службі державної пропаганди. Причинок до історії одного українського міністерства. *Неділя*. Львів, 1937. Ч. 1 (7 січня). С. 10–12.

4. ЦДАВО України, ф. 1113, оп. 3ос, спр. 20

5. ЦДАВО України, ф. 1113, оп. 3ос, спр. 13

КАРТАВА Каріна Сергіївна
студентка, гр. ІС-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Лобко Н. В.)

Роменський період життя та творчості Ганни Затиркевич-Карпинської

Ганна Петрівна Затиркевич-Карпинська - видатна українська артистка, педагог, театральний діяч, яка належить до славної плеяди корифеїв української сцени. Вона є актрисою яскравого унікального таланту, яка створила традицію виконання багатьох ролей українського класичного репертуару.

В 1882 році вона в м. Ромни відбувся її дебют на сцені аматорського театру в м. Ромни в ролі Одарки в п'єсі І. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці».

Вистава мала великий успіх. Ганна Петрівна згадувала: «Похвали сипались зі всіх боків, звичайно, від усіх похвал у мене голова закрутилась, а куди піти, як піти - я нічого не розуміла. Приїхала додому, спати не могла всю ніч. На другий день прийшла депутація від гімназистів і гімназисток і піднесли мені адресу, котра закінчувалась:

*Ще не зовсім темно
В широкій долині,
Ще не зовсім пусто
В нашій Україні.
Бо засяла зірка ясна
В блакитній висоті,*

*Бо з'явилась гарна панна,
Дяка щира тобі.*

Після першої вистави моя здушена любов до театру прорвалася» [1, с. 163].

Підбадьорена цим успіхом, Ганна Петрівна наважилася спробувати себе в професійному театрі. Не зважаючи на протидіяння родини, вона написала листа Маркові Кропивницькому про своє бажання бути акторкою театру. Після тривалого листування з Марком Лукичем Ганна Петрівна дістає від нього згоду на свій дебют у його трупі, який відбувся 20 травня 1883 р. в Полтаві.

Останні роки свого життя працювала в Ромнах. «Тут, у Ромнах, я з успіхом розпочала свою театральну діяльність – тут я й помру» - казала артистка [2, с. 14].

У 1919 та 1921 рр. в Ромнах працювали такі мистецькі об'єднання, як Українська радянська трупа (1919 р.) під режисурою І. Кавалерідзе (він же й художник в театрі), в якій з липня 1920 р. режисуру очолив О. Корольчук. В місті виникла інша українська радянська трупа, яка давала вистави в новозбудованому за ініціативою І. Кавалерідзе театрі залізничників. Але ці два колективи часто виступали і в основному приміщенні театру при Домі освіти. У тимчасовому приміщенні театру залізничників виступала часто й Ганна Петрівна.

В Роменському краєзнавчому музеї зберігаються афіши, які свідчать про її участь в таких виставах: «Наталка Полтавка» (Терпилиха), «По ревізії» (Риндичка), «Про що тирса шелестіла» (Софія, жінка Сірка), «Хуртовина» (Короних, дружина сторожа на шахті),

«Степовий гість» (друга Степанова дружина), «Лимерівна» (Лимериха) та ряд інших ролей. Її ім'я ми зустрічасмо і в програмах концертів [6].

Художній керівник самодіяльного мистецтва в Ромнах А. Воликівський писав, що «Ганна Петрівна багато виступала в селах, їздила на шефські концерти в частини Червоної Армії, своїм ентузіазмом вона запалювала нас, молодь. Вона палко любила тих, хто чесно служив театральному мистецтву» [3, с. 54].

Слова видатного митця підтверджував й актор І. Мар'яненко: «У 1920 р. Ганна Петрівна була окрасою театру у Ромнах. Тут вона багато грає, передаючи свій сценічний досвід і знання молоді, яку завжди любила» [1, с. 168].

Останні роки свого життя вона жила в с. Блотниця (зараз с. Болотниця, Талалаєвський район, 33 км від м. Ромни) та в місті Ромни. Її колеги по акторському цеху згадували, що «свою землю артистка віддавала орендареві, а сад та город обробляла сама. Часто Ганна Петрівна говорила мені (Ю. Лисенко): - Я мужичка і жодної чорної роботи не цураюсь» [20, с. 32]. Це підтверджує й її земляк В. Яременко: «Крім театру, Ганна Петрівна любила поратися у садку, на грядках, серед квітів. Трудовий день її починався дуже рано, особливо влітку. О 6-й годині ранку вона вже на ногах і до 9-ї займалася господарськими справами, а о 9-й сідала за роль і готувалася до репетиції» [2, с. 20].

Д. Ревуцький писав про можливу причину її смерті «Як відомо, голод в роки т. зв. «горожанської війни» може найдошкульніше від усієї людности відчували актори. Для

Карпинської він кінчився трагічно. Після, як старенька перенесла на своїх плечах за 12 кілометрів від свого дому поважної ваги мішок з борошном («найбільша» цінність, одержана як оплата за виставу), вона підірвалася й дістала грижу. Сталося запалення, що звело її в могилу в дуже короткий час..» [4].

За свідченням В. Яременка: «Смерть талановитої артистки сталась раптово. Ще 10 вересня ходила вона здорова й весела, поралася в себе, бо ми готувалися виїхати на кілька вистав до м. Лохвиці. А 12 вересня 1921р. ми всі вже оплакували лютого і чудового товариша, громадського діяча та великого майстра – корифея українського театру [2, с. 23].

Зі спогадів сучасників відомо, що проводити її в останній шлях зібралось багато народу з міста та з околиць сіл. За труною небіжчиці йшло так багато людей, що довелося зробити живий ланцюг, взявшись за руки, щоб дати дорогу до кладовища. Їй улаштували почесний похорон... За стародавнім українським звичаєм труну поставили на великий чумацький віз, який був устелений бавняними килимами, плахтами та рушниками. Везли на волах. Під звуки шевченківського «Заповіту», що виконував хор акторів, траурна процесія вирушила на кладовище. У місцевій газеті «Наше слово» був надрукований некролог під девізом: «Життя коротке — мистецтво вічне. Хай вічна пам'ять його жрецьам!» [5, с. 87]. В період з 1925 по 1930 рр. в Ромнах працював Роменський пересувний робітничо-селянський театр, який носив ім'я видатної актриси.

Похована Г. Затиркевич-Карпинська в Ромнах центральному кладовищі. У 1956 році на могилі актриси було встановлено пам'ятник, виготовлений скульптором Я. Д. Красножоном. Могила та пам'ятник зберігаються в гарному стані.

На її честь названо одну із вулиць в м. Ромни та в селищі Срібне.

1. Корифеї українського театру / упоряд., вступ. ст., прим. І. О. Волошина. Київ, 1982. С. 162-188.

2. Яременко В. Незабутня зустріч. *Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську : спогади* / упоряд.: П. П. Перепелиця, В. С. Яременко. Київ: Мистецтво, 1966. С.12-23.

3. Воликівська І. Мої спогади. *Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську : спогади* / упоряд.: П. П. Перепелиця, В. С. Яременко. Київ: Мистецтво, 1966. С. 54-56.

4. Ревуцький В. П'ять великих акторів української сцени. Париж : Видання Першої Української друкарні у Франції, 1955. 93 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/16726-revutskiy-v-pyat-velikih-aktoriv-ukrayinskoji-stseni/>

5. Дроботько В. Зустріч з митцем. *Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську : спогади* / упоряд.: П. П. Перепелиця, В. С. Яременко. Київ: Мистецтво, 1966. С. 83-85.

6. Фонд Роменського краєзнавчого музею.

*КОРОЛЬ Віталій Миколайович,
кандидат історичних наук,
Сумський державний університет*

Трудрезервник у повоєнному місті: культурне життя мобілізованої молоді (1945-1950 рр.)

Організація дозвілля учнів в установах трудових резервів обов'язково знаходилася під кураторством місцевих комсомольських організацій, до яких належала значна частина учнівського контингенту та молоді працівники навчальних закладів.

Не рідше разу на місяць у закладах відбувалися лекції, що мали просвітницький характер. Проводилися ці заходи у червоних куточках та клубах навчальних закладів або базових підприємств. З лекціями і політичними докладами виступали не тільки викладачі шкіл та училищ трудових резервів, але й запрошувалися кваліфіковані штатні лектори-агітатори міськкомів і обкомів КП(б)У та ЛКСМУ, працівники місцевих вишів і керівні працівники управлінь трудових резервів. Щороку в навчальних закладах системи ДТР України відбувалося по кілька тисяч таких заходів. За офіційними звітами ними був охоплений весь учнівський контингент республіки.

Тематика лекцій здебільшого мала політичну спрямованість. Характерні поширені стандартні теми на зразок «Життя і діяльність Леніна», «Ленін і Сталін – організатори та вожді Червоної армії», «Турбота товариша Сталіна про трудові резерви», «Комсомол в роки Вітчизняної війни», «Судовий процес у Нюрнберзі» тощо.

Дещо рідше теми мали природничу спрямованість («Про походження життя на Землі», «Чи буде кінець світу?», «Про атомну енергію»), історико-патріотичну («Великі російські полководці», «Патріотизм радянської людини») чи морально-психологічну («Про дружбу і товаришування», «Про мораль радянської молоді»). Але і вони завжди мали відповідати марксистському вченню і теж враховували політичну складову [1, арк. 37-38].

Однак ці лекції, перенасичені офіційною ідеологією, часто сприймалися молоддю з цілковитою байдужістю. Так, у червні 1949 р. секретар Ворошиловградського обкому ЛКСМУ з трибуни регіональної науково-педагогічної конференції наголошував: «До кількості лекцій претензій немає. Але лекційна робота не враховує вікових особливостей і освітнього рівня учнів. Це нецікаво учням. Немає лекцій, які були б цікаві для нашої молоді» [2, арк. 11]. Як правило, для більшості учнів-трудрезервників була лише одна причина відвідування таких лекцій – примус адміністрації.

При навчальних закладах створювалися бібліотеки або читальні при клубах і червоних куточках. Постачання літератури до бібліотек та читалень планово забезпечувалося через книготорговельні організації. На навчально-методичних радах при директорах навчальних закладів штатні бібліотекарі мали систематично виступати з доповідями щодо роботи з пропаганди книжки. Щорічно у планах роботи навчальних закладів передбачалося проведення «тижнів книжки» [3, с. 141].

Червоний куточок у кожному гуртожитку мав забезпечуватися настільними іграми (шахи, шашки,

доміно, лото), музичними інструментами, а за відсутності бібліотеки ще й книгами, газетами та журналами. Водночас азартні ігри (передовсім, у карти на гроші) категорично заборонялися.

З метою вплинути на порушників поведінки і недобросовісних учнів, покращити дисципліну та успішність навчально-виробничої діяльності широко використовувалися сатиричні стінні газети, де розміщувалися жарти, карикатури і шаржі, присвячені негативним сторонам життя школи чи училища. Часто такі видання за аналогією з найбільш відомим у ті часи всесоюзним журналом відповідної тематики отримували назву «Крокодил». Водночас у Західній Україні їм давали заголовок «Перець», беручи за зразок україномовне сатиричне видання [4, арк. 3, 5].

Зазвичай стінні газети учні випускали з великим ентузіазмом та практично у кожному закладі системи ДТР. Про популярність саме учнівських сатиричних газет говорить той факт, що їх кількість була значно більшою, ніж аналогічних видань ідейно-політичного характеру серйозного змісту. Так, протягом 1945 р. були випущені всього близько 4,9 тис. звичайних газет, а сатиричних «крокодилів» і «перців» – 6,5 тис. [1, арк. 41-42].

Як правило, гордістю кожного закладу трудових резервів була його художня самодіяльність. Молодь, яка потребувала розваги та творчого самовираження, створювала різноманітні оркестри і хори, а частина учнів займалася декламацією та драматичним мистецтвом. Вони постійно давали концерти у клубах, на базових підприємствах, у місцевих госпіталях, навколишніх

колгоспах та на пунктах збору призовників, яких відправляли до шкіл ФЗН Донбасу.

Під час мобілізаційних кампаній учасники художньої самодіяльності їздили у складі агітбригад різними населеними пунктами, демонструючи свої здібності та закликаючи підлітків вступати до закладів трудових резервів. Часом цих артистів-аматорів з концертними програмами запрошували виступати на радіо, і вони ставали справжніми знаменитостями у своєму місті [5, арк. 6].

Після війни у великих містах будувалися власні відомчі будинки культури обласних управлінь трудових резервів. Часто в них не тільки діяли учнівські художні колективи, але й проводилися огляди самодіяльності усіх навчальних закладів регіону. Наприклад, трудрезервники Одещини у своєму будинку культури щороку мали такі фестивалі-конкурси у червні-липні [6, арк. 11-13] (Планы работы дома культуры, 1946, pp. 11-13).

Проте репертуар мав чітко контролюватися комсомолом. Вимагалось, щоб художня самодіяльність була наповнена «глибоким ідейним змістом». Але самі учні, вже втомлені від політичної індоктринації, часто замість серйозних радянсько-комсомольських творів віддавали перевагу фольклору і розважальним пісням та постановкам. На місцях у закладах воліли закривати на це очі. Але періодично обкоми ЛКСМУ, отримавши відповідні «сигнали», критикою і доганами змушували комсомольські осередки жорсткіше боротися з такою бездієльністю.

Але поки відбувалася така боротьба, ширилася справжня суспільна небезпека, яку намагалися не згадувати і не виносити на загал. У середовищі учнів почала ширитися кримінальна субкультура. Особливо це було характерно для Донбасу, де знаходилася більшість шкіл та училищ трудових резервів України, а на місцевих шахтах працювало чимало карних в'язнів. Популярними стають «блатні» пісні та альбоми віршів, про зміст яких говорять самі їх назви: «Вор», «Тюремщики», «Письмо с Колымы» тощо. Ще одна біда – масове розповсюдження сороміцьких пісень, наповнених вульгарним непристойним змістом [2, арк. 21].

Деякі посадовці почали бити на сполох. «Комсомол не став душею культмасової роботи в трудових резервах... Провина на комсомольських працівниках. Вони не змогли зацікавити, запалити нашу молодь!» – публічно заявляв один з них у 1949 р. [2, арк. 40-41]. Але правда в тому, що тими тоталітарними методами обмежень і директивного управління самодіяльністю можна було створити лише фальшиву обгортку, яка починала відштовхувати від себе більшість учнів своєю нещирістю.

Періодично учням організували культпоходи в кіно, театр чи музей. Силами місцевих управлінь кінофікації в кожній області організувалася робота пересувних кіноустановок для обслуговування учнів училищ та шкіл. Також відповідно до вказівок Міністерства кінематографії у міських кінотеатрах раз на тиждень проводилися спеціальні кіносеанси для трудрезервників за пільговими розцінками. Відомий випадок, коли навчальний заклад навіть за власні кошти

придбав кіноустановку і регулярно безкоштовно показував фільми своїм учням [7, с. 4].

У жовтні 1945 р. у Харкові для учнів шкіл ФЗН та училищ було організовано і проведено кінофестиваль на тему «Комсомол і молодь у бою і праці». Протягом 8 днів у кінотеатрі ім. Дзержинського демонструвалися фільми на героїчну тематику, серед яких були тогочасні стрічки «Велике життя», «Олександр Невський», «О шостій годині вечора після війни» та ін. Перед кіносеансами у фойє для молоді читалися лекції і виступали колективи художньої самодіяльності. За офіційними підрахунками, загалом захід відвідали 15 тис. осіб [1, арк. 43]. Його вважали еталонним і всім рекомендували як приклад до наслідування .

Але в перші повоєнні роки поруч з радянськими фільмами демонструвалося і так зване «трофейне кіно», переважно німецькі або американські стрічки розважального і пригодницького характеру. В підлітків і молоді вони користувалися шаленою популярністю, оскільки дозволяли хоч на деякий час відволіктися від складної навколишньої реальності. Не були виключенням і трудрезервники. Але за організовані походи на «безідейне» іноземне кіно крім вдячності учнів адміністрація закладів неминуче отримувала ще й серйозні неприємності від міського чи обласного управління ДТР [2, арк. 24].

Будь які культпоходи завжди означали додаткову відповідальність, яка лягала на плечі педагогічного персоналу. Тому більшість працівників не горіла бажанням робити їх частішими. Тим більше, що іноді траплялися дійсно страшні випадки. Так, у 1949 р. у Ворошиловградській (Луганській) області під час

культпоходу учнів гірничопромислової школи № 53 поруч з клубом відбулася бійка між трудрезервниками та робітниками, в ході якої одного з них було вбито. Невдовзі до гуртожитку школи увірвалася група п'яних товаришів вбитого робітника і вчинила справжній погром [8, арк. 2].

Яка ж була альтернатива організованому дозвіллю в закладах системи трудових резервів? Неформальне, самостійне проведення вільного часу часто поєднувалося з порушеннями внутрішнього розпорядку. Воно часом набувало суспільно-небезпечних форм. Траплялося, що учні (як правило, хлопці) влаштовували пияцтво, яке потім неминуче супроводжувалося хуліганськими витівками, бійками, аморальною поведінкою.

З іншого боку, самостійне дозвілля могло мати і соціально-адекватний характер. Сільські хлопці та дівчата, потрапивши до міста, за старим звичаєм збиралися на традиційні «посиденьки» на вулиці, де спілкувалися, жартували, співали народних пісень. Втім такі, за висловом одного з очільників системи трудрезервів Донбасу, «відсталі сільські вечірки» вважалися загрозою для комсомольського виховання. Тому вечорниці на вулиці заборонялися, а учнів спрямовували до клубів та червоних куточків [9, арк. 9-10].

Попри активну атеїстичну пропаганду не всі вихованці закладів ДТР ставали «безбожниками». Потайки частина учнів носили хрестики, молилися, самовільно відлучалися, щоб відвідати церкву. Особливо гостро релігійне питання стосувалося примусово мобілізованої молоді з регіонів, які були нещодавно приєднані СРСР

(зокрема Західної України). У цих місцевостях підлітки встигли вирости у віруючих християнських сім'ях.

Та у повоєнний час деякі посадовці системи ДТР більше бажали зберегти учнів у доброму внутрішньому стані та позитивному настрої, ніж боротися з вірою в Бога. Так, у 1948 р. начальник Краснолуцького міськуправління трудових резервів, щоб припинити самовільні відвідування храму учнями, встановив організований порядок походу на церковну службу. У неділю бажуючі особи дисципліновано шикувалися та йшли до церкви строем на чолі з майстром. Згодом за такий підхід до виховної роботи зазначений посадовець зазнав нищівної критики з боку ЦК ЛКСМУ у спеціальній доповіді, присвяченій політичному вихованню трудрезервників [10, арк. 4].

Отже, заходи з організації культурного дозвілля трудрезервників мали ідеологічну і патріотичну спрямованість. Ставлення учнівського контингенту до стану організації культурного життя в установах профтехосвіти було неоднозначним. Незважаючи на зовнішню позірну лояльність учнів до культурно-масової роботи, тотальний контроль і надмірна заідеологізованість дозвілля робили його непривабливим для молоді.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ). Ф. 4609. Оп. 1. Спр. 21. 92 арк.

2. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), Ф. Р-2419. Оп. 1. Спр. 16. 307 арк.

3. Трудовые резервы СССР: сборник официальных материалов / сост. М. С. Розофаров. Москва: Гос. изд. юрид. лит., 1950. 376 с.

4. Державний архів Львівської області. Ф. Р-2226. Оп. 1. Спр. 38. 11 арк.
5. Державний архів Сумської області. Ф. Р-6477. Оп. 1. Спр. 27. 24 арк.
6. Державний архів Одеської області. Ф. Р-6722. Оп. 1. Спр. 1. 164 арк.
7. Медвідь Г. Кіноустановка у залізничному училищі // Більшовицька зброя. 1948. № 47. С. 4.
8. ЦДАВОВУ. Ф. 4609. Оп. 1. Спр. 136. 158 арк.
9. ДАЛО. Ф. Р-2419. Оп. 1. Спр. 22. 188 арк.
10. ЦДАВОВУ. Ф. 4609. Оп. 1. Спр. 92. 43 арк.

А. Ф. Коні про етико-філософські причини самогубства

Хвиля самогубств наприкінці XIX – на початку XX століття стимулювала дослідження теми суїциду. А.Ф. Коні та Н.А. Бердяєв у своїх роздумах про самогубства використовують поняття «епідемія», при цьому Коні унікальним чином звертає увагу на самогубства в соціально активному шарі – серед молоді, що надає його філософії суїциду особливе пізнавальне значення. У класичній роботі Е. Дюркгейма «Суїцид» є досить різке загальне судження, у якому стверджується, що кожне суспільство у певний історичний момент має певну схильність до самогубства. У кожній соціальній групі є певна, специфічна схильність до самогубства, яка не пояснюється ні біолого-фізіологічними характеристиками стану людей, ні фізичними характеристиками середовища, де вони перебувають. Найуразливішою соціальною групою при цьому виявляється молодь, яка через свій вік та відсутність життєвого досвіду не готова до таких життєвих випробувань. А.Ф. Коні, трактуючи соціально-історичну епідемію самогубств, пропонує до аналізу «висновки та спостереження», зроблені ним під час судової служби, – цим створюючи особливий прецедент етико-юридичної герменевтики «самовбивства у законі життя». «Чорне крило насильницької смерті від своєї руки дедалі більше

розгортається над людством, залучаючи під свою похмуру тінь як людей, мабуть, що натерпілись у житті, а й ніжну юність, і тих, хто дожив до близької вже могили» [3, с. 454], - цими рядками А.Ф. Коні починає свій роздум про проблему суїциду. Наслідуючи свою установку етико-юридичного розуміння, А.Ф. Коні починає з емпіричного огляду проблеми, наводячи кількісні характеристики самогубств у Росії та інших державах. Порівнюючи їх, він не знаходить достатніх підстав для того, щоб зупинитися при поясненні тріумфальної ходи самогубства на факті зростання душевних захворювань. Більшість самогубств відбувалися під впливом гнітючих життєвих впливів (серед них сором, страх, почуття провини чи образи, туга за померлими близькими тощо); ніхто не має права зараховувати до божевільних людей, тих, які виявилися більш чуйними до життєвих умов, в яких вони опинилися. Заперечує А.Ф. Коні і послідовникам сучасних йому кримінально-антропологічних теорій, які наполягають на спадковому факторі схильності до самогубства, аргументуючи це нікчемністю приводів, через які люди позбавляли себе життя. Найчастіше ця «нікчемна» подія стає лише останньою краплею «в переповненій життєвими стражданнями чаші, змушуючи перелитися її зміст через край» [3, с. 457].

Помічаючи, що до середини ХІХ століття суїцид носив характер одиничного вчинку, не будучи певною суспільною недугою, А.Ф. Коні виділяє кілька причин, що сприяли поширенню епідемії. Однією з них він визнавав ту, що ґрунтується на відсутності уваги до духовної спорідненості подружжя та короткозорому тваринному

прагненні ослаблення сім'ї та руйнування її внутрішніх зв'язків, гармонії сімейних взаємин. Згідно зі статистичними даними, які наводить А.Ф. Коні, найчастіше добровільно йшли з життя люди, які втратили свого чоловіка, розлучені чи просто самотні. Іншим фактором, що сприяє зростанню суїциду, є особливості суспільно-політичного життя. Щодо впливу політичних процесів на ситуацію із самогубствами в окремо взятих державах слід зазначити, що далеко не всі негативні процеси у політичній сфері сприяють збільшенню кількості самогубств. Відповідно до висновків Е. Дюркгейма, за часів політичних переворотів чи воєн відсоток самогубств має тенденцію до зниження. У ситуації, що описав А.Ф. Коні, бачимо дещо іншу картину життя суспільства – атмосферу особливого, крайнього морального занепаду, саме морального відступу від політичних ідеалів. Ще одним фактором, що заслуговує на особливу увагу, стало загострення боротьби за існування, яку спровокували процеси модернізації. Розвиток конкуренції за кошти виживання викликало «крайню нужденність та безробіття, нерідку безвихідь становища та свідомість безплідності та безпросвітності боротьби з переважними сторонами життя» [3, с. 464].

Цьому сприяло і розвиток міського середовища на шкоду сільському, скупченість населення у містах і, як наслідок, нездорова ситуація з відсутністю світла та чистого повітря. А.Ф. Коні наводить цікавий приклад того, як зовнішня сторона з її, зокрема, естетичними компонентами впливає на психологічний стан людини. У містах з'являються вузькі вулиці, забудовані

п'ятиповерховими будинками. Особливістю цих будинків було те, що в їх квартири нерідко навіть не проникав промінь світла, вони являли собою ніби в'язниці, закриті темні приміщення, які, без сумніву, впливали на психіку людей. Проте квартири мали великий попит через дешевизну. Важливим фактором була якісна зміна виду праці, яким займалися люди, котрі живуть там. Як правило, їхня праця була набором механічних дій, що повторювалися, виключала творчий початок, заглушувала у трудовій діяльності все живе. Завтрашній день для людини, яка жила в таких умовах, був «тьмяним і тривожним, а сьогоднішній день не давав душевного задоволення» [3, с. 464].

Морально людина не тільки не стала кращою, не тільки не отримала втіхи в моральній своїй сфері, а й стала абсолютно самотньою серед усього цього блиску електрики, руху, телеграфу та телефону. Він більш самотній, ніж сто років тому, тому що він не відчуває між собою і оточуючими ніякого морального зв'язку або відчуває, але дуже слабко – стверджував Коні. Висловлюючись про проблему самогубства, А. Ф. Коні не керується виключно юридичними установками, а звертається до філософських підстав проблеми, торкаючись питань обов'язку, свободи, моралі, турботи про ближнього. А.Ф. Коні цікавить практична можливість вирішення проблеми самогубства та зупинка його «тріумфальної ходи». Сама назва його основної етико-юридичної статті «Самовбивство в законі та в житті» вказує на певний смисловий поділ явища самогубства в

юридичній практиці та у звичайному житті з усіма пов'язаними морально-психологічними аспектами.

Робота А.Ф. Коні, дуже прониклива в герменевтичному відношенні, цілком виправдано може бути поставлена в ряд ключових філософських праць, присвячених проблемі самогубства у Російській імперії на стику ХІХ - ХХ століть і в наш час.

1. Бердяев Н.А. О самоубийстве: Психологический этюд. Париж: YMCA-press, 1931. 46 с.

2. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд / пер. с фр. с сокр.; под ред. В.А. Базарова. М.: Мысль, 1994. 399 с.

3. Кони А.Ф. О самоубийстве в законе и жизни // А.Ф. Кони. Собрание сочинений: В 8 т. Т. 4. М.: Юридическая литература, 1967. 426 с.

ЛЕБІДЬ Андрій Євгенійович
доктор філософських наук, професор,
Сумський державний університет

ТИМОФЄЄВА Тетяна Вікторівна
студентка,
Сумський державний університет

Джерела з історії вищої освіти в Україні у другій половині ХІХ ст. (на прикладі Харківського імператорського університету)

Розуміння особливостей розвитку системи вищої освіти у Російській імперії ХІХ ст. безпосередньо залежить від наявності та доступності джерельної бази, що дозволяє всебічно проаналізувати історичні події та дати їм комплексну оцінку. З цього погляду важливим є комплексний аналіз джерел з історії вищої освіти України в складі Російської імперії, зокрема, тих, що містять відомості про учасників освітнього процесу (на нашому прикладі – Харківського імператорського університету).

Аналіз історичних джерел уможливить дослідження різних аспектів університетського розвитку в Україні, зокрема, чисельності, соціального складу, релігійної приналежності тощо студентів Харківського імператорського університету, а також сторонніх слухачів, допущених до відвідування лекційних та інших занять.

Доцільно відзначити, що українські університети у системі російської імперської вищої освіти формувалися, перш за все, не тільки і не стільки як науково-дослідні

центри, скільки як соціальні інститути, де формувалася та виховувалася політична та духовна еліта держави.

В контексті нашого дослідження проаналізуємо такий історичний документ як Списки студентів Харківського імператорського університету. Вони видруковувалися під різними назвами в університетській друкарні з 1840 р.

– 1840-1858 рр. «Список студентів Імператорського Харківського університету»;

– 1864-1866 рр. – «Список студентів та допущених до слухання лекцій Імператорського Харківського університету»;

– 1868-1885, 1906-1907 рр. – «Список студентів та сторонніх слухачів лекцій Імператорського Харківського університету»;

– 1886-1887, 1896-1898, 1908-1916 рр. – «Список студентів Імператорського Харківського університету»;

– 1898-1902 рр. – Алфавітний список студентів та сторонніх слухачів Імператорського Харківського університету.

За університетським Статутом 1835 р. у Харківському імператорському університеті функціонували три факультети: філософський, який був поділений на два відділення: історико-філологічне та фізико-математичне. У 1850 р. стався поділ цих двох відділень, унаслідок чого було утворено два окремі факультети: історико-філологічний та фізико-математичний. Крім цих функціонували ще два факультети: юридичний та медичний. Таким чином, з 1835

р. по 1850 р. у Харківському імператорському університеті було 3 факультети, а з 1850 р. – 4 факультети.

У Харківському імператорському університеті, як і в інших університетах, на кожен академічний рік складалися списки студентів та сторонніх слухачів лекцій, які містили перелік усіх здобувачів вищої освіти на факультетах.

Списки являли собою офіційний друкований орган Харківського імператорського університету, які щороку видавалися рішенням Ради університету і містили списки слухачів лекційних курсів: власне, зарахованих як студентів і так званих «сторонніх слухачів» або вільних слухачів, яким було дозволено відвідувати лекційні та інші заняття. Стаття 116 загально-університетського Статуту 1884 р. встановлює, що «крім студентів допускаються до слухання лекцій та інших університетських занять сторонні особи, які мають певний суспільний стан або заняття» [1, с. 41-42].

Так, наприклад, «сторонніми особами», допущеними до слухання лекцій на медичному факультеті в 1850-1851 академічному році були «ветеринарний помічник Йосип Йордан – для отримання звання ветеринара, а також Август Барт – помічник аптекаря – для отримання звання провізора» [3, с. 25]. З часом чисельність вільних слухачів у Харківському імператорському університеті все збільшувалася: якщо в 1850-1851 рр. таких було лише 5 чол., то у 1859-1860 рр. їх вже було 65 [3, с. 28-34]; у 1869-1870 рр. – 57 [3, с. 37-38], а в 1880-1881 рр. – 78 [3, с. 85-88].

Прийом здобувачів до Харківського імператорського університету було визначено відповідними правилами: у

термін з 15 липня по 15 серпня «молоді люди, які досягли 17-річного віку», мали подати на ім'я ректора прохання про зарахування із зазначенням факультету, на якому вони хочуть навчатися.

**Таблиця 1. Чисельність та соціальний склад студентів
Харківського імператорського університету, 1850-1851 рр.**

Факультет	1850-1851 рр.									
	Курс навчання					Соціальне походження				
	I	II	III	IV	V	з дворян	з міщан	з купців	з духівництва	з офіцерів
Історико-філологічний	8	7	13	4	-	13	1	2	7	7
Фізико-математичний	19	11	26	19	-	42	7	6	-	9
Юридичний	26	15	31	50	-	79	5	6	6	18
Медичний	45	33	40	30	12	71	16	12	7	22
Загалом	98	66	110	103	12	205	29	26	20	56

Документи, що подаються при цьому:

1. Особи християнського віросповідання мали подати метричні свідоцтва про дату народження та хрещення. Нехристияни – лише народження.

2. Слід також подати гімназійний атестат або екзаменаційне свідоцтво з усіх гімназичних курсів.

3. Тим, хто має дворянське походження – свідоцтво про дворянство чи копію протоколів дворянських зборів.

4. Діти осіб, які мали класні чини – послужні списки батьків.

5. Вихідці з податних станів – звільнення, а ті, кому на момент вступу до університету виповнилося 20 років – ще й приписне свідоцтво про військовий облік.

6. Діти, які здобули домашню освіту – свідчення про поведінку від поліції.

7. Іноземні громадяни – паспорти [2, с. 3-4].

Таблиця 2. Чисельність та соціальний склад студентів Харківського імператорського університету, 1880-1881 рр.

Факультет	1880-1881 рр.									
	Курс навчання					Соціальне походження				
	I	II	III	I V	V	з дворян	з міщан	з купців	з духівництва	з офіцерів
Історико-філологічний	20	15	20	21	-	10	2	-	39	18
Фізико-математичний	63	49	18	8	-	43	6	12	35	29
Юридичний	40	28	25	21	-	53	6	8	27	15
Медичний	120	126	68	66	55	71	62	36	129	58
Загалом	243	218	131	116	55	177	76	56	230	120

Отже, можемо констатувати про поступові процеси лібералізації системи вищої освіти в Російській імперії до кінця XIX ст. в цілому та на українських землях, зокрема. Це, в тому числі, стосувалося змін у структурі станового представництва по факультетах та університету в цілому. Аналіз показав загальне зниження дворянського представництва серед студентів Харківського імператорського університету із повсюдним зростанням здобувачів недворянського походження.

1. Общий устав Императорских Российских университетов 1884 года. Харьков: Харьковская университетская типография, 1911. 62 с.

2. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Императорском Харьковском университете. Харьков: Харьковская университетская типография, 1878. 54 с.

3. Список студентов Императорского Харьковского университета. Харьков: Харьковская университетская типография, 1840-1899.

МИХАЙЛІЧЕНКО Микола Анатолійович
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет

Перший ректор СНАУ Іван Брюховецький: начерк біографії

29 квітня 2022 р. Сумський національний аграрний університет відзначив 45 річницю із дня свого заснування. Однією з найбільш знакових осіб в історії вишу є його перший ректор Іван Миколайович Брюховецький, який очолював навчальний заклад у перші два десятиліття його становлення й розвитку.

І.М. Брюховецький народився 21 квітня 1936 р. в с. Обложки Глухівського району Сумської області в родині колгоспника. У 1953 р. закінчив Глухівську середню школу №2 і вступив на економічний факультет Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва, який закінчив у 1958 р. Після закінчення інституту був направлений на роботу в цілинний радгосп «Аксенгерський» Джамбульського району Алма-Атинської області, де працював економістом. У 1959 р., після приєднання радгоспу до дослідно-показового господарства ім. Мінбаєва Казахського науково-дослідного інституту тваринництва, переведений на посаду старшого економіста. У 1962-1977 рр. працював у Харківському сільськогосподарському інституті ім. В.В. Докучаєва на посадах старшого наукового співробітника, асистента, старшого викладача, доцента кафедри економіки та

організації сільського господарства. З 1970 по 1975 р. працював за сумісництвом заступником декана економічного факультету, у 1975 р. обраний заступником голови профспілкового комітету інституту, у березні 1977 р. був призначений в.о. декана економічного факультету [1; 6].

У 1968 році І.М. Брюховецький захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук, у 1970 р. йому присвоєно вчене звання доцента, у 1991р. – професора. У 1993 р. обраний академіком Академії економічних наук України за спеціальністю «економіка сільського господарства» [10, с. 4].

У квітні 1977 р. І.М. Брюховецький очолив Сумську філію Харківського сільськогосподарського інституту ім. В.В. Докучаєва. За його керівництва філія у 1990 р. була перетворена в Сумський державний сільськогосподарський інститут, а у 1997 р. рішенням Державної акредитаційної комісії інститут атестовано за найвищим четвертим рівнем акредитації з наданням автономії та статусу Сумського державного аграрного університету [2].

Завдяки значним організаційним зусиллям І.М. Брюховецького розбудовано сучасну матеріально-технічну базу, яка дозволила забезпечити якісну теоретичну та практичну підготовку майбутніх фахівців, належні умови їх проживання та відпочинку. За 20 років керівництва вишом учбово-виробнича площа зросла з 1,6 тисяч квадратних метрів до 40 тисяч, або у 20 разів. За цей час збудовано нові навчальні корпуси, спортивний комплекс, закладено дендропарк. Співробітники вузу отримали 280 квартир, а студенти – 4 гуртожитки на 1800

місць. З двох до семи збільшилась кількість факультетів, контингент здобувачів освіти зріс зі 100 до 4600 студентів, а чисельність професорсько-викладацького складу з 12 викладачів у 1977 р. до 320 у 1997 р. [2; 9, с. 7].

Велику увагу було приділено посиленню кадрового потенціалу навчального закладу, залученню до наукової та викладацької роботи провідних фахівців аграрної галузі. Як наслідок, у виші виникли потужні наукові школи, що дозволило відкрити у 1990 р. аспірантуру за 15 спеціальностями та розпочати підготовку власних науково-педагогічних кадрів [3].

І.М. Брюховецький й після завершення ректорської каденції продовжував активно опікуватися справами університету. З 1998 р. і до кінця життя він був радником ректора, допомагаючи своїм наступникам реалізовувати закладену ним програму розвитку вишу. Наданий ним імпульс розвитку дозволив університету вже за чотири роки другим серед аграрних вузів отримати статус національного (2001 р.). Внесок Івана Миколайовича у розвиток університету був високо оцінений колективом – у 2007 р. йому було присвоєно звання «Почесний ректор Сумського НАУ» [8, с. 4].

І.М. Брюховецький відзначався активністю й у громадському житті регіону. У 1982-1995 рр. був депутатом Сумської обласної ради, заступником голови облвиконкому на громадських засадах (1992-1995). У 1980-2000 рр. очолював обласну організацію товариства «Знання» [10, с. 5].

Діяльність І.М. Брюховецького відзначена низкою нагород, серед яких знак «Петро Могила», відзнака

«Відмінник аграрної освіти» I ступеня, нагрудний знак «За відмінні успіхи у праці в галузі вищої школи». Указом Президента України № 276/96 від 22 квітня 1996 р. за заслуги у розвитку національної освіти, плідну педагогічну і наукову діяльність йому було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України» [5; 7].

Іван Миколайович Брюховецький пішов з життя 9 травня 2021 р. Його внесок у розвиток аграрної освіти шанується не лише у виші, який він очолював протягом 20 років. За результатами ініційованого управлінням архітектури та містобудування Сумської міської ради громадського обговорення більшість його учасників висловилися за перейменування вулиці Зої Космодем'янської на вулицю Івана Брюховецького [4].

1. Автобіографія Брюховецького І. М., 1977 р. Музей історії Сумського національного аграрного університету. 2 арк.

2. Брюховецький І. Наші кроки. *Новина*. 1997. №52 (58). С. 2.

3. Брюховецький І.М. СНАУ, вперед! *Вісник СНАУ*. 2012. №4(221). С. 3.

4. Звіт про узагальнення пропозицій (зауважень), що надійшли під час громадського обговорення щодо зміни назви (перейменування) вулиці Зої Космодем'янської в місті Суми Сумського району Сумської області. URL: <https://smr.gov.ua/uk/2016-03-14-08-10-17/gromadski-obgovorennya/25036-zvit-pro-uzagalnennya-propozitsij-zauvazhen-shcho-nadijshli-pid-chas-gromadskogo-obgovorennya-z-rozglyadu-pitannya-zmini-nazv-perejmenuvan-shcho-nadijshli-pid-chas-gromadskogo-obgovorennya-pitannya-zmini-nazvi-perejmenuvannya-vulitsi-zoji-kosmodem-yanskoji-v-misti-sumi-sumskogo-rajonu-sumskoji-oblasti.html>

5. Нагороди І.М. Брюховецького. Музей історії Сумського національного аграрного університету.

6. Особовий листок з обліку кадрів на Брюховецького І.М., 1977 р. Музей історії Сумського національного аграрного університету

7. Про присвоєння почесних звань України працівникам освіти. Указ Президента України № 276/96 від 22 квітня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/96#Text>

8. Професору Брюховецькому 80 років! *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2016. №4 (254). С.1,4.

9. Сумський державний аграрний університет. Інформаційно-рекламне видання/ І.М. Брюховецький, М.С. Галінський, Л.І. Руденко. Суми: вид-во мистецького центру «Собор», 1997 р. 56 с.

10. Щедрий урожай на життєвій ниві: до 80-річчя І.М. Брюховецького / За ред. І. Вертікової та О. Мовчан. Суми: СНАУ, 2016. 52 с.

МУРАШКО Катерина Олександрівна
студентка, гр. ІС-91,
Сумський державний університет

До біографії Дмитра Геродота (Івашини)

Наприкінці 2019 р. в Румунії побачила світ книга про відомого свого часу українського громадсько-політичного діяча, поета, публіциста, журналіста Дмитра Геродота (справжнє прізвище Івашина) [1]. Але в Україні його ім'я донедавна залишалося майже невідомим. Він був активним учасником Української революції 1917-1921 рр., працював у редакціях українських газет та Міністерстві преси і пропаганди УНР, а потім емігрував до Румунії, де і помер у 1975 р. Короткі біографічні відомості про нього містять Енциклопедія українознавства та Енциклопедія Сучасної України. Лише у 10-х роках ХХІ ст. з'явилися перші наукові публікації про Д. Геродота [2-3]. Але чимало сторінок його біографії залишаються невідомими або маловідомими і нині. Восени 1944 р. радянські війська увійшли на територію Румунії. Тоді ж розпочалися арешти українських емігрантів. Чимало їх потрапило в лабеті радянської спецслужби СМЕРШ («Смерть шпיוнам»). Одних емігрантів, наприклад, генерала-хорунжого Армії УНР Сергія Дельвіга засудили до смертної кари, інших, зокрема, полковника Гната Порохівського – до 25 років позбавлення волі. Дмитро Геродот уникнув арешту. Змінив зовнішній вигляд і місце проживання, весь час переховувався поза межами столиці. Певні лакуни в біографії емігранта заповнює архівно-слідча справа його

соратника Г. Порохівського (фонд 5, спр. 26440), що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) [4]. Саме тому авторка поставила за мету окреслити окремі віхи життя Дмитра Геродота в еміграції.

У 1923 р. Дмитро Івашина став членом Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії, очоливши її прес-бюро, був редактором *«Бюлетеня Пресового Бюро при Дипломатичній Місії У.Н.Р. в Румунії»* та *«Бюлетеня Українського телеграфного агентства (УКРАЇНТАГ)»*. Брав участь у всіх конференціях української еміграції в Румунії (1923-1939), належав до Громадсько-допомогового комітету української еміграції в Румунії та Філії Українського товариства (прихильників) Ліги Націй в Бухаресті.

Д. Геродот публікувався у друкованому органі Уряду УНР в еміграції – тижневику *«Тризуб»*, що виходив у 1925-1940 рр. в Парижі. Він був уповноваженим (представником) редакції часопису в Бухаресті [2].

У 1929 р. в Празі відбулася I Конференція української еміграції, на якій були представлені делегати від 7 країн перебування еміграції. Громадсько-допомоговий комітет української еміграції в Румунії представляли К. Мацієвич та Д. Геродот. Конференція обрала Українську головну еміграційну раду (УГЕР). Обидва представники від української еміграції в Румунії були обрані до неї. Перший став членом контрольної комісії, а другий – запасним (кандидат) членом президії.

З середини 1930-х рр. у середовищі української еміграції та західних українців ширилася ідея об'єднання.

З цією метою передбачалося скликати Всеукраїнський національний конгрес. Відбувалися засідання ініціативної групи та Міжорганізаційного конгресового комітету (МКК). До складу президії МКК увійшов і Д. Геродот-Івашина. Він же друкувався на сторінках «Вістника Всеукраїнського Національного Конгресу» [6].

Під час Другої світової війни вів агітацію проти СРСР [5]. Восени 1944 р. Румунією прокотилася хвиля арештів українських емігрантів. Д. Геродот, прекрасно розуміючи ситуацію, змінив документи та зовнішність. Про цей період його життя пише донька його товариша Г. Порохівського, яку Антоніна Івашина удочерила, Ольга Порохівська: «... роками тяжко працював простим робітником, жив у мізерних помешканнях і час від часу, потайки, передавав нам по трішечки з його скромних заробітків або якісь продукти і таким чином, завдяки йому ми вижили. Багато років він так промучився, урешті-решт знайшов посаду касира в аптеці» [8]. Таке його мученицьке життя обірвалося у 1975 році. Помер він у родині Ольги Порохівської, яка взяла Дмитра Васильовича на схилі літ до себе.

Отже, емігрувавши до Румунії, Дмитро Геродот брав активну участь у житті української еміграції в Європі взагалі та Румунії зокрема, належав до низки центральних і місцевих емігрантських організацій в Румунії, публікувався в емігрантських виданнях. Під час масових арештів українських емігрантів спецслужбою СМЕРШ уникнув цієї участі. Переховувався, змінив документи і зовнішність. Перспективними, на думку авторки, є

дослідження журналістської та літературної діяльності Д. Геродота в еміграції.

1. Dmytro Ivaşina-Herodot : consul, publicist, poet, activist ucraïnenan în Regatul României / Editori: V. Guzun, O. Porohivska-Andrici. Cluj-Napoca: Argonaut, 2019. 277 p.

2. Власенко В. Творча спадщина Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Гризу́б». *Український національно-визвольний рух ХХ ст. : ідейно-політичний, організаційний та військовий аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 18-20 листопада 2011 р.). Житомир : Рута, 2011. С. 166–177.

3. Антофійчук В. Дмитро Геродот і українська еміграція Румунії міжвоєнного часу. *Ralații râtano-ucraïnene. Istorie și contemporaneitate = Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Satu Mare – București, 2018. P. 113–124.

4. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 5, спрв. 26440, т. 1-3.

5. Антофійчук В. Щастя вмерти за рідний край. Штрихи до портрета Дмитра Геродота. *Наш голос*. Бухарест, 2017. Ч. 274. С. 8–11.

6. Власенко В. М. Українська еміграція в країнах південно-східної Європи і Всеукраїнський Національний Конгрес. *Сумська старовина*. 2017. № L. С. 20–33.

7. Життя та діяльність українського діяча в Румунії Дмитра Івашини-Геродота. Режим доступу: <https://www.rti.ro/pages/printeaza/2608310> (дата звернення 19.05.2022)

ПАВЛУЩЕНКО Павло Григорович
студент, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.і.н., проф. Дегтярьов С.І.)

Діяльність уряду Української Держави 1918 року у сфері освіти і науки

Свою діяльність у освітній сфері уряд Гетьмана розпочав зі створення національної школи, але реформування відбувалось теж у складних умовах. Лише в початковій школі більша частина вчителів володіла й бажала викладати українською мовою. В середніх та вищих навчальних закладах російськомовних вчителів було значно більше і вони часто не сприймали ідеї негайної українізації освіти. Тому не випадково, що 10 травня 1918 р. було опубліковано «Заяву гетьманського уряду», яка проголошувала необхідність рішучого впровадження в життя ідеї подальшого всебічного розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі, державних і громадських установах і закріплення всіх форм української державності. У вересні 1918 р. Міністерство народної освіти видало наказ про національну «нижчу» початкову школу, яким передбачався перехід на українські підручники та відповідну мову викладання. У всіх середніх школах спеціальним законом було запроваджено обов'язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України. Суттєвих змін зазнали програми учительських семінарій, які наближали

підготовку педагогічних кадрів до потреб часу. Влітку 1918 р. для вчителів проводилися курси з українознавства [1]. Уряд виділив 380 іменних стипендій для незаможних учнів української національності, взяв на утримання держави 40 чоловічих гімназій, відкритих за ініціативою міністра народної освіти М. Василенка. На підвищення заробітної плати вчителям із Державної скарбниці було виділено додаткові кошти.

Процес українізації освіти тривав, але відбувався більш помірковано. Із метою уникнення незадоволення примусовою українізацією існуючих навчальних закладів поряд із російськими засновувалися нові українські гімназії. Так, на кінець 1918 р. із 836 діючих гімназій 150 були українськими. Із червня 1918 р. атестати про середню освіту видавалися українською та російською мовами.

Велику кількість зусиль влада докладала до підготовки й видання нових україномовних підручників для школи. На кінець 1918 р. у Києві Товариство шкільної освіти підготувало й видало загальним тиражем у 2 млн. 345 тис. примірників навчальних книг для шкіл. Ними користувалися і через багато років після видання [5].

Уряд гетьмана турбувався також про вищу освіту. Спроба швидкої українізації Київського університету Святого Володимира за часів УЦР виявилася безуспішною. Тому було вирішено розпочати створювати нові університети з українською мовою викладання та значною кількістю українознавчих дисциплін. Так, крім діючих університетів у Києві, Харкові, Одесі, було відкрито ще два — Київський та Кам'янець-Подільський державні українські університети. Уряд всебічно підтримував

існуючі вищі навчальні заклади і надавав їм статус державних. Так, створений УЦР Український народний університет перейменували й реорганізували в Державний Український університет. За підтримки гетьманського уряду були також утворені нові вищі навчальні інститути: архітектурний та клінічний в Києві, політехнічний та сільськогосподарський – в Одесі. Уряд розробив нову систему оплати праці викладацько-професорського складу у вищих навчальних закладах та встановив стипендії для студентів [6].

За доби гетьманату в Україні створили Єврейський народний університет – перший вищий єврейський навчальний заклад на території колишньої Російської імперії. У Катеринославі в цей період було відкрито приватний російський університет. У ньому діяли дві кафедри, що викладали українською мовою.

Гетьманський уряд заснував Українську Академію наук (УАН), про що раніше мріяли покоління діячів української культури й науки. Значну підготовчу роботу по створенню академії провів міністр народної освіти М. Василенко, залучивши до цієї справи видатного вченого В. Вернадського. 14 листопада П. Скоропадський затвердив закон про створення Української Академії наук як державної установи, підпорядкованої верховній владі. На академію покладалися функції поширення й поглиблення наукових знань. У ній було три відділи: історико-філологічних, фізико-математичних та соціальних наук. До першого затвердженого гетьманом списку з 12 перших українських академіків увійшли Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький,

В. Вернадський, С. Тимошенко, М. Кащенко, П. Тутковський, М. Туган-Барановський, Ф. Тарановський, В. Косинський та О. Левицький. Надалі академіки повинні були обиратися таємним голосуванням. Першим президентом УАН став В. Вернадський [3; 4].

Незважаючи на складну ситуацію, уряд знайшов можливість надати необхідне фінансування академії. Асигнування виділялися на різноманітні дослідницькі програми й перспективні напрямки наукового пошуку. До складу Української академії наук увійшли не лише науково-дослідницькі установи, а й Національна бібліотека, Ботанічний сад, Астрономічна обсерваторія, музеї, видавництва тощо.

Академія мала режим максимального сприяння, отримавши статус самоврядної юридичної організації, а також право заснування нових наукових закладів, отримання літератури та наукового обладнання з-за кордону, надання ступеня доктора наук, проведення наукових форумів тощо [2].

Уряд гетьмана постійно турбувався про розвиток вітчизняної науки й намагався творити сприятливі умови для її розвитку. Так, засновану Центральною Радою Педагогічну академію реорганізували на Українську науково-педагогічну академію, відчутно зміцнивши її кадровий потенціал й базу.

Отже, в гетьманування П. Скоропадського уряд країни, а також і сам її очільник активно розвивали і розбудовували наукову і освітню сфери. Позитивні наслідки діяльності цих людей можна спостерігати і донині.

1. Дегтярьов С.І. Політика українізації уряду Української Держави (до 100-річчя Української революції 1917-1921 рр.) // Гілея: науковий вісник. Вип.130(№3). Київ, 2018. С.34-37.

2. Осташко Т. Діяльність Української Держави в галузі освіти, науки і культури // Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. С.187-212.

3. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.1. К.: Темпора, 2015. XVIII+790 с.

4. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.2. К.: Темпора, 2015. XX+412 с.

5. Sergey I. Degtyarev, Vladyslava M. Zavorodnia, Lyubov G. Polyakova. Transformations in the Field of public education of the Ukrainian State in 1918. Part 1 // European Journal of Contemporary Education, 2020, 9(4): 971-983.

6. Sergey I. Degtyarev, Vladyslava M. Zavorodnia, Lybov G. Polyakova. Transformations in Public Education in the Ukrainian State in 1918. Part 2 // European Journal of Contemporary Education. 2021. 10(1): 219-230.

ПАРХОМЕНКО Ірина Володимирівна
доктор філософії,
КЗ Сумський обласний центр позашкільної
освіти та роботи з талановитою молоддю

Військово-патріотичне виховання дітей та молоді на Сумщині: сучасні тенденції

Важливим елементом державної національної доктрини України є військово-патріотичне виховання дітей та молоді. Виховання, головним завданням якого є формування громадянина-патріота, національно свідомої особистості з ціннісним розумінням громадянського обов'язку та відповідальності, готовності захищати свою Батьківщину у всіх можливих форматах та контекстах.

Військово-патріотичне виховання - це організований, цілеспрямований, системний процес, який реалізовується за конкретними напрямками:

- державний (забезпечення державною дієвою системи національно-патріотичного виховання);

- національний (вивчення та дотримання загальнолюдських норм, цінностей, виховання шанобливого ставлення до історії, культури, традицій та звичаїв українського народу);

- військовий (ознайомлення з історією збройних формувань України різних історичних епох, бойових традицій, героїчних та трагічних епізодів історії українського народу, загартування сили духу та тіла, вивчення основних зразків сучасної техніки та озброєння, оволодіння військово-технічними знаннями);

- психологічний (врахування психологічних особливостей дітей та учнівської молоді під час реалізації заходів та проєктів військово-патріотичного спрямування);
- педагогічний (забезпечення методико-педагогічного супроводу, вивчення, узагальнення та поширення успішного досвіду з військово-патріотичного виховання)
- правовий (прищеплення правової культури, поглиблення знань у сфері правових відносин та відповідальності);
- суспільний (налагодження конструктивної взаємодії між суб'єктами військово-патріотичного виховання).

Саме підтримці останнього напрямку військово-патріотичного виховання та з метою розвитку та підтримки молодіжного громадського руху в області з ініціативи управління молоді та спорту Сумської обласної державної адміністрації щорічно проводиться обласний конкурс з визначення проєктів, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю.

Слід зазначити, що Сумщина є передовим регіоном у запровадженні конкурсів проєктів для інститутів громадянського суспільства. Історія такої ініціативи сягає 2005 року. У зв'язку зі зміною пріоритетності розвитку молодіжної політики в державі конкурс проєктів за часів президенства Віктора Януковича декілька років не проводився (2012-2013 рр.).

Починаючи з 2014 року на Сумщині було відновлено обласний конкурс проєктів у сфері роботи з дітьми та молоддю [5]. У 2018 році вперше управлінням молоді та спорту Сумської обласної адміністрації було ініційовано

виокремлення окремого конкурсу проєктів у напрямку національно-патріотичного виховання.

Пріоритетними завданнями, на реалізацію яких мають бути спрямовуватися проєкти, що подаються для участі у обласному конкурсі для отримання фінансової підтримки за рахунок коштів обласного бюджету, наприклад у 2022 році, визначено «формування української громадянської ідентичності, військово-патріотичне виховання, формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання» [4].

У 2020 році з обласного бюджету на реалізацію молодіжних проєктів було виділено понад 900 000 гривень. На проєкти за напрямком національно-патріотичного виховання було призначено близько 500 000 гривень [2]. У 2021 році співвідношення залишається фактично беззмінним (з 700 000 гривень на національно-патріотичний напрям було виділено 350 000 гривень) [3]. У 2022 році з виділених 1200 000 гривень на обласний конкурс молодіжних проєктів, 600000 було призначено на реалізацію проєктів національно-патріотичного спрямування [1].

Також варто підкреслити, що абсолютна більшість проєктів-переможців обласного конкурсу у напрямку національно-патріотичного виховання мають військово-патріотичну тематику. У 2020 році 5 проєктів-переможців з 8 передбачали реалізацію військово-патріотичних заходів, у 2021 році - 5 з 6 проєктів, у 2022 році - 8 з 11 проєктів-переможців [1; 2; 3].

Таким чином, можемо констатувати, що Сумщина має неабиякий потенціал для розвитку військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Функціонування потужної системи військово-патріотичного виховання у прикордонному регіону у висліді останніх подій має стати першочерговою місією майбутньої освітньої політики України. Саме співпраця та раціональне, взаємовигідне партнерство інститутів громадянського суспільства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, соціально відповідального бізнесу є життєздатною моделлю ефективної реалізації військово-патріотичного виховання дітей та молоді на Сумщині та в державі вцілому.

1. Визначено переможців обласних конкурсів проєктів інститутів громадянського суспільства за пріоритетами молодіжної політики та національно-патріотичного виховання на 2022 рік. URL: <http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/konkurs-proektiv/2078-viznachenoperemozhtsiv-oblasnikh-konkursiv-proektiv-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-za-prioritetami-molodizhnoji-politiki-ta-natsionalno-patriotichnogo-vikhovannya-na-2022-rik> (дата звернення 29.05.2022.).

2. Про результати обласного конкурсу з визначення проєктів у напрямку національно-патріотичного виховання, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю, для реалізації яких надається фінансова підтримка на 2020 рік : наказ управління молоді спорту Сумської обласної державної адміністрації від 06.02.2020 № 49-ОД. URL: <http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1482> (дата звернення 29.05.2022.).

3. Про переможців обласного конкурсу з визначення проєктів у напрямку національно-патріотичного виховання, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю, для реалізації яких надається фінансова підтримка на 2021 рік : наказ управління молоді спорту Сумської обласної державної

адміністрації від 05.01.2021 № 3-ОД. URL: <http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1698> (дата звернення 29.05.2022.).

4. Про проведення обласного конкурсу з визначення проєктів у напрямку національно-патріотичного виховання, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю, для реалізації яких надається фінансова підтримка на 2022 рік : наказ управління молоді спорту Сумської обласної державної адміністрації від 30.03.2021 № 106-ОД. URL: <http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/1745> (дата звернення 29.05.2022.).

5. Про результати обласного конкурсу з визначення проєктів, розроблених інститутами громадянського суспільства у сфері роботи з дітьми та молоддю, для реалізації яких надається фінансова підтримка у 2014 році : наказ управління молоді спорту Сумської обласної державної адміністрації від 30.01.08.2014 № 173-ОД. URL: <http://molod.sm.gov.ua/index.php/uk/364> (дата звернення 29.05.2022.).

ЦІВАТИЙ Вячеслав Григорович
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

КУЛІНІЧ Марія Юріївна
кандидат історичних наук,
Національний музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків

**Культурна спадщина, міжнародно-політичні
концепти і суспільно політичні погляди
професора В. І. Савви (1865-1920) за архівними
фондами ЦДІАК України**

Метою статті є репрезентація постаті професора Харківського університету Володимира Івановича Савви як історика крізь призму вивчення документального складу архівного фонду непересічної особистості в Центральному історичному архіву України м. Києва (далі ЦДІАК України), що складається із масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Володимир Іванович Савва народився 14 лютого 1865 р. в місті Кишенів (нині столиця Молдови) у родині чиновника [1; 2]. Освіту здобув у 1-й Кишенівській гімназії та Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1884–1888 рр.). З 1888 р. викладав історію в Харківській жіночій гімназії Оболенської. У 1892 році В.І. Савва здав магістерський іспит з російської історії в Харківському університеті і впродовж 1895–1905 рр. викладав у ньому курс історії в якості приват-доцента. З

1900 р. викладав історію в Харківському інституті шляхетних дівчат.

У 1902 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи власти московских царей». Його наукова розвідка була присвячена аналізу значення шлюбу Івана II з Софією Палеог та його вплив на розповсюдження на Русі візантійських ідей про імператорську владу та запозичення ромейських придворних ритуалів, також автор порівнює візантійські та руські обряди прийому посольств, святкування Пасхи, вінчання монархів на царство, аналізує походження та смисл концепції царської влади на Русі. Серед наукового доробку В.І. Савви можна виділити такі опубліковані праці: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890 р.), «К истории духоворцев Харьковской губернии» (1893 р.), «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1901 р.), «По вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1903 р.), «Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков» (1907 р.), «К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко» (1908 р.), «Обряд омовения ног в Византии и на Руси» (1908 р.), «Заметки о Боярской Думе в XVI в.», (1915 р.), «О Посольском приказе в XVI в.» (1917 р.) [3, с. 166–169].

У 1917 р. кафедра російської історії фактично припиняє свою роботу, внаслідок революційних подій в країні, але В.І. Савва залишився жити та працювати у

Харкові і опублікував свою докторську дисертацію «Про посольський приказ в XVI ст.» [4], а також склав виданий вже за радянської доби за редакцією С.О. Шмідта довідник «Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке» [5].

За однією інформацією у 1920 р. В.І.Савва був розстріляний більшовиками, а за спогадами М.М. Богословського, він закінчив життя самогубством у лютому 1920 року [6; 7]. Фонд історика, професора Харківського університету В.І. Савви (ф. 2058) складається з опису № 1 та нараховує 743 справи, які хронологічно охоплюють період 1884-1917 рр. [8].

Опис справ фонду сформований за тематико-хронологічним принципом і поділяється на:

- матеріали біографічного характеру (спр. 1–9);
- матеріали про наукову та викладацьку діяльність (спр. 10–17);
- замітки В.І. Савви (спр. 30–145, 677–720);
- лекції В.І. Савви (спр. 146–169);
- рукописи В.І. Савви (спр. 170–184, 721–743)
- листування В.І. Савви (спр. 185–676).

Цінність особового фонду В.І. Савви полягає в тому, що в ньому зберігаються документи, які дають можливість реконструювати окремі сторінки з його біографії, а саме історії родини та приватного життя, а також його викладацьку, наукову, суспільно-політичну, міжнародно-політичну і громадську діяльність. Так, серед документів наявне свідоцтво духовної Кишенівської консисторії про видачу метричного свідоцтва про народження В. Савви (спр. 2). Навчання В. Савви в Кишенівській гімназії проілюстровано у фонді похвальним листом, виданим

йому за успіхи у навчанні (спр. 7), а свідченням його навчання у вищому навчальному закладі є сповіщення з Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про зарахування В. Савви на перший курс навчання на відділення історії, датоване 1884 р. (спр. 8–9), а також посвідчення про завершення навчання в інституті у 1888 р. (спр. 6). Ще одна деталь до біографії постаті В.І. Савви – це свідоцтво про призов на військову службу (спр. 5). Окрім цього у фонді представлені документи, які стосуються родини В.І. Савви, а саме його батька – Івана Костянтиновича Савви, дружини та сина.

До матеріалів про наукову, суспільно-політичну, міжнародно-політичну і викладацьку діяльність можна віднести документи, які відображають участь В.І. Савви в навчальному процесі Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, а саме розклад лекцій на 1907–1908 рр. (спр. 26) та список студентів (спр. 27). А також у фонді міститься інформація про початок друку книги Володимира Савви «Про посольський приказ», яка буде опублікована у 1917 р. (спр. 19). В.І. Савву цікавила історія України, що відображено в його замітках про вівчарство (спр. 36), про пошук бурштину в Міжгір'ї Київської губернії, про шовківництво у Києві, про гончарство, канатне виробництво, про фабрики та заводи (спр. 37–47), замітка про питейну справу в Південно-Західній Русі за 1868 р. (спр. 60), замітка про освіту на Гетьманщині (спр. 102).

Великий дослідницький інтерес В.І. Савва стосувався історії зовнішньої політики і дипломатії, соціокультурних, міжнародних, міждержавних і дипломатичних відносин,

який можна простежити по його записам про дипломатичні відносини Московської держави з Польщею (спр. 58), про дипломатичні контакти давньої Росії з іноземними державами (спр. 109), а також про посольський приказ (центральну урядову установа в Москві в 1549–1720 роках, що відала зносинами з іноземними державами, викупом і обміном полоненими, управляла низкою територій на південному сході країни і деякими категоріями людей служивих) в Російській державі (спр. 123, 124, 129, 134), про посольських дяків (дипломатів, які очолювали посольський приказ) (спр. 132, 133), про піддячих (нижчий адміністративний чин, під керівництвом дяків піддячі виконували основну роботу з діловодства в центральних та місцевих державних установах Російської держави в XVI – початку XVIII ст.) (спр. 131), виписки із зібрань дипломатичних документів, т. зв. посольських книг (спр. 139, 140), виписки із ногайських, польських, турецьких, шведських та кримських статейних списків (донесень та звітів послів) (спр. 141–145).

Слід зазначити, що у опису фонду є додатковий опис, який містить замітки та рукописи фондоутворювача, які стосуються історії Московської Русі та дипломатичних відносин досліджуваної ним епохи, зокрема рукописи про руських послів в Польщі, Литві, Туреччину, Англію та Кримському хану (спр. 677–743). Найбільшим за обсягом масив документальних матеріалів фонду є листи до В.І. Савви, яке хронологічно охоплює період з 1897 р. по 1917 р. та за кількісними показниками становить 491 справу.

Таким чином, документи особового фонду Володимира Івановича Савви (ф. 2058), висвітлюють основні віхи з його особистого та сімейного життя, вивчаючи замітки, лекції та рукописи фондоутворювача можна прослідкувати його наукову та викладацьку діяльність як історика та дослідника світової та європейської історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії періоду XVI–XVII ст., а кореспонденція фонду відображає дружні стосунки В.І. Савви з Є.К. Редіним, а особливо з В.С. Іконниковим, листи якого дають детальне уявлення про його приватне життя, діяльність в якості науковця, викладача, суспільно-політичного та громадського діяча.

1. Савва Володимир Іванович. *Історики Харківського університету : біобібліогр. довідник (1905–2013) /* уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко [та ін.]; відп. ред. проф. С. І. Посохов. Х., 2013. С. 211–212.

2. Савва В.И. Московские цари и византийские василевсы: к вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей. Харьков, 1901. 400 с.

3. Ціватий В.Г., Кулініч М.Ю. Європейська Середньовічна й Ранньомодерна історична спадщина професора В.І. Савви (1865–1920) в ЦДІАК України. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Випуск 26. Вінниця–Київ: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 166–169.

4. Савва В. И. О посольском приказе в XVI в. Вып. 1. Харьков, 1917. 409 с.

5. Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке: справочник / сост. В. И. Савва; Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР, Археогр. комис. М., 1983. 422 с.

6. Домановська М. Савва Володимир Іванович. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. К., 2011. С. 198.*

7. Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 20. С. 112–117.

8. Центральний історичний архів України м. Києва. Фонд 2058: Фонд історика, професора Харківського університету В.І. Савви.

ШУТЬ Тетяна Іванівна
студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н., доц. Зякун А. І.)

Пам'яткоохоронна діяльність громадських та наукових товариств на Заході України в ХІХ – на початку ХХ ст.

Пам'яткоохоронна діяльність – це важливі заходи, що здійснюються з метою збереження та захисту об'єктів історико-культурної спадщини та історичного середовища в цілому. Тривалий час, протягом першої половини ХІХ ст., заходи з охорони пам'яток історії та культури здійснювалися на громадських засадах.

Пам'яткоохоронна робота на Закарпатті, Галичині та Буковині – українських землях, що входили до складу Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії контролювалася Центральною комісією, що була створена за наказом австрійського імператора 31 грудня 1850 року. В 1911 р. вона була реформована на Раду пам'яток та Державну раду пам'яток. Перша виконувала роль дорадчого органу, друга ж складалася з консерваторів, які мали великий штат помічників. Даний закон мав фундаментальне значення для становлення пам'яткоохоронної роботи даного регіону, адже він чітко прописував та означував коло питань, що стосувались даної теми. А саме: давав чітке означення, що таке пам'ятка, окреслював коло предметів, які підпадали під це

поняття, запроваджував поділ їх на групи, прописував заходи щодо збереження й охорони об'єктів культурної спадщини, а також обов'язковим стало складання реєстру пам'яток [1].

Збиранням та охороною пам'яток на Буковині, Галичині та Закарпатті займалися Наукове товариство імені Шевченка, Історичне товариство у Чернівцях, Ставропігійський інститут, Львівський та Чернівецький університети.

Найвпливовішим осередком української пам'яткоохоронної роботи в Австро-Угорщині було Наукове товариство імені Шевченка. До нього входили відомі письменники, культурні та громадські діячі, духовенство, етнографи: Нечуй-Левицький, Грінченко, Зубрицький, Франко, Гнатюк, Вовк, Лисенко, Лепкий, Шептицький, Грушевський, Петров. Товариство було засновано у Львові 1873 р. з метою пошуку та охорони пам'яток старовини (писемності, мистецтва, історії, архітектури, етнографії). За роки свого існування товариство видало близько 300 наукових праць. Наслідком їх багатолітньої праці стало створення музею та бібліотеки. У музеї зберігалися десятки тисяч унікальних пам'яток історії та культури, а бібліотека мала понад тисячу рукописних творів XVI – XIX століть, приблизно 300 тисяч томів різноманітних книг. Нажаль ці установи та їх скарби зазнали значних втрат у період Першої світової війни [2].

У Тернополі функціонував історико-краєзнавчий науковий гурток, що займався дослідженням і збереженням фортець та замків Західного Поділля. Гурток

видавав «Щорічник Тернопільського наукового гуртка», статті публікувалися українською та польською мовами. А в 1913 р. було відкрито «Музей Подільський», що налічував 10 тисяч експонатів, значна частина яких становила археологічну збірку.

Також важливу роль у збереженні культурно-історичних пам'яток відігравали церковні історико-археологічні товариства та єпархіальні історико-статистичні комітети православних церковних братств. Зокрема, наприклад, у Кам'янець-Подільському було створено Комітет для історико-статистичного опису єпархії, пізніше перейменовано в Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство. Вони активно реставрували духовні споруди, іконостаси, збирали рукописні матеріали – було видано 12 випусків «Трудов» у яких публікувались усі зібрані матеріали [1].

Ставропігійський інститут займався реставраційними роботами, зокрема, Успенської церкви Львова. На її базі був створений музей, основою його експозиції послужили архівні матеріали Львівського братства. В 1888 р. музеєм було підготовлено археологічно-бібліографічну виставку [3].

Історичне товариство у Чернівцях займалося культурно-просвітницькою діяльністю. Виступало одним із ініціаторів руху проти так званого «оновлення» культурних та історичних пам'яток.

У грудні 1900 р. було створено Товариство дослідників Волині. Наслідком його плідної праці стало відкриття музею (у 1913 р. на його базі утворився Волинський центральний музей) та бібліотеки. Товариство

видавало «Труди», де і публікувалися результати пам'яткоохоронної діяльності [4].

На території Волині пам'яткоохоронні заходи проводилися Київським товариством охорони пам'яток. Зокрема, була проведена реставрація замку Чорторійських, досліджувався Луцький замок. Товариство сприяло утворенню Острозького краєзнавчого музею [1].

Окрім українських громадських організацій на західних територіях України діяли німецькі, румунські, польські культурно-освітні осередки. Так, Національний заклад імені Оссолінських мав величезну книгозбірню, яка містила рукописи, манускрипти, автографи, архівні матеріали українських міст, описи культових споруд, оригінали копій гетьманських універсалів. Заклад виступав, як осередок українського культурного середовища. Під час радянської окупації багато реліквій було безповоротно втрачено [5].

Популяризацією старожитностей займалося і польське Крайове археологічне товариство, що було створене у Львові. Воно видавало часопис «Археологічний огляд» у якому розміщували як результати власних досліджень, так і своїх колег науковців. Важливим внеском у розвиток історичної пам'яткознавчої науки було проведення з'їзду українських та польських археологів, та проведення археологічної виставки у Львові 1885 році в університеті Львівська політехніка [3].

Таким чином, пам'яткоохоронна та пам'яткодослідна робота на західноукраїнських землях проводилася громадськими організаціями, меценатами, історико-статистичними комітетами, науковими гуртками та

просвітницькими братствами, як українськими, так і румунськими, польськими, німецькими. Особливостями збереження пам'яток історії та культури на цих землях було те, що тут воно регулювалося на законодавчому рівні. Зокрема, спочатку Центральною комісією, а дещо пізніше Радою пам'яток та Державною радою пам'яток.

1. Гаврилюк С. Процес зародження пам'яткоохоронної діяльності в Україні (XIX – початок XX ст.). *Краєзнавство*. 2015. 3/4 (92/93). С. 225–233.

2. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. Т.1 : А — Бібл / ред. тому: О. Купчинський, О. Савула, Н. Федорак] / Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України; [ред. рада: М. Андрейчин та ін.; відп. ред. О. Купчинський]. — Київ; Львів; Тернопіль: НТШ, 2012. — 600 с.

3. Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875-1914) : наукові пошуки та польові здобутки. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2008. Вип. 11. С. 209–237.

4. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Ю. Костриця. – Житомир: М. А. К., 2001. – 360 с.; Гаврилюк С. В. Вказ. праця. – С. 192–196.

5. Голик Р. Легенда львівського Оссолінеуму: постаті, видання та соціальна роль бібліотеки Оссолінських в уявленнях галичан XIX–XX ст. *Збірник наукових праць / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника*. Львів 2010. Вип. 2(18). С. 674–689.

ТОЧКА ЗОРУ ЮНОГО НАУКОВЦЯ

БОНДХАС Даліла Александра
студентка, гр. П-01,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.ю.н. Славко А.С.)

Репродуктивна свобода жінок: історія формування та сучасні проблеми

Контроль жіночого тіла протягом століть був «проблемою» людства. Правила і закони щодо репродуктивних прав людини сильно змінювались протягом останніх кількох століть – здебільшого через вплив переважаючих соціальних звичаїв, релігійних доктрин, політики та виступів груп активістів [1].

Нагадаємо, що під репродуктивними правами прийнято розуміти можливість і здатність особи:

- 1) вирішувати питання про бажану кількість дітей, мати їх чи ні та період їх народження;
- 2) отримувати інформацію та належну допомогу для забезпечення репродуктивного і сексуального здоров'я;
- 3) право на відтворення без дискримінації, насильства та примусу тощо [2].

Основний крок до утвердження репродуктивних прав та свобод жінок в їх сучасному розумінні було зроблено за часів другої хвилі фемінізму (початок 1960-х – кінець 1980-х років ХХ століття) [3]. Саме остання спровокувала на міжнародному рівні ухвалення низки конвенцій, а також

численні дискусії щодо репродуктивної свободи в окремих державах.

На наш погляд, однією з найбільш значущих для формування змісту репродуктивних прав стала суспільна дискусія, що розгорталась у США. Від законів Комстока до кінця вже згаданої вище другої хвилі фемінізму, країна дивувала світ рішеннями своїх судів, наприклад таких як *Roe v. Wade* (1973 року) [4] і створенням перших протизаплідних пігулок у 50-х роках ХХ століття. Тим не менш, незважаючи на значні зсуви у суспільній свідомості, у США все ще залишаються штати, які обмежують або взагалі забороняють штучне переривання вагітності.

Країни Європи теж долучились до обговорення тематики репродуктивних прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини, тлумачачи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, неодноразово звертався до згаданих проблем. Знаковими стали справи *Tysiąg v. Poland*, *A., B. and C. v. Ireland* та *R.R. v. Poland*. В цих та інших справах ЄСПЛ розглядав право на штучне переривання вагітності як можливу складову права на приватність, проте наголосив на відсутності загальноєвропейського консенсусу у цій царині.

Власне, на сьогодні головною проблемою Європи все ще є заборони проведення абортів. Так, наприклад, Конституційний трибунал Польщі, під впливом католицької церкви, виніс рішення щодо заборони проведення абортів у разі порушення розвитку плоду, що визначило такі аборти протиправними і неоскаржуваними [5].

У підсумку можна зазначити, що у сучасному світі все ще не вибудовано чіткої системи гарантій репродуктивних прав на універсальному рівні. Але, в теорії, більш широке їх забезпечення може бути досягнуте за допомогою:

1) інформування про методи контрацепції на загальноосвітньому рівні;

2) планування сім'ї та рівної участі обох батьків у вихованні дитини;

3) повної свободи жінок у питаннях штучного переривання вагітності;

4) створення якісної та безпечної медичної допомоги при проблемах репродуктивної системи та при аборті.

1. Reproductive Rights: Law and History, 2018 / FindLaw's. URL: <https://cutt.ly/HkcIwp4>

2. Birth Control Throughout History / Pandia Health. URL: <https://cutt.ly/zkcU8Zd>

3. Anand T. A Brief Summary of The Second Wave of Feminism, 2018. / Feminism in India. URL: <https://cutt.ly/mkcU72c>

4. Case of Roe v. Wade from 22 January 1973 / Justia. US Supreme Court. URL: <https://www.oyez.org/cases/1971/70-18>

5. Pronczuk M. How Poland's New Abortion Law Became a Flash Point / The New York Times. URL: <https://cutt.ly/CkcIsD0>

*ДЕГТЯРЬОВА Дарія Сергіївна,
учениця ІІ класу,
КУ Сумська ЗОШ № 27*

Роль УПЦ МП у суспільно-політичному житті України та російсько-українській війні

Світська держава – держава, що існує окремо від церкви, послуговується не релігійними догмами, а правовими нормами, що виражають панівні в суспільстві уявлення про справедливе та належне. Держава при цьому повинна захищати загальні інтереси суспільства, так би мовити, публічну сферу життя. Впливи ж церкви у світській державі мають обмежуватися приватним життям свої вірних, їх духовними потребами. Причому держава не має суперечностей із будь-якими релігійними установами, а повністю незалежна від них і, за великим рахунком, не втручається у їхні справи. Принаймні, до того часу, коли якась релігійна організація не чинить деструктивний вплив і не перешкоджає державі виконувати її пряме завдання – підтримувати громадський порядок, забезпечувати національну безпеку, захищати права людей.

Україна входить до числа світських держав. Проте, все частіше в стрічці новин з'являються, з одного боку, політичні заяви релігійних діячів, а з іншого, – відкриті засудження певних церковних ієрархів навіть від державних чиновників. Більше того, до Верховної Ради України було внесено законопроект «Про заборону Московського патріархату на території України». Проте, щоб остаточно розібратися в цьому питанні, потрібно знати декілька важливих його аспектів.

Утворення Московського патріархату, як не іронічно, не обійшлося без участі Київської митрополії. У XIII ст., після нашестя монгольських орд та руйнування Києва, Київський митрополит змушений був виїхати до Москви. Місцеві князі були в порівняно гарних стосунках із Золотою Ордою, тож і церковному діячеві там жилося краще. Проте Київська митрополія продовжила своє існування на території сучасної України. У 1448 р. у Москві оберуть власного митрополита, надавши йому титул «Митрополита московського і всієї Русі», але канонічність самої Московської митрополії, на відміну від Київської, так і залишиться невизнаною. Згодом, у 1589 р. Константинопольським патріархом на вимогу московського царя Бориса Годунова було визнано навіть не Московську митрополію, а одразу Московський патріархат. Щодо законності цього визнання досі точаться суперечки, адже спочатку патріарх відмовив самодержавцю. Домогтися згоди цареві вдалося лише після погроз та тривалого ув'язнення священнослужителя. Приблизно за рік, у 1686 р. МП домігся від константинопольського патріарха відмови від Київської митрополії.

Та не лише в Україні Московський патріархат намагається поширювати свій вплив. Варто згадати про дії даної організації й на території сучасної Америки. Наприкінці XVIII ст. на Алясці, що тоді перебувала під владою Російської Імперії, вісьмома російськими православними ченцями було створено місію. Згодом, уже після приєднання цих територій до Сполучених Штатів Америки, місія переросла в єпархію Російської Православної церкви. Прихожан ставало все більше, здебільшого за рахунок переселенців із Європи. Вже наприкінці XX ст. Російська Православна церква визнала

автокефальною Православну церкву Америки, хоча й не мала таких повноважень. Але визнання від більшості інших церков та автокефалії, наданої Вселенським патріархом, вона так і не отримала. Православну церкву Америки прийнято вважати самокерованою частиною Московського патріархату. Цікавим є те, що російська та деякі інші православні церкви, що визнали автокефалію американської, і досі підтримують свої парафії в межах її юрисдикції. ПЦУ, як і більшість церков, не визнає автокефалії американської церкви. ПЦА, у свою чергу, не визнає автокефалії церкви української та продовжує визнавати й підтримувати митрополита Онуфрія, у якості канонічного глави й предстоятеля УПЦ [6].

Однією з найгучніших подій, організованих УПЦ МП кожного року стає хресна хода. Зазвичай вона проводиться 27 липня, на честь річниці хрещення Русі князем Володимиром 988 р. ПЦУ відзначає свято 28 липня. У 2021 р., як не дивно, хода теж проводилася, хоча проблема епідемії коронавірусу залишалася актуальною. Наймасовішим захід із року в рік стає в Києві. У 2016 р. було організовано ходу, що рушила одночасно з Тернопільської та Донецької областей, обидві групи мали зустрітися в столиці. Значно менше уваги було приділено тому факту, що в кількох різних містах під час цієї ходи з'являлися учасники з георгіївськими стрічками, а одного разу навіть з портретом царя Миколи II. Представники намагалися пояснити це тим, що імператора було зачислено до лику святих. Та все ж таки це не дає відповіді на питання «Чому правителя держави, що окупувала українські землі, також прославляли на цій хресній ході?» [3].

Можливо, описані інциденти ще можуть бути виправдані тим, що вчинені вони окремими прихожанами

УПЦ МП і сама церква відповідальності за них не братиме. Але, у такому разі, на особливу увагу заслуговує сам митрополит Онуфрій. На одній із річниць вшанування пам'яті жертв Голодомору предстоятель церкви заявив: «Голодомор это было вразумление и усмирение со стороны Господа нашей гордыни, которая восстала против себя самого, против бытия человека. Есть такое украинское выражение, немного вульгарное, «катюзі по заслугі». Мы получили то, что заслужили... есть такие силы, которые пытаются сделать голодомор клином между Россией и Украиной, мол, русские, россияне угнетали украинцев. Но, я думаю, в России тогда от голодомора погибло больше народу, чем на Украине» [1]. А тепер про статистику. За офіційними даними у 1931 р. на території УРСР діяло 266 дитячих будинків, де перебувало 39 318 сиріт. До 1933 р. кількість таких закладів зросла майже удвічі, до 452, а осиротілих дітей – майже утричі, їх стало 96 057. І це лише ті, хто залишилися без батьків. Як багато дітей і дорослих людей загинуло невідомо досі. Думки дослідників розходяться в питанні про кількість жертв, але ніхто не називає число, менше за чотири мільйони. На думку деяких науковців кількість загиблих від голоду може сягати і десяти з половиною мільйонів осіб. Голодомор було визнано геноцидом українського народу та злочином проти людства великою кількістю держав, кількома міжнародними організаціями та різними церквами. Чи може особа, що виступає з такими заявами, мати титул Митрополита Київського й усїєї України УПЦ МП? Чи може українець, що з дитинства знає про трагедії свого народу прирівнювати мільйони жертв голодної смерті до катів і вважати це доречним, та ще й робити це в день пам'яті жертв голодомору,

знецінювати втрати свого народу? Чи може українець терпіти подібні висловлювання з боку особи, що займає одну з найвищих церковних посад чи взагалі від будь-кого?

Щодо подій ХХІ ст. митрополит також має доволі контраверсійні думки й висловлювання. Так, у своїх інтерв'ю священнослужитель неодноразово заявляв, що вважає громадянською війну на сході України, що почалася у 2014 р. Онуфрій наводив численні приклади сімей, частина яких відстоювала територіальну цілісність України, а частина – утворення так званих ДНР та ЛНР, проте жодних підтверджень ці історії так і не отримали. Окрім цього, у тому ж таки 2014 р. було прийнято статuti про передачу двох епархій на території півострова Крим, із трьох існуючих там, у підпорядкування РПЦ з усім майном. У прийнятих статутах УПЦ МП фактично визнала тимчасово окупований півострів частиною Російської Федерації. Вже наступного року Митрополит Київський Онуфрій, Митрополит Бориспільський та Броварський Антоній та єпископ Обухівський Іона знову стали головною темою для обговорення у пресі. Під час зачитування Президентом України списку бійців АТО, що були удостоєні звання Героя України, 10 з яких померли, саме ці три священнослужителі були єдиними, хто не підвівся з місць для вшанування героїв. Згодом сам митрополит Онуфрій підкреслював свої дії як спосіб привернути увагу до того, що війну треба завершити негайно, а не як неповагу до військовослужбовців.

Безумовно, частина священнослужителів УПЦ МП засудила російську агресію 2014 р. ще в її перші дні. Проте митрополит Онуфрій у одній зі своїх заяв м'яко називає їх більш зацікавленими в політиці та гарних стосунках із

чиновниками, ніж у служінні Богові. Невелика кількість священиків УПЦ МП навіть ставали капеланами. Вони їздили на території активних бойових дій, сповідували військових та надавали психологічну допомогу. Проте більшість із них згодом змінювали патріархат. У той же час на окупованих територіях інші священнослужителі освячували зброю та благословляли військових на війну проти України. Жодного з них у результаті так і не було відлучено від церкви за такий тяжкий гріх. Митрополит Київській Епіфаній зазначав, що до початку повномасштабного вторгнення в ЗСУ було близько 600 капеланів від ПЦУ, наразі ж це число зросло до 1000. Станом на сьогодні вже є загиблі капелани та відомо про одного, що знаходиться в полоні та зазнає фізичного насилля й тортур.

Сьогодні ж, під час повномасштабного вторгнення в Україну в медіа все частіше з'являються новини про колабораціоністів-священиків УПЦ МП. Так, у Бородянці навіть був випадок допомоги окупантам в утриманні заручників. Дев'ятнадцятеро волонтерів декілька днів перебували в церкві в заручниках. Місцевого священнослужителя, за їх свідченнями, значно більше хвилювала доля гуманітарної допомоги, яку забрали у тих самих заручників, аніж доля самих людей. Неодноразово їм погрожували фізичною розправою. Той самий батюшка навіть давав інтерв'ю одному з російських медіа. У ньому священнослужитель зазначив, що в 2014 р. слід було підтримати тодішнього Президента України Віктора Януковича і що в той час українці зустрічали б російські війська з квітами. Окрім цього чоловік розповів, що «наші віруючі люди чули», як українські військові використовують

нацистські привітання, проте жодних доказів цій заяві не надав. В Івано-Франківській області місцеві активісти виявили заготовлені продукти харчування для окупантів в одній із церков УПЦ МП. В одному з селищ поблизу Києва батюшка теж охоче допомагав окупантам, зокрема, показував будинки заможних людей, які потім були розграбовані. Першою в суді розглядатиметься справа одного зі священнослужителів, який на своїх службах стверджував, що зараз на території України проводиться спецоперація та закликав сприяти її проведенню.

Важливою подією в житті українського духівництва стало надання в 2019 р. томосу Православній церкві України. По суті, це мало б дати змогу церкві в Україні відмежуватися від впливу РПЦ, з якою мала тісні зв'язки УПЦ МП. Російські священнослужителі також освячували зброю та підтримували збройну агресію проти України. Тож, здавалося б, відійти від впливу церкви, що всіляко порушує церковні канони та підтримує війни – доволі гарна ідея. Проте, після отримання томосу священнослужителі УПЦ МП майже повним складом проігнорували запрошення Президента України до Адміністрації Президента для обговорення актуальних на той час питань (лише двоє єпископів усе ж таки прибули на зустріч). Натомість, УПЦ МП услід за РПЦ, після надання Україні томосу, відмовилася поминати на службах Вселенського патріарха та розірвали з ним стосунки. Також священнослужителі присягнули на вірність Московському патріархату та дали обіцянку не переходити до ПЦУ. Відтоді чимало священників УПЦ МП заявляли, що надання автокефалії українській церкві лише посилюватиме розкол серед українців. Натомість, коли громади масово почали переходити до Київської Митрополії сама УПЦ МП

перешкоджала цьому з усіх сил. Так, на Закарпатті до деяких церков, за свідченнями самих прихожан, прибували семінаристи УПЦ МП, що силою виганяли із храмів священнослужителів ПЦУ. Згодом були свідчення про те, що людину, яка координувала дії цих семінаристів, на роботу благословив сам митрополит Онуфрій.

Боротьба між УПЦ МП та ПЦУ велася навіть за парафії в невеличких селищах, що вже казати про більші установи. Варто нагадати, що досі УПЦ МП проводить богослужіння в Києво-Печерській, Почаївській та Свято-Успенській Святогірській лаврах. Тобто саме УПЦ МП займає найвидатніші українські храми. Останнім часом про цей факт згадують усе частіше. Нещодавно Синод ПЦУ попросив митрополита Епіфанія, щоб він звернувся до уряду України з проханням надати в користування частину приміщень Києво-Печерської Лаври. У свою чергу УПЦ МП назвала таке прохання «загарбницькою політикою церковного мародерства на рівні Священного Синоду ПЦУ». У російських ЗМІ також активно поширюється думка про незаконність такого звернення та неодноразово повторюється, що ПЦУ не є канонічною, хоча насправді це не так. У Почаївській лаврі без скандалів також не обійшлося. У 2015 р. на полицях церковної крамниці прихожани знайшли книжку, текст якої заперечує існування українців як окремої нації, а самої України – як держави. Після того, як це набуло розголосу, тираж книги зняли з продажу, а сам настоятель заперечував, що така взагалі була. Окрім цього головний світильник у соборі містить у своєму декорі герб Російської Федерації.

Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, як уже було зазначено, сталося чимало випадків

колабораціонізму з окупантами з боку священнослужителів УПЦ МП. Це стало однією із головних причин внесення до ВР України законопроекту про заборону діяльності УПЦ МП на території всієї країни. Подібні рішення приймають в окремих громадах, проте процес заборони діяльності релігійної організації на території всієї країни значно складніший. У Верховній раді заявили, що до завершення війни розглядати даний законопроект не будуть, оскільки це рішення може розколоти українське суспільство. Проте сама УПЦ МП встигла відреагувати на появу даного законопроекту до заяви про відкладення її розгляду.

Зокрема Священний Синод УПЦ МП звернувся до Президента України, генеральної прокуратури України та уповноваженої ВР з прав людини. Члени синоду заявили про «непоодинокі випадки розпалення в Україні ворожнечі й розбрату на релігійному ґрунті», а також «що всі ці факти є наслідком помилкової релігійної політики часів президентства П. О. Порошенка та руйнівної ідеології так званої Православної церкви України». Президента України Синод закликав втрутитись і зупинити релігійну ворожнечу в українському суспільстві, генпрокуратуру – розслідувати випадки «розпалення ворожнечі й незаконних дій чиновників та органів місцевого самоврядування» (йдеться про заборону діяльності УПЦ МП на території окремих громад на час воєнного стану), а до уповноваженої ВР з прав людини звернулися із проханням звернути увагу на порушення конституційних прав і свобод вірян УПЦ МП. В одному зі своїх звернень УПЦ МП навіть називають діяльність ПЦУ як одну з причин повномасштабного російського вторгнення в Україну [7].

Варто зазначити, що після повномасштабного вторгнення в Україну велика кількість громад разом зі своїми священнослужителями переходять із УПЦ МП до ПЦУ. Деякі ж священники опираються цьому процесу, всупереч бажанню своїх же парафіян. Так, настоятель Свято-Михайлівського храму навіть звернувся до Президента України, поскаржившись на випадки захоплення храмів. Зазначається, що під час усіх зазначених у скарзі випадків, насправді, на зборах були присутні й працівники поліції, що можуть підтвердити законність переходу храмів до ПЦУ, що здійснювалося на прохання й за бажання самих громад.

Деякі представники УПЦ МП не просто висловили бажання перейти до ПЦУ, а виступили за автокефалію для самої УПЦ МП. Проте такі заяви не вважають суттєвими ані релігієзнавці, ані священнослужителі ПЦУ. По-перше, право надати й першою визнати автокефалію надається церкві-матері, якою в даному випадку є РПЦ. По-друге, лише одна автокефалія надається представникам одного незалежного народу. Тобто, враховуючи той факт, що вже існує автокефальна Православна церква України, надати ще одну автокефалію УПЦ МП просто неможливо за церковними канонами. Здебільшого, така заява ґрунтується на тому, що сама УПЦ МП не визнала автокефалію ПЦУ. Проте, навряд чи УПЦ МП вдасться отримати визнання автокефалії РПЦ. Крім того церкви, що вже визнали автокефалію ПЦУ, у тому числі й Вселенський Патріарх, не зможуть визнати автокефальною й УПЦ МП.

27 травня 2022 р. УПЦ МП заявила про свою незалежність від РПЦ, проте, за оцінкою релігієзнавців, не варто розраховувати на ґрунтовні зміни. Зокрема УПЦ МП

просто прибрала зі статуту згадки про РПЦ. Також УПЦ МП «висловила незгоду із заявами Патріарха РПЦ Кирила», проте не засудила того, що він підтримує російську агресію на території України. Заяви про незалежність і самостійність УПЦ МП також рекомендують не сприймати на віру надто поспішно.

Власне, роль Московського патріархату в суспільно-політичному житті України можна охарактеризувати як здебільшого шкідливу. Звісно, деякі священнослужителі УПЦ МП, яких, на жаль, сьогодні меншість, активно висловлюють проукраїнську позицію, проте в більшості випадків вони згодом переходять до ПЦУ. Діяльність і заяви самої УПЦ МП, як і митрополита Онуфрія особисто, багато в чому суперечать сьогоднішнім настроям українців, часто висловлюють щодо них зневагу, а також сильно шкодять територіальній цілісності України. Проте, напевно найважливішим є те, що більшість парафіян відчувають велику довіру до священнослужителів. Тож деякі вислови священнослужителів УПЦ МП, наприклад, про «братні народи з росіянами», або про те, що спецоперацію, що проводиться на території України, треба підтримувати є особливо небезпечними. Адже, віряни особливо легко приймають на віру слова своїх духовних наставників.

1. Малуха М. Православний бін Ладін. Цитати предстоятеля УПЦ МП Онуфрія. URL: https://texty.org.ua/articles/55240/Pravoslavnyj_bin_Ladin_Cytaty_Predstojatela_UPC_MP-55240/

2. УПЦ МП заявила про “незалежність і самостійність” від Москви. Що це значить. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61587932>

3. Лашенко О. Хресна хода УПЦ (МП) – за мир чи за “русский мир”? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27854677.html>
4. Дейнега В. Названо факти, які доводять, що Московський патріархат – сторона конфлікту. URL: <https://24tv.ua/n966682>
5. Історія Московського патріархату. URL: <https://pravuusektor.info/poglyad/istoriya-moskovskogo-patriarhatu>
6. Православна церква Америки. URL: <https://cutt.ly/zJyXnLW>
7. УПЦ (МП) заявила про свою незгоду з патріархом Кирилом і незалежність від Москви. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-kyrylo-nezalezhnist/31872023.html>

ЖМАЄВА Марія Юрїївна
студентка,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.ю.н. Панкратова В. О.)

Європейський парламентаризм як механізм розвитку демократизму

Єдиним законодавчим органом влади кожної країни є парламент, метою якого є розробка та прийняття законів, формування і контроль органів виконавчої влади, ратифікація міжнародних договорів у внутрішній політиці держави та ін. Парламенти держав Європейського Союзу мають власну багатовікову історію створення і розвитку реформування законодавчої діяльності [1, с. 124].

Парламентаризм є результатом багатовікового розвитку суспільних відносин, у першу чергу, в країнах Західної Європи. Разом з тим, на сучасному етапі ідеї та принципи парламентаризму дедалі більше поширюються на інші країни європейського регіону, що є наслідком існування загальноєвропейських проблем, які змушують європейську спільноту вдаватися до постійної взаємодії через відповідні парламентські і міжпарламентські механізми міжнародних міждержавних організацій європейського регіону [2, с. 605].

Європейський парламентаризм відіграє величезну роль, оскільки демократичні держави, що мають парламенти, які засновані на принципі народовладдя, відіграють волю народу через обраних представників. Європейський парламент є конституційно-правовою

установою, яка виступає посередником між суспільством і органами державної влади. Парламентаризм сформувався в результаті розвитку суспільних відносин головною метою, якого є співпраця європейського суспільства через парламентські механізми та міжнародні організації країн Європи.

В основі сучасного парламентаризму лежить концепція обмеженого правління, яка повинна відповідати певними вимогам європейської конституційної спадщини, а саме: 1) легітимність законодавчого органу; 2) парламентарна незалежність; 3) баланс політичних сил в парламенті та наявність опозиції; 4) підзвітне правління [3, с. 69].

Інститут парламентаризму є легітимний, що забезпечується шляхом визнання народом та сформований відповідно до демократичних процедур. Іншою особливістю парламенту відповідно до європейських традицій на конституційному рівні є незалежність, що гарантується недоторканністю та самостійною владою, що забезпечує ефективне функціонування діяльності без впливу на державний інститут. Європейський парламентаризм не може функціонувати без балансу політичних сил, оскільки правління політичними суб'єктами вимагає рівноправності шляхом дотримання нормативно-правових актів.

Європейський парламентаризм ґрунтується на таких демократичних цінностях, як спадкоємність законів, непорушність громадянських свобод, пріоритет прав людини, політичний і культурний плюралізм, наявність розвиненого громадянського суспільства, тому

парламентаризм пов'язують із демократичною політичною та правовою культурою [4, с. 62]

Підводячи підсумок, можна сказати, що розвиток демократії неможливий без функціонування інституту парламентаризму. Європейський парламентаризм є механізмом взаємодії суспільства і органів публічної влади, а також є формою вираження демократичного режиму держави, що забезпечує ефективне функціонування влади. Діяльність європейського парламентаризму ґрунтується на засадах, які пов'язані з демократичною політичною та правовою культурою.

1. Кривцов А. О. Розвиток парламентаризму країн європейського союзу в сучасній нумізматичі. *Грааль науки*. № 1. Лютий, 2021. С. 124–127.

2. Шварцева М. І. Становлення та розвиток європейського парламентаризму. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 26. 2013. С. 601–606.

3. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями європейської комісії «За демократію через право»). *Український часопис конституційного права*. № 2. 2019. С. 60–73.

4. Павлишин О. В., Дурдинець М. Ю. Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 60–66.

КИКТЕВ В'ячеслав Віталійович
студент, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.і.н., проф. Дегтярьов С.І.)

До питання про «Третій Рим» та спадкоємців Римської імперії

З давніх часів ідея наступництва від Римської імперії мала концептуальне значення і значною мірою підвищувала престиж «наступника» у внутрішньому ідеологічному плані та в очах інших держав.

Але згадаємо історію. У 330 р. римський імператор Костянтин переніс столицю із Риму на 1000 миль на Схід – до грецького маленького портово-торговельного містечка на березі Босфорського проливу під назвою Візантій, перейменувавши місто на честь себе, та називаючи його «Новим Римом» [1].

Після триумфального падіння Константинополя 29 травня 1453 р. чи не кожна друга цивілізована держава того часу проголошувала себе спадкоємцем Римської імперії, незважаючи на те, що останній імператор Костянтин XI Палеолог не залишив навіть свого бачення про «кандидата», який міг бибути наступником Великого Риму.

Отже, коли місто Костянтина було остаточно захоплене турками-османами, султан Мехмет II перейменував його у Стамбул, називаючи «Третім Римом». Себе він проголосив «Римським цезарем» і навіть запросив підтвердження цього титулу від Папи Римського та Патріарха Константинопольського. І, до речі, був благословенний

Патріархом зі всіма імператорськими почестями, але ідея не набула популярності в самій Османській імперії і незабаром про неї забули [4].

Також незалежно один від одного проголошували себе спадкоємцями Риму Сербське та Болгарське царства. Цікавою була ситуація також з іспанським імператором Фердинандом II Арагонським, який отримав заповіт від Андрія Палеолога – племінника останнього імператора Візантії, на імператорську корону. Навіть нині декілька іспанських регіонів мають герб двоголового чорного орла – сімейний герб родини Палеологів. До речі, італійський фашистський диктатор Беніто Муссоліні мріяв відтворити Римську імперію до її історичних кордонів. Московське царство також вважало себе наступником Риму. Теорія III Риму для Росії, за висловом історика О. Оглоблина, була «дороговказом для її експансіоністських прагнень» [3, с. 197]. Хоча всі ознаки державності та й зародження самої Москви пов'язані з Києвом. Але автори і послідовники цієї теорії про це не згадують.

І тут виникає питання. Чи може Київ претендувати на статус «Третього Риму»? В українській та зарубіжній історіографії цій проблемі увага фактично не приділялася.

У 1450 р. у Московії було проголошено, що джерелом її історичної спадщини є Київська Русь. А у 1493 р. московський цар Василь III проголосив себе збирачем руських земель. Сама ж теорія Третього Риму була вигадкою 1530-х рр. монаха Єліазарівського монастиря Філофея, який стверджував, що Московія є духовною спадкоємицею «давнього папського Риму і II-го візантійського Риму». Хоча

реальних таких духовних чи юридичних зв'язків не існувало [2, с. 45, 47].

У той же час у 988 р. князь Володимир Святославич почав запроваджувати на Русі християнство так званого східного зразку. Таке рішення було складним, але передбачало низку політичних вигід. З точки зору політики, означало вигідний союз із найсильнішою державою того часу.

І тут варто зазначити, що на цей час Русь, як і Візантія, були тісно пов'язані з Римською церквою, оскільки так званий східний розкол відбувся лише у 1054 р. Саме тоді папський посол відлучив від церкви візантійського митрополита. Київська Русь не відмовилася від своїх зв'язків, у тому числі духовних, з Візантією. Таким чином християнство на руських землях стало православним. Культурний (наука, релігія, мистецтво) та політичний (дипломатичні зносини, династичні шлюби) вплив Константинополя на Київ був тривалим і надзвичайно потужним. А 6 січня 2019 р. Українська православна церква (УПЦ) стала незалежною гілкою православ'я, отримавши канонічний статус від Вселенського патріарха Варфоломія.

Це дозволяє нам зробити припущення про наявність підґрунтя для того, щоб називати Київ спадкоємцем I Риму (папського) та II Риму (візантійського) і, відповідно, саме Київ може претендувати на статус Третього Риму.

Вірогідно, поставлене вище питання ще залишатиметься відкритим, а згодом отримана відповідь цілком може бути негативною. Та за будь-яких умов цю проблему було б варто дослідити ґрунтовно, оскільки не

можна заперечувати той факт, що значення Києва в історії довгий час залишалося недооціненим.

1. Византий, Новый Рим, Константинополь. URL: <https://abrod.livejournal.com/969803.html>

2. Калужний Є. Київська Русь – це не Росія // Москва – Третій Рим. Походження міфу. Київ: Смолоскип, 2021. С.41-52

3. Оглоблин О. Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. // Москва – Третій Рим. Походження міфу. Київ: Смолоскип, 2021. С.197-253.

4. Почему турецкие султаны именовали себя императорами Рима. URL: <https://statin.livejournal.com/81151.html>

ПИСАНКА Карина Олександрівна
студентка,
Сумський державний університет
(наук. керівник – д.філос.н., доц. Теліженко Л. В.)

Українські землі в системі міжнародних відносин

Оскільки за час свого існування Україна мала неабияку історію, вважаємо за доцільне обрати певний період, а саме першу третину 18 століття. Так, першою, як здається, знаковою подією є саме російсько-турецька війна 1806-1812 рр. Так як українські землі знаходились під владою імперії, народ повинен був брати участь у втіленні планів зовнішньої політики царизму. Більш за все постраждала Наддніпрянина, де використовувався людський й господарський потенціал задля нових територій імперії.

У кінці 1806 р. Туреччина оголосила війну Росії, що обумовлено підтриманням імперією повстання 1804 р. у Сербії. Наддніпрянина, наближена до головного театру воєнних дій у Молдавії, Валахії та Болгарії, сповна відчула тягар нової російсько-турецької війни; у Чернігівській, Полтавській, Слобідсько-Українській, Київській, Катеринославській та Херсонській губерніях було оголошено набір до ополчення; із Лівобережжя на потреби армії реквізували понад 14 тис. волів, 6 тис. возів та 1 тис. коней [1].

Однією із головних трагедій для наддніпрянських українців стало те, що у складі армії противників були підрозділи козаків-задунайців. Як результат вийшло те, що воювали «брат проти брата».

Вже у 1812 р. імперія завдала нищівного удару турецькій армії під Рушуком. Перемога була на боці Росії. У висновку було підписано Бухарестський мирний договір та отримано право на судноплавство Дунаєм. Тим не менш, приєднано Бессарабію.

Наступним стало питання України у планах Наполеона I Бонапарта. У минулому французькі дипломати підтримували дії Пилипа й Григорія Орликів, установлювали таємні контакти з К. Розумовським, а в 1795 році виступали в Конвенті на захист прав козацької нації [2]. Тож, Наполеон й надалі дотримувався політики своєї держави, коли звернув увагу на проблему України.

Політичні плани імператора Франції були пов'язані з відмежовуванням українських земель від Росії та їхній розподіл на: надання земель Правобережній Україні Великому герцогству Варшавському; за допомогу Наполеону у війні проти імперії Австрія мала отримати Галичину й Волинь; має бути створено дві держави-наполеоніди, які б були під протекторатом Франції. Чернігівщина й Полтавщина була у планах першою наполеонідою, а друга становила б Катеринославщину, Херсонщину, Донеччину, Таврію та Крим.

Червень місяць 1812 р. був неспокійним для земель імперії, до складу яких входили й українські. Відбулося вторгнення «Великої армії» Наполеона, тож розпочалась

французько-російська війна. Метою противників було захоплення Москви й висунення звідти власних умов тогочасному імператору Олександрю I. Кожна з імперій мала на меті використання потенціалу українських земель. У багатьох містах Наддніпрянщини (Київ, Житомир, Сосниця та ін.) були розташовані величезні склади продовольства і боєприпасів [1]. Тож, уряд імперії будь-якою ціною хотів їх зберегти, а Наполеон загарбати.

У даній ситуації було те саме, що й під час російсько-турецької війни 1806 р., воювали «брат проти брата», адже у французькій армії також вистачало українських військових.

Брак легкої кінноти і хитке становище російської влади на Правобережжі примусили російського імператора погодитися на формування чотирьох полків Українського козацького війська у Київській та Подільській губерніях [1]. Результатом даної війни була перемога Росії. Навіть, коли «бонапартська» армія відступала, то українські формування переслідувала її та брала участь у «битві народів» 1813 р.

Наступні п'ятнадцять років пройшли без війн, але вже в 1828 р. відбулась російсько-турецька війна, яка знову завдала неабияких втрат українського народу. Селянство мало надавати потрібне російській армії продовольство, забезпечувати волами та підводами для перевезення вантажів.

Отже, за часів першої третини XIX століття українські землі зазнавали потерпань через погляд на них як на об'єкти в політичних комбінаціях

різноманітних країн. Уряд імперії використовував козацькі формування у війнах, завдяки яким й була одержана перемога.

1. Українські землі в системі міжнародних відносин першої третини XIX ст. *History*. URL: <https://bit.ly/3GNSyID> (дата звернення: 01.06.2022).

2. Нова історія України (середина XVII – початок XX ст.) *History*. URL: <https://uahistory.co/book/new/93.html> (дата звернення: 01.06.2022).

ШАПОВАЛОВА М. М.

учениця 10 класу,

КУ ССШ № 9 Сумської міськради

(наук. керівник – к.ю.н., доц. Завгородня В. М.)

Мюнхенська угода 1938 року: уроки для сучасних політиків

Мюнхенська угода (або ж в інших варіантах «Мюнхенський диктат», «Мюнхенська змова» чи навіть «Мюнхенська зрада» була підписана в 1938 році прем'єр-міністрами Великої Британії, Франції, Італії та рейхсканцлером Німеччини. Ця угода передбачала, що Чехословаччина відмовиться від Судетської області з усіма укріпленнями, та передасть її Німеччині, оскільки там проживають німці. Крім того, в цій угоді визначалось, що Чехословаччина повинна задовольнити територіальні претензії Польщі та Угорщини. Фактично, Чехословаччина перестала існувати, бо всі її території перерозподілили. Великі держави Європи підписали цю угоду з метою утихомирити Німеччину та запобігти новій великій війні в Європі. Пам'ятаючи про жахи Першої світової війни, європейські лідери сподівалися зберегти мир, принісши в жертву Адольфу Гітлеру заради цього миру маленьку Чехословаччину. Проте, як відомо, Адольф Гітлер не задовольнився здобутими територіями і через рік розпочав Другу світову війну.

За однією з версій, прем'єр-міністр Великої Британії Невіл Чемберлен розумів, що війни не уникнути, але пішов на підписання угоди, щоб дати своїй країні час

підготуватися до війни. За іншими – і він, і французький очільник Едуар Деладьє просто помилялися в оцінці ситуації. Проте, як би насправді не було, Мюнхенська угода є прикладом аморальності в політиці, а також того, як нехтування цінностями, навіть заради нібито благої мети, призводить до згубних наслідків. Вона не лише знищила Чехословаччину, але й посилила Гітлера, додала йому мотивації для того, щоб в майбутньому намагатися знищити і підкорити Третьому Рейху інші країни.

Примітно, що представників Чехословаччини в Мюнхен не запросили і про думку чехів та словаків ніхто не запитав. Крім того, на той час була абсолютно очевидно людиноненависницька сутність нацистського режиму в Німеччині. Вже почалися переслідування євреїв, репресії проти всіх, хто не погоджувався з державною ідеологією. Цензура і пропаганда перетворювали Німеччину на тоталітарну державу. Подаючи руку Адольфу Гітлеру й італійському диктатору Беніто Мусоліні, підписуючи з ними угоду, Чемберлен і Деладьє фактично мали справу зі злочинцями і заохочували їх до нових злочинів. Бомбардування Великої Британії та окупація Франції під час Другої світової війни стали відплатою за це.

Цей історичний приклад надзвичайно повчальний. Не можна укладати угоди із злочинцем, не можна нехтувати долями людей навіть для дуже благих цілей. Чи навчила Мюнхенська угода сучасних політиків цій простій істині? Навряд чи можна дати однозначну відповідь на це питання. У 2008 році Росія напала на Грузію, відірвала від неї території Абхазії і Південної Осетії, у 2014 анексувала

український Крим та ввела свої війська на український Донбас. Реакція світу була мінімальною. Всі сподівалися, що Путін задовольниться цим і не піде далі. Напередодні великомасштабного вторгнення уже в 2022 році США та інші країни обіцяли миттєво вести жорстокі санкції, якщо Росія нападе на Україну. Проте, насправді, світ чекав на швидке захоплення Києва і капітуляцію України. Потому великі країни відновили б свої відносини з Росією, продовжували б купувати газ і нафту. А з часом отримали б війну ще десь – в Молдові, Казахстані, а може, навіть в Польщі, Фінляндії чи країнах Балтії. Україну врятували Збройні Сили, не дозволивши реалізувати цей жахливий сценарій.

Зараз все змінилося. Країни НАТО згуртувалися і, здається, розуміють, що агресивна диктатура загрожує всьому світу. Україні дають зброю, гроші, приймають біженців. Економіка Росії починає відчувати тиск санкцій. Однак, періодично з'являються публікації німецьких, італійських або інших «політичних експертів» про те, що передача Україні зброї лише затягне війну, несе нові смерті і відкладає переговори про мир. За цією логікою Україні треба віддати всі території, які нині окупували росіяни, і чекати, поки Росія збере сили для нового нападу. Тож, не всі пам'ятають про Мюнхен і в Європі та світі є політики, готові поміняти совість на примарний мир чи взагалі продатися за великі російські гроші. Єдиний засіб протидії таким політикам – потужне громадянське суспільство і його цінності.

ШУТЬ Тетяна Іванівна
студентка, гр. ІС-11,
Сумський державний університет
(наук. керівник – к.і.н. Король В. М.)

Порівняльний аналіз господарсько- економічного розвитку Давнього Китаю та Давньої Японії

Господарський та економічний розвиток будь-якої країни залежить від їхнього географічного розташування та природних умов. І Японія, і Китай були доволі ізольованими країнами. Китай оточений горами Тибету та пустелею Гобі, мав як і гори, так і родючі долини. А Японія є острівним архіпелогом, що не з'єднаний із материком, вона є гірською країною, із малородючими ґрунтами.

Повна ізоляція Японських островів від континенту значно вплинула на їх господарсько-економічний розвиток. Епоха неоліту в цій країні була названа добою дзьомон (7500 р. до н.е.- 300 до н.е.). Довгий час люди намагалися виживати лише за рахунок примітивного полювання та збиральництва, а з підняттям рівня океану у 5000-3500 рр. до н. е. – завдяки масовим рибальським промислам. Справжня неолітична революція відбулася лише у період тюкі (середнього) дзьомон у 3500-2400 рр. до н.е. Вона характеризувалася одомашненням бульбових рослин (таро, лілійна бульба) та розвитком садівництва (каштани та горіхи). Землю обробляли доволі примітивними знаряддями праці. У II тис. до н. е. виникло

вирубно-вогневе землеробство та почалося масове вирощення зернових культур. Племена жили ізольовано один від одного та від своїх найближчих сусідів Китаю та Кореї. Що не сприяло об'єднанню країни навіть на підґрунті спільної обробки землі.

В той же час у Китаї вже в XVIII ст. до нашої ери у середній частині басейну річки Хуанхе виникає перша примітивна китайська держава Шан (Шань-Інь). Переїнявши культуру тубільних неолітичних племен, вони навчилися відводити воду з полів, що і сприяло певній консолідації суспільства. Почали займатися зерновим землеробством (вирощували пшеницю, сорго, просо), займалися конярством, птахівництвом, розводили овець, свиней. Існувало общинне землеволодіння із системою “колодязних полів”. Була налагоджена обмінна торгівля. Вважається, що саме шанці першими почали виробляти шовк.

Двома найголовнішими ознаками господарського розвитку Давньої Японії, що дуже відрізняли її від Китаю і навіть інших країн Сходу та Європи було саме одомашнення спершу бульбових рослин, а вже тоді зернових, а також виникнення кераміки ще до початків тваринництва та рослинництва. Це можна пояснити тим, що в інших країнах керамічне виробництво виникало з потреб сільського господарства. В Японії ж перші примітивні горщики з'явилися з метою засолу риби чи для варіння молюсків, оскільки рибальство було одним із найголовніших способів добування їжі.

Таким чином, до середини I тис. до нашої ери Японія являла собою країну, що була майже повністю відірваною

від основних вогнищ цивілізацій і тому суттєво відставала в розвитку технологій, господарства та економіки.

Епоха яйої для японців стала справжнім господарсько-економічним піднесенням, вадзін навчили острів'ян обробляти метали, що сприяло появі комплексного орного землеробства, завезли в країну корів та коней, а також рис, що прекрасно прижився в умовах вологого клімату Японії. Все це призвело до виникнення додаткового продукту та, як наслідок, перших протодержав – чіфдомів. (Тоді як у Китаї перша протодержава виникла ще у XVIII ст.!). У них почалося ще активніше розвиватися рільництво, садівництво, городництво і скотарство, поліпшилася якість ремісничих виробів, почали виготовляти тканини з конопель та шовку, навчилися їх фарбувати. Якщо провести паралель по періодах, то в Китаї в цей час уже правила династія Цінь, а сама країна вже була імперією. Поруч із дрібним почало виникати велике землеволодіння.

Господарсько-економічний розвиток Давнього Китаю та Давньої Японії мав багато відмінностей. Хоча обидві країни і були географічно ізольованими однак Китай розвивався значно інтенсивніше. Японія ж аж до приходу вадзін залишалася на доволі примітивному рівні розвитку, цьому також сприяла велика кількість гір та лісів і відповідно зовсім невелика родючих земель.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Адамовський В. І.

Історичні передумови створення архівних осередків української еміграції 3

Артюх В. О.

Концепт «русского мира» та українофільство другої пол. ХІХ ст. 11

Борисов І. С., Дмитрієв В. С.

До історії молодшої гілки роду Вишневецьких в Україні 20

Вівсяна І. А.

Хотинська битва 1621 року та формування козацького міфу в українській суспільній думці 25

Власенко В. М.

Публіцистика Василя Андрієвського на шпальтах львівської газети «Діло» напередодні Другої світової війни 31

Гриник Л. М.

Суїцид як вимушене явище в українському підпіллі під час боротьби з радянською владою на Прикарпатті 37

- Дегтярьов С. І., Павлуценко П. Г.**
Стан вивчення системи народної освіти
періоду Української Держави 1918 року 41
- Житков О. А.**
Михайло Грушевський про українське селянство
як опору розбудови «Нової України»
у 1917–1918 роках 46
- Іваницька С. Г.**
«Зброя часу»: Сергій Єфремов і шлях української
державності 52
- Кобзар Д. В.**
Липнева криза 1917 року в Росії: український
політичний дискурс 58
- Комарницький О. Б., Комарницька Л. М.**
Студентство закладів освіти радянської України: реакція
на міжнародні події (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.)
(на матеріалах журналу «Студент революції») 63
- Котельницький Н. А.**
Доповідь В. М. Хижнякова Чернігівському
губернському земському зібранню щодо покращення
організації початкової народної освіти як джерело
з історії земського ліберального руху на півночі
Лівобережної України (80-ті рр. ХІХ ст.) 68

<i>Котляр Ю. В.</i> Два березня в Миколаєві: 1918 і 2022 рр.	75
<i>Кравчук С. В.</i> Спогади як джерело вивчення історії Житомирського державного університету імені Івана Франка	81
<i>Кудінов Д. В.</i> Організація управління Сумською жіночої прогімназією / Сумською II жіночою гімназією	86
<i>Курінной О. С.</i> До біографії Василя Андрієвського (трудовий шлях і громадсько-політична діяльність)	94
<i>Ластовський В. В.</i> 700-річчя міста Черкаси – помилковий маркер сучасності	101
<i>Литвиненко В. О.</i> Гадяцька Угода: проєкт трьох народів, який не відбувся	105
<i>Лобко Н. В.</i> Інформаційний потенціал матеріалів описів Лівобережної України	113

<i>Магалецька К. П.</i> Антисемітизм на українських землях (XVI ст. – 1939 р.): витоки, зміст і наслідки	118
<i>Мельник М. В.</i> Творчість як історичне джерело у контексті військових дій	125
<i>Михайлик А. О.</i> До питання опору сталінізму в Радянській Україні 1920-х років	130
<i>Мірзатулаєва К. Р., Стеблянка А. В.</i> Історія становлення та розвитку державних інституцій в Україні	136
<i>Мурашко К. О.</i> Етнічний склад міста Київ у 1935 р. (за матеріалами стажування у МЦ Голокосту «Бабин Яр»)	141
<i>Набока О. В.</i> Граф О. Б. Куракін в історії Луганського краю першої половини XIX ст.	144
<i>Нестеренко В. А.</i> Операція «Паукеншлаг» на сторінках «Сумського вісника»	149

- Оліцький В. О.***
Святі криниці як прояв позахрамових релігійних дій українців у середині 1950-х – середині 1960-х років (на прикладі с. Рогинці Роменського району) 154
- Осадчий Є. М.***
Літописні населені пункти Сумщини: проблеми та перспективи досліджень 160
- Савчук В. О.***
Михайло Грушевський та його вклад у суспільно-політичні процеси України 166
- Славко О. О., Легейда Ю.***
Хутори Глибокої Балки 169
- Стельникович С. В.***
Голод в Україні 1932-1933 рр. як елемент антирадянської пропаганди нацистів у роки Другої світової війни (на прикладі Житомирської області) 173
- Татарченко О. Б.***
Висвітлення газетами південної України стану поширення матеріалістичного світогляду в повоєнні роки 179
- Токар Н. М.***
Експансіоністська політика Московського князівства щодо українських земель наприкінці XV ст. 185

Шара Л. М.

Проблеми воєнного лихоліття: регулювання купівлі гасу містянами (на прикладі громадського управління Чернігова 1916 р.) 190

Шуть Т. І.

Кіно на окупованій Сумщині у 1941-1943 роках (за матеріалами «Сумського вісника») 196

Яковенко Ю. В.

Церковні документи як джерело до генеалогічних досліджень: реконструкція родоводів селян 200

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Гончаренко А. В.

Середньовічна Європа напередодні «революції цін» 206

Завгородня В. М.

Комісія правди і примирення: досвід Союзної Республіки Югославія 211

Зьоменко М. В.

Польська проблема на Тегеранській конференції 1943 р. 216

Карпенко М. В.

Балкани в політиці Австрійської імперії (XVII – перша половина XVIII ст.) 222

<i>Клочко М. О., Гончаренко А. В.</i> Чилі та MERCOSUR у 1991–2010 рр.	228
<i>Кулешова А. В.</i> До громадсько-політичної діяльності Пилипа Чорного в Югославії	234
<i>Мірошніченко А. В.</i> Велика Британія та Американська революція 1775–1793 рр.	239
<i>Пономарьова К. О.</i> Проблема об'єднання Німеччини у XV – 30-х рр. XIX ст.	244
<i>Сачко І. О.</i> Прообрази правових механізмів функціонування територіальної оборони: досвід західної цивілізації та втілення у концепції Національної гвардії США	250
<i>Славко А. С.</i> Комісія правди в Аргентині (1983): історична ретроспектива	258

СУСПІЛЬСТВО. ПОЛІТИКА. ПРАВО

Давиденко О. В.

Актуальні суспільно-політичні аспекти розвитку громадянського суспільства Польщі 263

Король С. М., Якущенко Ю. Ю.

Аналіз соціальної політики стосовно подолання бідності в стратегіях розвитку Краснопільської та Тростянецької громадах 267

Кудіна А. О.

Володимир Володимирович Сташис – видатний український правник у галузі кримінального права 272

Мартінов А. Ю.

Популістські рухи в країнах Європейського Союзу: між політичним маргінесом і суспільним впливом 276

Мельник А. А.

Імплементация Україною Цілей сталого розвитку ООН на шляху забезпечення національної системи стійкості 281

Семенчук І. С. Вплив громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень щодо допомоги України під час війни: приклад Швейцарії	284
Strigunov Ya. S. Outstanding legal scholars and their contribution to history and science	288
Чала Д. О. Політичні партії та громадські організації: історія і сучасність	291
Чернявський Б. А. Українські землі в системі міжнародних відносин	295
Швагер О. А. Деякі аспекти міграційної політики Європейського Союзу щодо осіб, які потребують тимчасового захисту	301
<u>КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
Бібік М. О. Меценатська діяльність Євгена Чикаленка	306
Григор'єв Р. В. «Шлях провінційної актриси»: спогади Марії Велізарій як джерело інформації про театральну справу на Поділлі кінця ХІХ – початку ХХ ст.	311

Грінченко В. Г.

Перша українська виставка народного мистецтва
в умовах засилля сталінської пропаганди 317

Демченко Т. П., Ясновська Л. В.

Ідея і чин поетичної спадщини Максима Гриви
(на прикладі вірша «Ми») 323

Зьоменко М. В.

Створення Міністерства преси і пропаганди УНР
(1919-1921 рр.) 329

Картава К. С.

Роменський період життя та творчості
Ганни Затиркевич-Карпинської 333

Король В. М.

Трудрезервник у повоєнному місті: культурне життя
мобілізованої молоді (1945-1950 рр.) 338

Кубрак О. В.

А. Ф. Коні про етико-філософські причини
самогубства 347

Лебідь А. Є., Тимофєєва Т. В.

Джерела з історії вищої освіти в Україні у другій
половині XIX ст. (на прикладі Харківського
імператорського університету) 352

- Михайліченко М. А.**
Перший ректор СНАУ Іван Брюховецький: начерк біографії 358
- Мурашко К. О.**
До біографії Дмитра Геродота (Івашини) 363
- Павлуценко П. Г.**
Діяльність уряду Української Держави 1918 року у сфері освіти і науки 367
- Пархоменко І. В.**
Військово-патріотичне виховання дітей та молоді на Сумщині: сучасні тенденції 372
- Ціватий В. Г., Кулініч М. Ю.**
Культурна спадщина, міжнародно-політичні концепти і суспільно політичні погляди професора В. І. Савви (1865-1920) за архівними фондами ЦДІАК України 377
- Шуть Т. І.**
Пам'яткоохоронна діяльність громадських та наукових товариств на Заході України в ХІХ – на початку ХХ ст. 384

ТОЧКА ЗОРУ ЮНОГО НАУКОВЦЯ

Бондхас Д. А.

Репродуктивна свобода жінок: історія формування
та сучасні проблеми 389

Дегтярьова Д. С.

Роль УПЦ МП у суспільно-політичному житті України
та російсько-українській війні 392

Жмаєва М. Ю.

Європейський парламентаризм як механізм розвитку
демократизму 404

Кіктєв В. В.

До питання про «Третій Рим» та спадкоємців
Римської імперії 407

Писанка К. О.

Українські землі в системі міжнародних відносин 411

Шаповалова М. М.

Мюнхенська угода 1938 року: уроки для сучасних
політиків 415

Шуть Т. І.

Порівняльний аналіз господарсько-економічного
розвитку Давнього Китаю та Давньої Японії 418

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 120 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.